

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**OSMANLI DÖNEMİ VEHHÂBİLİK REDDİYELERİ; TRABZONÎ MEHMED
EFENDİ'NİN *ES-SÂRİMÜ'L-VÂRİDÂT* İSİMLİ RİSALESİ ÖRNEĞİ: NEŞİR,
TERCÜME VE TAHLİL**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA İDRİS KIRMACI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HASAN GÜMÜŞOĞLU

**YALOVA
ŞUBAT 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ VEHHÂBİLİK REDDİYELERİ; TRABZONÎ MEHMED
EFENDİ'NİN *ES-SÂRİMÜ'L-VÂRİDÂT* İSİMLİ RİSALESİ ÖRNEĞİ: NEŞİR, TERCÜME
VE TAHLİL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA İDRİS KIRMACI
207213040

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HASAN GÜMÜŞOĞLU

YALOVA
ŞUBAT 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “OSMANLI DÖNEMİ VEHHÂBİLİK REDDİYELERİ; TRABZONİ MEHMED EFENDİ’NİN *ES-SÂRİMÜ’L-VÂRİDÂT* İSİMLİ RİSALESİ ÖRNEĞİ: NEŞİR, TERCÜME VE TAHLİL” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mustafa İdris KIRMACI

ÖNSÖZ

Bu tezin konusu tatlı bir tevafuk eseri seçilmiştir. Şöyle ki: Tez konumu netleştiremediğim bir dönemde son dönem Suriye ulemasının önde gelen şahsiyetlerinden olan Dr. Mustafa b. Sa'îd el-Hinn'ın el-Îzâh fî ulûmi'l-hadîs ve'l-ıstılâh isimli pek çok İslam beldesinde okutulan, hadis usulü kitabını okuyordum. Eserin kudsî hadisler kısmında, bu alandaki en yaygın kitaplardan birisinin Trabzonlu Mehmet isimli bir zâta ait olduğunu öğrendim.

Trabzonlu bir İslamî ilimler talebesi olarak böylesine önemli bir zâtı henüz tanımıyor oluşumun verdiği heyecan ve mahcubiyet duyguları içerisinde bu âlimin hayatını araştırmaya başladım. Eserlerini incelediğimde ise Vehhâbîlik akımına karşı yazılan ilk reddiyelerden birisini kendisinin yazdığını, üstelik akımın ortaya çıktığı dönemde bizzat Hicaz bölgesinde bulunduğunu gördüm. Mevzubahis reddiyeyi araştırırken de bu kıymetli eserin hala neşredilmeyip Süleymaniye kütüphanesinde müellifin el yazısıyla mahfuz bulunduğunu öğrendim. Bu bilgilerden sonra o el yazmasını ve bu güzide şahsı tanıtmayı kendime görev edindim. Konuyu danışmanım sayın Doç. Dr Hasan Gümüšoğlu hocama arz ettiğimde; ilgi çekici bularak, çalışmama onay verdi. Böylece bu tezin konusu meydana gelmiş oldu.

Tarihte yaşamış pek çok önemli şahsiyet ve pek çok önemli eser maalesef günümüzde ya hiç bilinmemekte ya da bilinmesi gerekenden çok daha az bilinmektedir. Trabzonlu Mehmet Efendi (ö. 1200/1786) ve Vehhâbîlik hareketine yazdığı reddiyesi de günümüzde hak ettiği değeri görmemektedir. Bu tez Trabzon şehrinin yetiştirdiği önemli âlimlerden olan Trabzonlu Mehmet Efendi'yi ve Vehhâbîlik reddiyeleri literatüründe hak ettiği kadar tanınmamış es-Sârimu'l-Vâridât isimli eserini tanıtmaya ve Mehmet Efendi'nin İslam Mezhepler Tarihi disiplinine sağladığı faydayı tasvir etme amacına binaen yazılmıştır.

Günümüzde tanıdığımız ve henüz tanıyamadığımız, yetiştirdikleri talebeler ve yazdıkları eserlerle ilim dünyamızı aydınlatan bütün ulemamızı rahmetle anıyor, tezimin şekillenmesinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Hasan Gümüšoğlu'na, tezimi yazarken yardımına başvurduğum dostum, Vaiz Cihan Subaşı'na ve başta ailem olmak üzere üzerimde emeği geçen herkese teşekkürlerimi arz ediyorum.

Şubat 2024

Mustafa İdris KIRMACI

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖN SÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	2
2. TRABZONLU MEHMET EFENDİ.....	5
2.1. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Hayatı ve İlmî Faaliyetleri	5
2.2. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Eserleri.....	7
2.2.1. Süleymaniye bölümü 1041 numaralı mecmuada bulunan risalelerin listesi.....	8
2.2.2. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin bütün eserlerinin konularına göre tasnifi	10
2.3. Es-Sârimu'l-Vâridât'ın Önemi ve Özellikleri	13
3. VEHHÂBİLİK VE MUHAMMED BİN ABDÜLVEHHÂB.....	15
3.1. Vehhâbiliğin Tanımı.....	15
3.2. Muhammed Bin Abdülvehhâb'ın Hayatı ve Vehhâbiliğin Teşekkülü	15
3.3. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Görüşleri.....	19
3.4. İlk Reddiyeler	20
3.5. Vehhâbîlik Reddiyelerinin Kısa Tarihçesi ve Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Yeri.....	21
3.6. Osmanlı Ulemâsının Vehhâbîlik Yorumu	24
4. METİN-TERCÜME VE TAHLİL.....	27
4.1. Metin.....	27
4.2. Tercüme	43
4.3. Risâlenin Tahlili ve Değerlendirilmesi.....	62
4.4. İnceleme.....	64
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	67
EK (Orijinal Metin).....	69
KAYNAKLAR.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	91

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselâm
b.	: İbn (oğul) / binti(kız)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühû
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İFAV	: (Marmara Üniversitesi) İlahiyat Vakfı Yayınları
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radiyallâhu anh
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Baskı tarihi yok
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınları
y.y.	: Baskı yeri yok

OSMANLI DÖNEMİ VEHHÂBİLİK REDDİYELERİ; TRABZONİ MEHMED EFENDİ'NİN *ES-SÂRİMÜ'L-VÂRIDÂT* İSİMLİ RİSALESİ ÖRNEĞİ: NEŞİR, TERCÜME VE TAHLİL

ÖZET

Vehhâbîlik; İslâm'a yeni bir yorum getirme iddiasıyla, Müslümanlar açısından; doğduğu, geliştiği, büyüdüğü coğrafyanın, Osmanlı Devleti'ne bağlı olması yönüyle de Osmanlılar açısından, önemli bir harekettir. Dinî ve ilmi kimliğiyle, mezhebin erken dönemine tanıklık eden biri tarafından incelenmesi de oldukça önemlidir. Dolayısıyla, Trabzonlu Mehmet Efendi'nin, tezimize konu olan eseri, Osmanlı ulemâsının bu harekete ilk etapta nasıl tepki verdiğine güzel bir misal teşkil etmektedir.

Bu açıdan araştırmacıların ve özellikle de mezhepler tarihi üzerine çalışanların bugüne kadar istifade etme imkânı bulamadığı bu güzide eserden çalışmamız vesilesiyle faydalanmaları mümkün olacaktır.

Bu çalışmada Vehhâbîlik hareketinin tanımı yapılacak, hareketin ortaya çıkışı ve dönemin şartlarından bahsedilecek, Muhammed bin Abdülvehhâb'ın hayatına değinilecek, harekete verilen yerel tepkiler ve ilk reddiyeler serd edilecek, Osmanlı ulemâsının yorumlarına yer verilecektir. Ardından Trabzonlu Mehmet Efendi'nin hayatı anlatılıp Vehhâbîliğe dair reddiyesi *es-Sârimü'l-Vâridât* adlı eserinin neşrine, tercümesine ve incelemesine geçilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Osmanlı, Vehhâbîlik, Trabzonlu Mehmet Efendi, *es-Sârimü'l-Vâridât*

**MEHMED EFENDI OF TRABZON'S REJECTION TO WAHHABISM
HIS WORK NAMED ES-SÂRİMÜ'L-VÂRIDÂT
(TEXT, TRANSLATION AND REVIEW)**

ABSTRACT

Wahhabism; For Muslims who claim to bring a new interpretation to Islam; It is an important movement for the Ottomans in that the geography where it was born, developed and grew up was connected to the Ottoman Empire. It is also very important that it be examined by someone who witnessed the early period of the sect with its religious and scientific identity. Therefore, Trabzonlu Mehmet Efendi's work, which is the subject of our thesis, constitutes a good example of how Ottoman scholars reacted to this movement in the first place.

In this respect, it is a sad situation that researchers, and especially those working on the history of sects, have remained unaware of this work, which Trabzonlu Mehmet Efendi wrote in line with his observations and scientific knowledge.

In this study, the Wahhabism movement will be defined, the emergence of the movement and the conditions of the period will be mentioned, the life of Muhammad bin Abdülvehhab will be mentioned, the local reactions to the movement and the first rejections will be stated, the comments of the Ottoman scholars will be included, then the life of Trabzonlu Mehmet Efendi will be mentioned and his rejection of Wahhabism will be mentioned. The publication, translation and review of his work called 'l-Vâridât will be discussed.

Keywords: History of Islamic Sects, Ottoman, Wahhabism, Trabzonlu Mehmet Efendi, es-Sârimü'l-Vâridât

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Osmanlı son dönemi ilim adamlarından olan Trabzonlu Mehmet Efendi'nin, Vehhâbîlik akımına reddiye olarak yazdığı Sârimü'l-Vâridât adlı risâleyi konu edinmektedir. Trabzonlu Mehmet Efendi, ilim elde etmek için çıktığı seyahatler neticesinde, pek çok âlim ve önemli şahsiyet ile tanışma imkânı bulup, pek çok önemli hadiseye şâhitlik etmiştir.

Tanık olduğu hadiselerden biri de Osmanlı Devleti'ne isyan edip, Müslüman'ları tekfir ederek, canlarını, ırzlarını ve mallarını kendilerine mübah gören Vehhâbîlik hareketinin teşekkülü ve yayılması hadisesidir. Bu esnada hareketin cereyan ettiği Hicaz bölgesinde bulunan Mehmet Efendi, "Necid'li şeyh" olarak nitelediği Muhammed bin Abdülvehhâb'ın (ö.1206/1792) hareketinin yayılmaya başladığı zaman diliminde bölgede bizzat bulunarak onun fikirlerini yerinde öğrendi. Kendisi eserleriyle, bu hareketin tehlikelerine karşı, Müslümanları uyarıp, elinden geldiğince, bu sapkın addettiği fikir akımına karşı sakındırmaya çalışmıştır.

Trabzonlu Mehmet Efendi, teşekkülüne ve yayılışına bizzat şahit olduğu bu sapkın harekete karşı birçok reddiye yazmayı, bütün Müslümanlar adına, kendine vazife olarak görmüştür. Dolayısıyla ait olduğu ilmi kökenin kendisini sevk etmesi ile bu tür bir misyonu yüklenmesi son derece değerlidir.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma, yukarıdaki girizgâhtan da anlaşılacağı üzere Vehhâbîlik hareketinin teşekkülü ve yayılışı esnasında Hicaz bölgesinde uzunca bir süre bulunan, bir Osmanlı âliminin bu harekete karşı ilmî olarak yazdığı reddiyesini konu edinmektedir. Çalışmamızı toplam 4 bölüme ayırdık. Birinci bölümde konuya giriş yaptık. İkinci bölümde Vehhâbîlik hareketinin tanımından, ortaya çıkışından, kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb'ın hayatı ve görüşlerinden, harekete verilen yerel tepkiler ve ilk reddiyelerden ve Osmanlı ulemâsının yorumundan bahsettik. Üçüncü bölümde ise Trabzonlu Mehmet Efendi'nin hayatına, eserlerine ve ilmi kişiliğine yer verdik. Dördüncü bölümde ana metni neşredip tercüme ettik. Ardından incelememize yer verdik. Son olarak da çıkardığımız sonuçları ve önerilerimizi sunduk.

Çalışmanın amacı, Osmanlı ulemâsının, Vehhâbîlik hareketini kurulduğu andan itibaren takibe alarak, hoş görmediğini ve bu hareketi başından beri sapkın, isyancı bir hareket olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktır. Bir diğer amaç ise hareketin kurulduğu zaman diliminde bizzat bölgede bulunup birinci ağızdan Vehhâbîliğin fikirleri hakkında malumatı olan bir Osmanlı âlimin kaleminden bu fırkayı tanıtmaktır. Mevzubahis reddiye ümmeti fitneden

sakındırmak için ayet ve hadislerle desteklenerek yazıldığı ve Osmanlı uleması tarafından yazılan gerçek manada ilk Vehhâbîlik reddiyesi olduğu için çalışmanın temel amaçlarından biri de mezhepler tarihi ilmi açısından kıymete haiz bir eseri neşir ve tercüme ederek ilim dünyasına kazandırmaktır.

1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Mevzubahis eserin müellifi Trabzonlu Mehmet Efendi Süleymaniye kütüphanesinin hâfız-ı kütüb'ü olduğu için ve ömrünün sonuna doğru tüm eserlerini Süleymaniye kütüphanesine bağışladığı için bütün eserleri kendi el yazısıyla Süleymaniye'de kendisine ayrılan bölümde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları istinsah edilip çoğaltılmışken bir kısmının da farklı nüshaları mevcut olmayıp bugün elimizde sadece müellif nüshaları bulunmaktadır. Tezimizde ele aldığımız eserin de farklı nüshalarını bulamamamızdan ötürü Süleymaniye'deki müellif nüshasını inceledik.

Eserde özellikle Vehhâbîlik hareketinin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb hakkında tekfire varan ağır sözlerin bulunduğu kısımların müellifin kullandığı kalem ile karalandığını gördük, bu da müellifimizin bunları yazmaktan pişman olduğunu düşündürmektedir. Mehmet Efendi'nin karaladığı yerleri hem okunaklı olmadığı için hem de onun kendi metninde bulunduğu tasarrufa uygun davranmak için ana metne katmadık. Ancak bu kısımların da ehline okunabilmesi için orijinal metni bütün olarak çalışmamızın sonuna ekledik. Eserde bazı muğlak kelimelerin açıklamasının metnin yanına eklendiğini gördük bu kısımları da dipnot olarak ekledik. Ana metinde verdiğimiz dipnotlar tercümede de aynı olduğu için, ayriyeten tercümeyi de dipnotlandırma gereği duymadık.

Çalışmamızda kaynak olarak, mümkün olduğunca, Osmanlı ulemâsının eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Osmanlı âlimleri, konuyla ilgili birçok yazı yazmış ve ilgi göstermiş olsalar da bu yazılar dağınık risâleler şeklinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu hareketi en kapsamlı şekilde inceleyip değerlendiren kişi Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) olmuştur. Onun "Tarih-i Cevdet" isimli çalışması, 1774-1826 yıllarında yaşanan hadiseleri inceleyen Osmanlı Tarihine dair geniş bir eserdir ve bu alandaki önemli eserlerdendir. Paşa'nın Vehhâbî öğretileri hakkında sağladığı bilgileri ve yaptığı analizleri göz önünde bulundurulduğunda, gerçekten de Osmanlı'nın resmi görüşünü temsil ettiği ifade edilebilir.¹

¹ Sayın Dalkıran, "Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri-I", *Erzurum A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 20 (2002), 221.

Vehhâbîlik meselesiyle ilgili eser yazan Osmanlı düşünürleri arasında, *Tarih-i Vehhâbîyan* isimli eseriyle Eyüp Sabri Paşa (ö. 1308/1890)², *Vehhâbîlik ve İslâm* kitabının yazarı Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914)³ ve *Risâle-i Vehhâbiyye*'yi kaleme alan Haydarizade İbrahim Efendi (1864-1933)⁴, *Necd Kıtasının Ahval-i Umumiyyesi eseri ile* Hüseyin Hüsni (ö. 1328/1909)⁵, *Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani* eseriyle e Ömer Câbî Efendi⁶, Türk Yurdu dergisindeki *Vehhabilik* yazılarıyla Zakir Kadiri Ugan⁷ sayılabilir. Görüldüğü üzere Osmanlı âlimleri ve düşünürleri Vehhâbîlik meselesine kayıtsız kalmamış, burada adlarını zikretmediğimiz birçok kişi de bu alanda katkıda bulunmuştur. Mevzubahis eserler, Vehhâbîlik hareketini ilmî ve dinî yönden reddeden bir literatür oluşturmuştur. Çalışmamızda bu literatürden istifade edilmiştir.

Tezde temel kaynak olarak Süleymaniye kütüphanesinde mahfuz bulunan orijinal nüshayı kullandık.⁸ Risâlenin metni ve tercümesi dışında kalan kısımlarda ise DİA'ya ve konu ile alakalı yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerine müracaat ettik. Özellikle Ebru Koçak'ın *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* isimli doktora tezinden⁹, Araştırmacı Mahmud Seyyid ed-Duğaym'ın Kasım 2017 tarihinde yayınlanan İngiltere merkezli *el-Hayat* dergisinde konuyla alakalı yayınladığı makaleden¹⁰ ve Emin Aydın'ın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* isimli yüksek lisans tezinden¹¹ istifade ettik.

² Eyüp Sabri Paşa, *Târîh-i Vehhâbîyân* (İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, 1296).

³ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam* (İstanbul: Hikmet Matbaası, 1326).

⁴ Haydarizade İbrahim Efendi, "Vehhabilik-I", *Sebilürreşad Dergisi* 17 (h. Zilhicce 1337), 441.

⁵ Hüseyin Hüsni, *Necd Kıtasının Ahvali Umumiyyesi*, Matba-i Ebu'l Ziya, İstanbul 1328, s.8-9

⁶ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi, (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin*, Mehmet Ali Beyhan (haz.), c. 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. xxxiii-xxxvii.

⁷ Zakir Kadiri, "Vehhabiler-I", *Türk Yurdu Dergisi*, C.1, S.2, Teşrin-i Sani 1340, s. 122-125.

⁸ Trabzonî Mehmed Efendi, *es-Sârimü'l Vâridât* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl., nr: 1041-016, ts.).

⁹ Ebru Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹⁰ Mahmud Seyyid Ed-Duğaym, "شيخ محمد الطريزوني والمدني ورحلته إلى مصر و الشام", *Ceridetü'l-Hayât*, (Kasım 2017).

¹¹ Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011).

2. TRABZONLU MEHMET EFENDİ

2.1. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Hayatı ve İlmî Faaliyetleri

Yazarın eserlerinde ve kaynaklarda belirtilen bilgiler bir araya getirildiğinde, tam adının Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih b. Hasan et-Trabzonî olduğunu görülüyor. Yazar, kitaplarında el-Mekkî, el-Medenî ve et-Trabzonî gibi çeşitli nispetler kullanmıştır.¹² Bu nispetler, yazarın belirli bir süre boyunca bu şehirlerde yaşadığını göstermek için ifade edilmiştir. Medine'de uzun müddet yaşadığı için genellikle Medenî Mehmed Efendi olarak bilinir. Ancak, kökenini belirtmek amacıyla eserlerinde et-Trabzonî nisbesini kullanmayı ihmal etmez.¹³ Yazar, bir eserinde et-Trâbezundî (الطرابزندى) ismi üzerine bir not düşmüştür. Bu notta, bu ismin Rûm yönetiminin ünlü şehirlerinden birini temsil ettiğini, ancak günümüzde Derâbzân (درابزان), Tarâbzân (طرابزان) veya Tarâbzûn (طرابزون) şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.¹⁴

Mehmed Efendi'nin eserinde kendi hakkında “et-Tarabûzânî mevliden” ve “el-Konstantiniyyî terbiyeten” ifadelerini kullanması, onun Trabzon'da doğduğunu ve İstanbul'da yetiştiğini göstermektedir. Bu ifadeler, Mehmed Efendi'nin kökenleri hakkında önemli bilgiler sağlar. Mehmed Efendi'nin eserinde kullandığı “eş-Şâmî ve el-Kudsî seyahaten” ifadeleri, onun bu bölgelerde uzun süre geçirdiğini gösterir.¹⁵

Mevcut kaynaklarımızda Trabzonlu Mehmet Efendi'nin doğum tarihi hakkında belirli bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, araştırmacı Mahmud es-Seyyid Duğaym'ın ulaşıp bizim erişemediğimiz kaynaklara dayanarak yaptığı tespitlere göre, Mehmet Efendi'nin 1688-1689 yıllarında doğduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ M. Tahir Bursalı'nın *Osmanlı Müellifleri* isimli kitabında belirtilen 1123./ 1711 tarihi, yazarın doğum tarihi yerine yanlışlıkla ölüm tarihi olarak belirtilmiş olabilir. Çünkü Trabzonlu Mehmet Efendi'nin kendi el yazısıyla yazdığı en son eser 1195/1781 tarihinde yazılmıştır.¹⁷

¹² Murat Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fi Beyân Al-‘alfazî'l-letî Yestevî Fiha'l-Mufredu ve'l-Musennâ vel-Cem‘u ve'l-Müzekkeru ve'l-Müennes İsimli Risalesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 80.

¹³ Ali Benli, “Trabzonî, Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304.

¹⁴ Trabzonî Mehmed Efendi, *Ruseyyiletün fi Beyân Al- ‘alfazî'l-letî Yestevî Fiha'l-Mufredu ve'l-Musennâ vel-Cem‘u ve'l Müzekkeru ve'l-Müennes*, thk. Murat Sula (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, ts.), nr. 1041, vr. 107b-108'a, 81.

¹⁵ Mehmed Efendi Medenî, *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fi Sîreti Hayri'l-Beriyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071), 27'a.

¹⁶ Ed-Duğaym, “3”, *شيخ محمد الطرابزونى المدني و رحلته إلى مصر و الشام*, 3.

¹⁷ Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/167.

Trabzonlu Mehmet Efendi'nin ilim tahsili, annesi Emine Hanım'dan kısa sureleri öğrenmesiyle başladı. Ardından babası Salih Efendi'nin rehberliğinde hafız oldu. Gençlik döneminde Trabzon'daki hocalardan eğitimini tamamladı ve daha sonra annesi tarafından İstanbul'a gönderildi. Burada, eğitimine devam etmesi için Süleymaniye Medresesi'ne kaydoldu.¹⁸ İstanbul'daki tahsilini de tamamlayan Mehmet Efendi, eğitimine İslam coğrafyasının farklı şehirlerinde devam etmiştir. Hicaz bölgesinde bulunduğu dönemde, muhtelif hocalardan İslami ilimler okutmak üzere icazet almıştır.¹⁹

Trabzonlu Mehmet Efendi, yirmili yaşlarındayken ilk defa Şam'a seyahat etmiştir. Burada, dönemin medreselerinde görev yapan hocalardan ders almış ve çeşitli şehirlerde bulunmuştur. Şam'da on yıldan uzun bir süre geçirmesinin ardından Kudüs'e gitmiştir. Kudüs'te birkaç yıl kaldıktan sonra Mısır'a yolculuk etmiştir. Ancak, Mısır'da ne kadar süre kaldığı konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰ Kaynaklara göre, 1741 yılında Mekke'ye gitmiş olan Mehmet Efendi, daha sonra Medine'ye geçmiştir. 1741-1755 yılları arasında Hicaz bölgesinde kalmış, 1754 yılında Mekke'de bir risale kaleme almıştır.²¹ Eserlerinde yer alan "ferağ" kayıtlarından 1756 yılında İstanbul'a döndüğü, sonrasında Süleymaniye Medresesi'nde muhaddislik ve müderrislik görevine başladığı, aynı yıl İstanbul'da kitap yazdığı anlaşılmaktadır.²²

Mehmed Efendi, Aynı dönemde, günümüzdeki kütüphane memurluğuna eşdeğer olan "hâfız-ı kütüp" görevini de üstlenmiştir. Mehmed Efendi'nin hangi kütüphanede hâfız-ı kütüp olarak görev yaptığına dair kesin bir bilgi olmasa da Süleymaniye Kütüphanesi'nde onun tarafından istinsah edilmiş birçok eser bulunmaktadır. Ayrıca, 1199/1785 tarihinde ölmeden önce bütün eserlerini bu kütüphaneye bağışlamıştır.²³

Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Trabzon ve İstanbul'daki hocaları hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat, Hicaz'da bulunduğu sırada 1157/1744'te Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Mâlikî, (ö. 1710/1757) ve Mescid-i Haram'ın müderrislerinden Yahyâ b. Sâlih'ten hadis ve fıkıh dersleri okutmak üzere icazet aldığı belirtilmiştir.²⁴ İstanbul'a döndükten sonra

¹⁸ Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin Fıkha Dair Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî ala Muhtasari Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l-Musallî", *KTÜ İlahiyat Fak. I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu 1*, 2016, 429.

¹⁹ Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

²⁰ Ed-Duğaym, "5", *شيخ محمد الطربزونى المدني و رحلته إلى مصر و الشام*, 5.

²¹ Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

²² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütüb, ts.), 2/345.

²³ Mehmed Efendi Medenî, *Tertîbu Evâilî Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfî'l-Hicâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a.); Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 388.

²⁴ Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

da 1757 yılında Muhammed b. Hasan b. Himmât Efendi'den (ö. 1175/1761) icazet almıştır.²⁵ Araştırmacı Mahmûd Seyyid ed-Duğaym, Mehmet Efendi'nin Hicaz'da aldığı sekiz icazeti belirlemiş ve bu icazetleri Londra'da yayınlanan Cerîdetü'l-Hayât²⁶ dergisinde yazdığı bir makalesinde duyurmuştur.

Mehmet Süreyya (ö. 1845-1909)'nın *Sicilli-i Osmanî* isimli eserinde Trabzonlu Mehmet Efendi'nin bir muhaddis ve müfessir olduğu belirtilmiştir.²⁷ Ayrıca, Mehmet Tahir (ö. 1861-1925) 'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde Mehmet Efendi'nin bir kâdirî şeyhi olduğu ifade edilmiştir.²⁸ Bazı kaynaklarda ise onun bir fakih, edip ve şair olduğu belirtilmektedir.²⁹ Mehmet Süreyya'ya göre, Trabzonlu Mehmet Efendi hicri 15 Ramazan 1200 (12 Temmuz 1786) tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetti ve Karacaahmet kabristanlığına gömüldü.

2.2. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Eserleri

Trabzonlu Mehmet Efendi'nin Arap dili, hadis, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda çok sayıda eser yazdığı bilinmektedir. Eserlerinde Arapçayı etkin bir şekilde kullandığı ve ilmi seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, verdiği fetvalar ve yazdığı risâlelerde toplumun her türlü meselesiyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Kendisine Süleymaniye Medresesi Müderrisliği ünvanının verilmiş olması, ilmi seviyesinin ne denli yüksek olduğunu kanıtlamaktadır.

Hanefî fıkhında yetişmiş bir muhaddis olan Mehmed Efendi'nin Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nda kayıtlı 62 adet eseri bulunmaktadır. Eserleri içerisinde özellikle kutsi hadisler alanında yazdığı “*el-İthâfî's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*” isimli eseri halen bütün İslam beldelerinde takip edilen bir eserdir.

Mehmet Efendi eserlerini yazarken sosyal olaylara kayıtsız kalmamış halkın öğrenmeye ihtiyaç duyduğu konulara ağırlık vermiştir. Örneğin *Cevâbun An Es'iletin Seelehû Anhâ Raculun Min Ehli Kars*³⁰ isimli eserinde Kars ahalisinin kendisine yönelttiği fıkhi soruları cevaplamış, kendi zamanında Osmanlı toplumunda yeni görülmeye başlayan haşhaş tüketmek, kahve içmek, sigara içmek gibi halk arasında tartışılan çeşitli konularda risâleler kaleme alarak toplumu

²⁵ Mehmed Efendi Medenî, *İcâzet* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070), 97b.

²⁶ Ed-Duğaym, “شيخ محمد الطربزوني المدني و رحلته إلى مصر و الشام”, 6 Eylül 2009

²⁷ Süreyya, *Sicilli-i Osmani*, 3/936.

²⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*, 1/167.

²⁹ Abdulkadir b. Abdülhâdî, *Turuku't-Tahrîci'l-Hadîs* (Kahire: Dâru'l- İ'tisâm, 2011), 245.

³⁰ Muhammed el-Medenî, *Cevabu'l-Es'ileti'l Varidat min Ehli'l-Kars*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl., nr: 1041-003, vr. 79'a

aydınlatmaya çalışmıştır.³¹ Eserlerinde halkın ihtiyaçlarını gözeten Mehmet Efendi kendi zamanında ortaya çıkıp hızlı bir yayılma gösteren Vehhâbilik hareketine ve onlardan sirayet eden tekfir anlayışına karşı da hareketin teşekkül tarihi açısından oldukça erken kabul edilebilecek bir dönemde halkı uyarıp bilinçlendirmeyi ihmal etmemiş, “Asrımızda ortaya çıkan bu fesadı reddetmek hepimizin ortak sorumluluğudur.” diyerek “Büyük bir fesada dair bazı meseleler.” olarak değerlendirdiği Vehhâbî görüşlere karşı toplamda yedi adet reddiye kaleme almıştır.³²

Zikredildiği üzere müellifimiz çeşitli alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. İçlerinde tezimizin konusu olan es-Sârimü'l-Vâridât risalesinin de bulunduğu bu eserlerden 18 tanesi, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Süleymaniye bölümü 1041 numaralı mecmuada bulunmaktadır. Bu mecmua müellifin kendi talik hattı ile yazılmış, mukavva kaplı ince aharlı ve miklablı, orta boyda üzerinde herhangi bir kitap veya müellif ismi bulunmayan bir kitaptır.

2.2.1. Süleymaniye bölümü 1041 numaralı mecmuada bulunan risalelerin listesi

- 1- el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye,
- 2- Ruseyyiletün fi Savmi Âşûrâ,
- 3- Cevabu'l-es'ileti'l-vâridâti min Ehli'l-Kars (es-Suâlu min ehli'l-Kars),
- 4- Risâletün fi Beyâni mâ Vekaa mine'l-Evhâm fi Sihâhi'l-Cevherî,
- 5- Risaletun fi beyani'l-ezdâd,
- 6- Risaletun fi beyani'l-musellesât,
- 7- Risâletün fi Müsellesâti'l-Ayni mine'l-İsmi ve'l-Fi'l,
- 8- Ruseyyiletün fi Müsellesâti'l-Lâm,
- 9- Ruseyyiletün fi Beyâni'l-Elfâzilletü Yestevî fihe'l-Müfred ve'l-Müsennâ ve'l-Cem' ve'l-Müzekker ve'l-Müennes,
- 10- Câlübü'l-Ferac ve Sâlibü'l-Harac,
- 11- Risâletün fi Ademi Cevâzi Tekfiri'l-Mü'mini bi-Zenbin ve in Kâne mine'l-Kebâir,
- 12- Risâletün fi Tariki'l-İhtisâb ve'n-Nasîha,
- 13- es-Sârimü'l-Meslûl li-Unuki men Tesaddâ bi-Cehlihî Kassa Ahkâme'r-Rasûl,

³¹ Trabzonî, Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177a.

³² Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbilîğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 407.

14- Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk,

15- Risâletün fî reddi Kavli'l-Kâil men Kale'l-Fatiha li-Rûhi Fulânin fekad Eşrake,

16- Es-Sârimü'l-Vâridât,

17- Nefehâtü'l-Kurbi ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâillâhi ve'l-Kerâmeti bade'l-İntikâl,

18- ed-Dürerü's-Semîne fî Fedâili'l-Âyâti ve's-Suveri'l-Azîme.

Mevzubahis mecmuadaki risaleler tespit edebildiğimiz kadarıyla en son yazılandan ilk yazılana doğru sıralanmıştır. Bu 18 risaleden 7 tanesi vehhabî görüşlere reddiye olarak yazılmıştır. Konumuzla doğrudan alakalı olduğu için bu risaleleri ayrıyeten şu şekilde sıralayabiliriz;

1- Risâletün fî Ademi Cevâzi Tekfiri'l-Mü'mini bi-Zenbin ve in Kâne mine'l-Kebâir:

Eserin ferağ kaydından anlaşıldığına göre 1181/1767'de telif edilmiştir.³³ Müslümanların kesin olmayan delillere dayanarak tekfir edilemeyeceğinden bahsedilen eserde konuyla alakalı hadisler zikredilmiş, Suyûti ve Taberânî'den alıntılar yapılmış, insaf sahibi olan kişilerin tekfirden uzak durmasının gereği vurgulanmıştır.

2- Risâletün fî Tariki'l-İhtisâb ve'n-Nasîha:

İbrâhim el-Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhîd*'indeki tekfir konusuyla alakalı bazı beyitlerin, Mehmed Efendi tarafından şerhini ihtiva etmektedir.

3- es-Sârimü'l-Meslûl li-Unuki men Tesaddâ bi-Cehlihâ Kassa Ahkâme'r-Rasûl:

Risalenin yazılış amacı nazardan korunmak maksadıyla evlere sârim sak asmanın küfür olmadığını kanıtlamaktır. Gerek evlere sârim sak asılması ve gerekse bir kısım vaizin bu uygulamayı sihirle ilişkilendirmesi o devirde münakaşalara sebep olmuştur. Mehmet efendi bu risalesini üç fasla ayırmıştır. Birinci fasılda İstanbul'da nazardan korunmak için evlerine sârim sak takanların tekfir edilmesi ile ilgili sorulara müellifin hadis kaynaklarından destekleyerek verdiği cevaplar yer almaktadır. İkinci fasılda fukahanın bu konudaki görüşleri zikredilmekte, üçüncü fasılda ise kıssacıların vehimleriyle Müslümanların tekfir edilemeyeceğine dair görüşlere yer verilmektedir.

³³ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 1041, vr. 162'a-164'a

4- Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk:

Risalenin ferağ kaydında, 1170 tarihinde Rebûlevvel'in ilk cuma günü /26 Kasım 1756 yazıldığı belirtilmektedir. Trabzonî, yaşadığı dönemde bir grup âlimin tütün kullanımı hususunda bazı risâleler kaleme aldığını ve bazılarının tütün içmenin helal olduğunu bazılarının ise sapkınlık olduğunu söylediklerini belirtir. Ancak çoğunlukla bunların meseleyi yeterince incelemediklerini, genel kabul gören yöntemleri terk ederek doğru yoldan saptıklarını, insaf sınırlarını aşan, iftira ve tekfir boyutuna varan ifadeler kullandıklarını söylemiştir. Bunun üzerine risalesinde bu yazılanları ifrat ve tefritten uzak bir şekilde açıklayıp ve sonuna da meseleyi derinlemesine inceleyerek eserini meydana getirmiştir.³⁴

5- Risâletün fî reddi Kavli'l-Kâil men Kale'l-Fatiha li-Rûhi Fulânin fekad Eşrake:

Risale müellifimizin kendi el hattı ile olup, ortalama 25 satırdır. Birbuçuk varak kadardır. Konu itibari ile vehhâbîlerin: “Filan kişinin ruhuna Fatiha ya da yakınlarla bir şey (sevap) hediye eden kimse müşrik olmuştur.” Görüşüne reddiye olarak yazmıştır.

6- es-Sârimu'l-Vâridât:

1756 yılında yazılmıştır. Diğer reddiyeler gibi dolaylı olarak değil direk Muhammed b. Abdülvehhab'a hitaben yazılmıştır. Mehmet Efendi'nin yazdığı ilk ve en kapsamlı reddiyedir Aynı zamanda tarihte Osmanlı uleması tarafından yazılmış ilk vehhâbîlik reddiyesidir. Hakkında detaylı bilgi verileceği için bu başlıkta bu kadar bilgi vermekle yetinilecektir.

7- Nefehâtu'l-kurab ve'l-İttisâl bi İsbâti't-tasarrufi'l-evliyai'llahi teala ve'l-kerameti b'ade'l-intikâli. Li's-Seyyid el-Hamevî el-Hanefî:

Her ne kadar mecmuada bulunsa da Mehmet Efendi bu eseri kendisi yazmamıştır. Eser Hanefî fakih Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'ye (ö. 1098/1687) aittir. Vezir Abdurrahman Paşa'nın huzurunda toplanan bir mecliste evliyanın kerametinin vefatından sonra devam edip etmeyeceğinin sorulması üzerine Mehmet Efendi eseri istinsah edip kısmen şerh etmiştir.

2.2.2. Trabzonlu Mehmet Efendi'nin bütün eserlerinin konularına göre tasnifi

Kur'an İlimleri ve Tefsir:

- 1- Câlîbu'l-ferec ve sâlibu'l-harac / Risâle fi't-tecvid ma'a zelleti'l-kârî
- 2- ed-Dürerü's-semîne fî fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-azîme

³⁴ Trabzonî, Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177a, (Milli Kütüphane 7459/40), 299b; (Hacı Mahmud Efendi 1917), 1b.

- 3- Hâşîye ale't-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr li's-Suyûtî
- 4- Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût
- 5- Müntehebât min kütübi's-Suyûtî

Hadis-Hadis Usulü:

- 1- el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdîsî'l-kudsiyye
- 2- ed-Dürrü'l-munazzam fî şerhi'l-Hizbi'l-A'zam
- 3- Ruseyyiletün fî ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn
- 4- Hâşîye alâ Mevdû'âti Aliyyi'l-Kârî

Fıkıh:

- 1- Hâşîye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî
- 2- Tuhfetü'l-ihvân fî'l-helâl ve'l-harâm mine'l-hayevân
- 3- Risâle fî iskâti's-salât
- 4- Ruseyyiletün fî savmi'l-âşûrâ
- 5- Risâle fî hakki'l-istincâ
- 6- Tathîru'l-eşyâ
- 7- Suâlu ehli-Kars
- 8- Hâdi'l- 'umyî ilâ câddeti't-tarîk
- 9- Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk
- 10- Risâletü'n-nezr

Akaid-Kelam:

- 1- Hâşîye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd
- 2- el-Câmiu'l-aksâ fî esmâi'llahi'l-hüsnâ
- 3- el-Maksadu'l-esmâ fî şerhi esmâi'l-hüsnâ
- 4- Risâle fî ademi cevâzi tekfiri'l-mü'min
- 5- Sârimu'l-vâridât
- 6- Risâle fî reddi men kâle ihdâu'l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake

- 7- es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme'r-Rasûl
- 8- Fevâid mütenevvi'a havle'l-mu'tezile ve gayrihim
- 9- Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl
- 10- Risâletü tarîkı'l-ihısâb ve'n-nasîha

Siyer:

- 1- Câmiu'l-a'zam fî esmâi nebiyyi'l-mu'azzam
- 2- Şerhu esmâi ehl-i Bedr
- 3- Cem'u'l-fusûl ve'l-fevâid fî târihi'l-Beyti'l-Harâm
- 4- Mevlidü'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem

Arap Dili ve Belagati:

- 1- Risâle fî beyâni evhâmi Sihâhi'l-Cevherî
- 2- Risâle fî beyâni'l-ezdâd
- 3- Risâle fî'l-müsellesât
- 4- Risâle fî müsellesâti'l-'ayn mine'l-isim ve'l-fi'l
- 5- Risâle fî müsellesâti'l-lâm / Risâle fî-mâ yete'addî ve mâ-lâ yete'addî
- 6- Ruseyyiletun fî beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fihe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes
- 7- Risâle fî beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü'ennes
- 8- Risâle fî ğalatâti'l-a'vâm
- 9- Ucâletü'z-zâd fî şerhî Zuhri'l-meâd fî muârazati Bânet suâd
- 10- Risâle fî beyâni evzâni'l-esmâ

Tıp-Eczacılık:

- 1- Tuhfetu'l-ehevân fî hıfzı's-sıhhati ve'l-ebdân

Coğrafya:

- 1- Risâle fî'l-coğrafya

2.3. Es-Sârimu'l-Vâridât'ın Önemi ve Özellikleri

Mehmet Efendi'nin Vehhâbîliğe yönelttiği risâleleri incelendiğinde içlerinde 1754-1756 tarihlerinde yazılan reddiyeler de olduğu görülür. Medine'deki hocalarından aldığı icazetler, kendisinin 1755 yılında Medine'de olduğunu, 1756 yılında İstanbul'da bir risale kaleme alması ve 1757 yılında Şemsüddîn Ebû Abdullâh Mehmed b. Hasan Himmatzâde Efendi'den aldığı icazet de 1756'da İstanbul'a dönmüş olduğunu gösterir.³⁵ Es-Sârimu'l-Vâridât'ın tam hangi tarihte yazıldığı belirtilmese de eserin bulunduğu mecmuadaki sıralama dikkate alındığında diğer eserlerdeki ferağ kayıtlarından Es-Sârimu'l-Vâridât'ın 1756 yılında yazdığı anlaşılmaktadır. Müellifin eserde yaptığı alıntılar da bu risâleyi İstanbul'a dönüşünün hemen ardından Süleymaniye kütüphanesindeki görevi esnasında yazdığı tezini kuvvetlendirmektedir.

Mevzubahis risâle Osmanlı uleması tarafından yazılan ilk tam Vehhâbîlik reddiyesi olması ve Vehhâbî davetin başlangıç yılları sayılabilecek bir dönemde, bu davetin yankılarının ulaştığı Medine'de bulunup olaylara bizzat şahitlik eden Süleymaniye müderrisi bir Osmanlı âlimi tarafından yazılması açısından önemlidir. Öneme rağmen hakkında çok fazla bilgi olmaması risâlenin hak ettiği değeri göremediğini düşündürmektedir.

Risâlenin bir diğer önemi de ihtiva ettiği konulardan gelmektedir. Trabzonlu Mehmet Efendi diğer erken dönem Vehhâbîlik reddiyelerinden farklı olarak, tekfir konusu ağırlıklı yazmamış hüsün- kubuh, ismetü'l-enbiyâ gibi Vehhâbîlerin başkaları tarafından sıklıkla eleştirilmediği konuları da irdelemiştir. Kullanılan dil açısından da emsallerinden farklı olan risâlede müellif çoğu reddiyeden daha sert bir dil kullanmayı tercih etmiş, Muhammed bin Abdülvehhâb ve destekçilerine açıkça hakaretler etmekten çekinmemiş, hatta bu hakaretlerin dozajını tekfire vardırıp Vehhâbîleri eleştirdiği hususların başında gelen tekfir batağına kendisi de saplanmıştır. Risâlenin bu özelliği dönemin tartışma üslubunu göstermesi açısından da esere orijinallik katmıştır.

es-Sârimu'l-Vâridât kendine has diğer özelliklerine ek olarak tertipli ve zengin alıntılarla yazılmış olmasına rağmen inceleyebildiğimiz kadarıyla sonrasında yazılan reddiyelerde kendisinden alıntı yapılmamıştır. Bu bakımdan hak ettiği değeri gördüğü söylenemez. Fakat o zamana kadar tekfir tartışması düzleminde ilerleyen yerel Vehhâbîlik reddiyelerini değindiği konular ile farklı bir boyuta taşınması ve Osmanlı ilim kültüründe bir ilki gerçekleştirmesi açısından diğer reddiyelere etkisi kaçınılmazdır.

³⁵ Mehmed Efendi Medenî, İcâzet (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070), 97b.

Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Süleymaniye bölümü 1041 numaralı mecmuada bulunmaktadır. Bu mecmua müellifin kendi talik yazısı ile yazılmış, mukavva kaplı ince aharlı ve miklablı, orta boyda üzerinde herhangi bir kitap veya müellif ismi bulunmayan bir kitapta bulunmaktadır. Başka bir nüshası yoktur. Üzerinde kırmızı kalem ile notlandırma ve karalama işlemleri yapıldığı görülmektedir bu notların müellifin el yazısıyla aynı olduğu göz önüne alındığında risaledeki bütün tasarrufların bizzat Mehmet Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Eser toplam dokuz varak olup 218x164-bbxbb mm. Boyutunda olup ta'lik yazı biçimi ile yazılmıştır. Başlıklar ve söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Numaralandırmada nüshadaki arabî rakamlar esas alınmıştır.

3. VEHHÂBİLİK VE MUHAMMED BİN ABDÜLVEHHÂB

3.1. Vehhâbîliğin Tanımı

Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından başlatılan Vehhâbîlik, dinî-siyasî bir harekettir. İslâm dünyasını çok yönden ve geniş ölçüde etkileyen bir dinî-siyasî akım olarak teşekkülünden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın dinî görüşlerine dayanan Vehhâbîlik akımı Muhammed b. Abdülvehhâb'ın isminden türetilerek onun görüşlerini takip eden topluluğun adı olarak kullanılmıştır. Bu isim akımın mensupları dışındaki dinî gruplar, bilim adamları ve siyasetçiler tarafından sıkça kullanılmıştır. Akımın üyeleri, ehl-i sünnet çizgisinde bir reform yapma ve dinin özüne dönme amacı güttüklerini belirterek kendilerini tanımlamak için “Muvahhidler”, “Ehlü't-Tevhîd”, “Ehlü'd-Dîn” ve kendilerini meşru bir zemine oturtma kaygısıyla “Ehl-i hadîs” veya “Selefiler” isimlerini kullanmayı uygun görmüşlerdir.³⁶

Kendilerini zikrettiğimiz isimlerle tanıtan Vehhâbîlerin fikirlerinin devlet yönetimi ile aynı olmaması ve düşüncelerini yayarken uyguladıkları kötü tutum sebebiyle, kendilerine verdikleri ismin dışında başka isimlerle anılmışlardır.³⁷ Vehhâbîler çevrelerinde, başta “Şeyh Necdî ve yandaşları” olarak adlandırılrsa da zaman içerisinde toplumda geniş bir etki yaratmaları sonucu, pek çok kavramla ve sembolik değer taşıyan isimle anılmışlardır. Bu isimlerden en meşhuru süphesiz, şiddet ve aşırılık kavramları denildiğinde akla gelen “Hâricî” ismidir³⁸

3.2. Muhammed Bin Abdülvehhâb'ın Hayatı ve Vehhâbîliğin Teşekkülü

Muhammed bin Abdülvehhâb Benî Temîm kabilesine mensup ve Hanbelî mezhebinde pek çok âlim yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olarak H.1115'te (1703) Necd bölgesinin Uyeyne adlı küçük bir köyünde dünyaya geldi. Necd bölgesinin meşhur âlimlerinden Abdülvehhâb b. Süleyman'ın oğlu olan Muhammed, Uyeyne'de kadılık yapan babasından dinî ilimlerin temellerini aldı. Sonra Mekke'ye gitti ve orada az bir zaman durdu. Daha sonra Medine'ye gitti.³⁹

Medine'de Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden ders aldı. Daha sonra hayatının büyük bir kısmını gezilerle geçiren Muhammed b. Abdülvehhâb Basra'ya gitmiş ve orada dört yıl kalmıştır. Basra ulemâsıyla münakaşalar yapmış ve tartışmalara konu açıp pek çok âlim

³⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Târih-i Vehhâbiyân*, 2.

³⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1794), 6/121.

³⁸ Mehmet Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 71.

³⁹ Haydarizade İbrahim Efendi, “Vehhabilik-I”, 205.

tarafından bid‘atçı ilan edilmesine sebep olan görüşlerini burada açıklamıştır.⁴⁰ Basra’da tevhid inancı üzerine tartıştığı ve farklı görüşler ortaya koyduğu için ulemâ ona tepki gösterince Hanbelilik mensuplarının yoğun olarak bulunduğu Dımaşk’a gitmek istedi ancak buna maddi imkânı el vermediği için Ahsâ üzerinden Necid’e giden Muhammed b. Abdülvehhâb, Uyeyne idarecileriyle de anlaşmazlığa düşünce o sırada Hureymilâ kasabasında bulunan babasının yanına yerleşti. Babasının 1740’taki ölümüne kadar Hureymilâ’da kalmıştır.⁴¹ Ana kitabı olan *Kitâbü-t Tevhid*’i bu esnada yazmıştır.⁴²

Bu kitabında dinin niteliğiyle, şefaath ve bid‘atlarla ilgili ehl-i sünnet itikadına ters düşen kendi düşüncelerini yaymaya çalışması pek çok kişinin ağır tepkisine maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu tepkiler üzerine memleketi Uyeyne Emiri olan Osman b. Hamed (ö. 1750), ona koruma sağlamış ve bir yakınıyla evlenmesini sağlamıştır. İbn Abdülvehhâb; Emir’in desteği sayesinde Uyeyne’de huzurlu bir hayat sürdü. Burada yalnızca fikirlerini duyurmakla yetinmedi, aynı zamanda onları pratikte gerçekleştirerek daha da ileri gitti.⁴³ İbn Abdülvehhâb, Osman b. Hamed ve yandaşları, Uyeyne’ye bağlı bütün beldelerde, türbe, yüksek kabir, mağara ve ağaç gibi kutsal kabul edilen her şeyi tek tek yıkmışlardır. Cubeyle’de bulunan Hz. Ömer (ö. 23/644)’in (r.a.) kardeşi Zeyd b. Hattâb (ö. 12/633)’in (r.a.) türbesini ise bizzat kendi elleriyle tahrip etmiştir.⁴⁴

Uyeyne’deki olaylar sadece orayı değil, Necid’in tamamını etkilemiş ve hem kabileler hem de emirler arasında tartışmalara yol açmıştır. Bölgede nüfuzu olan ve aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin temsilcisi durumunda bulunan Benî Hâlid kabilesi önderi ve Ahsâ emiri Süleyman b. Muhammed el-Hamîdî; muhtemelen idaresi altındaki kabile ve bölgelerdeki siyasal yapının bu dini propagandaların tesiriyle bozulmasından korkarak Arapların âdetleri hilafına fikirler ürettiği ve halkı tefrikaya sürüklediği gerekçesiyle İbn Abdülvehhâb’ın derhal cezalandırılmasını emretmiştir. Durumun vehâmetini anlayan Uyeyne emiri artık onu himaye edemeyeceğini söyleyerek Uyeyne’yi terk etmesini istemiştir. Bunun ardından Muhammed b. Abdülvehhâb da Suûd ailesinin idaresindeki Dir‘iye’ye firar etmiştir.⁴⁵ Suûd’ların önderi Muhammed b. Suûd (ö. 1179/1765)’a, İbn Abdülvehhâb’ın Dir‘iye’ye geldiğini ilk olarak hanımının söylediği rivayet edilmektedir. Dir‘iye ve civar beldelerin emiri olan kocası

⁴⁰ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri* (Ankara: Asam Yayınları, 2001), 52.

⁴¹ Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhâbilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/611-615.

⁴² Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan’dan Cuheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (Klasik Yayınları, 2018), 40.

⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/122-123.

⁴⁴ Büyükkara, *İhvan’dan Cuheyman’a*, 40.

⁴⁵ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı* (Türk Tarih Kurumu, 1998), 8.

Muhammed b. Suûd yanına gelince, ona Abdülvehhâb'a yardım etmesini söylemiş ve emir de hanımının teklifini kabul ederek Abdülvehhâb'ın yanına gitmiştir. Bunun üzerine her ikisi de burada Allah'ın dini galip gelene dek beraberce Allah yolunda cihat etmeye devam edeceklerine dair bey'atlaşmışlardır.⁴⁶ Bu ittifak Vehhâbîlik hareketinin kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Vehhâbîlik bir akım olarak bu tarihten itibaren varlık sahasına çıkmıştır.

Muhammed b. Abdülvehhâb, kendi fikirlerine tâbi oldukları takdirde kısa zamanda bütün Necid'e hâkim olacağı konusunda Suûd ailesini ikna etmiş ve onlarla akraba olmuştur. O, hanedan desteğini aldıktan sonra özellikle Şîilerin imamlarına ait türbeleri ziyaretleri esnasında gösterdikleri aşırılık ve taşkınlıklarına kızarak onlara şiddetli tepki göstermiştir. Bazı sûfilerin düşünce ve hareketlerini de bidat ve şirk olarak değerlendiren İbn Abdülvehhâb, ifrattan kaçınılmasını isterken kendisi tefrite düşerek bir tepki hareketi geliştirmiştir.⁴⁷

Bu anlaşmanın akabinde Muhammed bin Abdülvehhâb ve Suûd Hanedanı; savaşmayı meşru kılmak için müşrik olarak nitelendirdikleri, kendileriyle aynı görüşü paylaşmayan Osmanlı tebaası, ehl-i sünnet Müslümanlarla yaklaşık otuz yıl boyunca savaşarak ve Osmanlı topraklarında düzensizce yayılarak, akitlerinin gereğini toplumu ifsat etmek pahasına yerine getirmişlerdir. Bu dönemin ardından İbn Abdülvehhâb'ın akıl hocalığını yaptığı Suûd ailesi; Necid'in tamamına hâkim olarak büyük bir ivme kazanmıştır.⁴⁸

Fikirlerini tebliğ çalışmalarına da önem veren İbn Abdülvehhâb, Dir'îye'de çeşitli vaazlar verip, görüşlerini açıkladığı risâleler yazmış ve çeşitli yerlere mektuplar göndermiştir. Necid bölgesindeki âlimlere ve Medine halkının önde gelenlerine kendi itikadına katılmaları için teklifte bulunmuştur. Hatta yazdığı bir mektupla Osmanlı padişahı III. Selim'i de kendi mezhebine çağırmıştır.⁴⁹

İbn Abdülvehhâb'ın davet faaliyetlerine devam ettiği sırada hâmisî Muhammed b. Suûd 1766 yılında ölmüş, onun ölümünden sonra yerine babasından daha fazla Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirlerine ve öğretilerine bağlı olan Abdülazîz b. Muhammed b. Suûd (ö. 1218/1803) geçmiştir. Onun yönetiminde de Muhammed b. Abdülvehhâb'ın itibarı ve görevi

⁴⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Târih-i Vehhâbîyân*, 32.

⁴⁷ Gümüsoğlu, Hasan, *Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi*, Hikmet Yurdu Dergisi, Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 8, s.164

⁴⁸ Michael Cook, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/491-492.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/120.

devam etmiş, doktrinini yaymak için herkesi cihat olarak nitelendirdiği kendi davasına çağırmıştır.⁵⁰

Davet metodu olarak mensuplarını Arabistan'ın şehir ve köylerine yollamış, kendilerine uymayanlarla silahlı mücadele etmeye teşvik etmiştir. Fikirlerini kabul etmemekte direnen insanlarla silahlı mücadelede sınır tanımamışlar, çarpıştıkları kabilelerin halklarını kılıçtan geçirmişler ve mallarının beşte birini devlete ayırıp geri kalanını savaşanlar arasında paylaşmışlardır. Böylece savaşlar maddî bir çekicilik de kazanmış, çevre bölgelerden maddî çıkar sağlamak isteyen kişiler harekete rağbet etmeye başlamışlardı.⁵¹

İbn Abdülvehhab, insanların dinlerini doğrudan Kitap ve Sünnet'ten öğrenmeleri gerektiğini söyleyerek, Asr-o saâdet'ten beri ulemanın bu konudaki gayretlerini, ilmî ve kültürel mirası reddetmiştir. O, kendinden önceki Müslümanları dalâletle itham edip, onları yeniden İslâm'a çağırmıştır.⁵²

Vehhâbîlik düşüncesine göre dönemin Müslümanlarının çoğu yaptıkları işlerle şirk koşmuşlardır. Muhammed b. Abdülvehhâb bu fikri savunup kendine meşru bir dayanak addederek onlarla savaşmanın kendilerinin en önemli görevlerinden biri olduğunu söylemiştir. Kendisine saygı duyan kişiler bile onun temel prensiplerini uygulamada gösterdiği katı tutumdan rahatsız oluyordu. Düşünceleri İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)'nin etkisi altında şekillenmiş olsa da daha önce kendini sefeye nispet eden hiçbir âlim, benimsemediği bir dinî hayat tarzında yaşayan Müslümanlara karşı savaşmamıştı. Kendi devrindeki alimler içinde hatırı sayılır bir yeri olan Yemenli Emîr es-San'ânî, (ö. 1182/1768) onun bazı fikirlerini ilk başta onaylamasına rağmen cinayet ve saldırganlık faaliyetlerinin akabinde onu İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in düşüncelerini anlamamakla itham etmiş, hatta 1170'te (1756-57) onu kötüleyen bir şiir kaleme almıştır.⁵³

Faaliyetlerine Suûd hanedanından aldığı destekle ölümüne kadar devam etmiştir. İbn Suûd'un ölümünden 33 yıl sonra 1792'de vefat eden İbn Abdülvehhâb, ömrünün sonlarında hareketini Arabistan yarımadasında kökleştirmiş ve genişletmişti.⁵⁴

⁵⁰ Haydarizade İbrahim Efendi, "Vehhabilik-I", 17, 445.

⁵¹ Haydarizade İbrahim Efendi, "Vehhabilik-I", 17, 445.

⁵² Gümüsoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, 2013, s.266

⁵³ Ebu Bekr Hüseyin en-Necdi İbn Gannâm, *Ravzatu'l-Efkâr ve'l-Efhâm li Murtâd Hâl el-İmam ve Ta'dât Gazavât Zâviye'l-İslâm*, thk. Süleyman b. Salih el-Harâşî, thk. Süleyman b. Salih el-Harâşî (Riyad: Darüs's-sülûsiyye li'neşr ve't-tavzi', 2010), 1/198-201.

⁵⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/603.

3.3. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Görüşleri

İbn Abdülvehhâb, kendi görüşüne göre yanlış olan dinî inanç ve uygulamalar, idarî ve hukukî sorunlar, ibadetlerdeki bilgisizlik ve gevşeklik gibi durumlarla karşılaştığı yerlerde tevhid inancına dayanan bir ıslah hareketi başlatmış ve kendince bunun gereğini yapmıştır. Ona göre tevhid bazı kısımlara ayrılmaktadır. “Tevhîd-i rubûbiyyet” kavramı Allah’ın alemin yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu ifade eder. “Tevhîd-i ulûhiyyet” ise Allah’ın tek ibadet edilecek, dua edilecek, korkulacak ve umut bağlanacak mercii olduğunu belirtir. Onun tevhid inancının üçüncü bir unsuru “Tevhîd-i esmâ ve sıfât”tır. İbn Abdülvehhâb, Ehl-i hadîs anlayışının yöntemlerini benimseyerek, uluhiyyet ile alakalı konularda tevhid-i uluhiyyet kavramı üzerinde yoğunlaşmış, bu kavramla ilgili olarak Allah’ın izni olmadan ahirette şefaath edecek hiç kimsenin olmadığını, bunun Hz. Peygamber için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre dünyada şefaath veya medet istemek, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbîlerin ya da velilerin ruhlarından değil, sadece Allah’tan olmalıdır aksi takdirde şirk olur. İbn Abdülvehhâb; Allah’a dua ederken Hz. Peygamber (s.a.v.) ve başka kimseleri aracı kılmanın, cahiliye müşriklerinin putları aracı kılması gibi bir şirk olduğunu ve bu bağlamda tevessülün yanlış bir yol olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla mezarlıklarda edilen dualarda ölü bir kişiden şefaath isteme tehlikesi sebebiyle mezarlıklarda namaz kılıp dua etmeyi, şirk çerçevesinde kabul etmiştir.⁵⁵

Muhammed b. Abdülvehhâb’ın takipçisi olan Vehhâbi bilginleri, tarikat geleneği içinde yer alan, velilerden şefaath istemek ve istindat gibi bazı davranışları eleştirmişlerdir. Bu uygulamaların, ulûhiyyet tevhidine zarar verdiği düşünmektedirler. Onlar, mükâşefe adı verilen tasavvufî bilgi edinme yöntemine de güvenmezler. Vehhâbîlere göre dinî hayatını bir mürşidin yönlendirmesine bırakan kişi şirk tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü tasavvuf ve tarikatlar bid‘at olan, sonradan çıkmış oluşum ve kurumlardır. Muhammed b. Abdülvehhâb, ana eseri Kitâbü’t-Tevhîd’inde ulûhiyyet tevhidine zarar veren inanç ve davranışlara odaklanmış; Allah dışında birine kurban kesmek, yemin etmek, nazar boncuğu ve muska takmak, suret yapmak gibi şeyleri eleştirmiş ve bunların şirkle nasıl bağlantılı olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁵⁶

Muhammed b. Abdülvehhâb ve takipçileri basit günahlardan dolayı Müslümanları şirk ve küfre nispet edip, öldürmeyi caiz görmüşler, bu istikamette Müslümanlarla şiddetli bir mücadeleye girişerek, halifeye isyan etmiş ve sadece Vehhâbî imamların arkasında namaz kılmayı kabul etmişlerdir.⁵⁷

⁵⁵ Muhammed b. Abdülvehhâb, *Kitabu’t Tevhid*, çev. Ahmet İhsan Dündar (İstanbul: Guraba Yayınları, 2023), 41.

⁵⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb, *Kitabu’t Tevhid*, 28-31.

⁵⁷ Gümüsoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, 2013, s.266

“Vehhâbilik”te, “Kur’an ve Sünnette bulunmayan ve sonradan dine katılan inanç ve ibadetleri kapsayan bid‘at kavramına yoğunlaşılır. Onlara göre bu sapma ile her koşulda mücadele edilmelidir. Dinî konuları kelâm ve felsefe yöntemleriyle ele almak da bid‘at sayılan bir usuldür. Şirk tehlikesi taşıyan türbe inşasının yanında mescitlere kubbe, yüksek minare ve süsleme eklemek de bid‘at sayılan bir davranıştır. Dinin temel kaynaklarında bulunmayan zikirleri yapmak, teğanni yapmak, mevlit düzenlemek, tesbih çekmek ve Peygamber’in doğum günü ile kandil gecelerini kutlamak bid‘at olarak kabul edilip yasaklanmıştır.⁵⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb, eserlerinde inanç ve amel meselelerini detaylı bir şekilde ele alarak klasik ehl-i hadîs (Hanbeliyye, Selefîyye) ekolüne mensup olduğunu savunmuştur. Eserlerinde İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye’nin kitaplarından çokça yararlanmasıyla bu iddiasını desteklemektedir.⁵⁹ Kendisinin Hanbeliyye, Selefîyye çizgisine mensup olduğunu ileri sürmesine karşın onun bu kişilerin birebir taklitçisi olduğu veya bir Hanbelî bilgini olduğu iddia edilemez. Erken dönem Hanbelîleri’nin tasavvufa yaklaşımı ve İbn Teymiyye’nin dinin asıllarıyla çelişmeyen zahitliği benimsemesi gibi konulara dikkat edildiğinde İbn Abdülvehhâb ve arkadaşlarının tasavvuf ehline karşı sergiledikleri katı ve dışlayıcı tavır ortaya çıkar. “Tekfir” kavramını aceleci ve muhalif inançlara saldırma aracı olarak kullanmaları, cihat kavramını işgal ettikleri yerlerde baskıcı uygulamalar yapmayı meşrulaştıran bir bağlamda anlamaları bu hareketi apayrı bir ekol haline getirmiştir.⁶⁰

3.4. İlk Reddiyeler

Vehhâbilik akımı ortaya çıktığı ilk andan itibaren gerek olumlu gerek olumsuz birtakım yankılar uyandırmıştır. Vehhâbiliği eleştirenlerin en çok üzerinde durduğu konular; farklı görüşteki Müslümanları şirke veya bid‘ate nispet edip, onlarla mücadele etmeleri, amelî mezhepleri ve tasavvufu reddetmeleri, mezarlıklara gitmek ve mevlit kutlamak gibi teamülleri kabul etmemeleridir. Bu yüzden pek çok âlim Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbilileri Kur’an’a kendi isteklerine göre anlam vermeleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) manevi şahsiyyetini küçümsemeleri ve saygın âlimleri yok saymaları nedeniyle eleştirilmişlerdir.^{61,62}

Misalen Ahsâ âlimlerinden Muhammed b. Feyrûz (ö.1216/1801) hareketin erken dönemlerinde ona bir reddiye yazmıştır. Ardından bu reddiye ile yetinmeyip, Necid’deki yasadışılıklara karşı

⁵⁸ Büyükkara, “Vehhâbilik”, 42/611-615.

⁵⁹ Muhammed b. Abdülvehhâb, *Kitabu’i Tevhid*, 35-37.

⁶⁰ Büyükkara, “Vehhâbilik”, 42/611-615.

⁶¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, 2/603.

⁶² Koçak, Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818), 154.

mücadele etmek için Osmanlı yönetimine müracaat etmiştir. Hatta İbn Feyrûz ilmi bir muhalefet halkası oluşturmak amacıyla Necid asıllı bazı âlimlerle birlikte Güney Irak'ta bulunan Zübeyr kasabasında toplanmıştır.⁶³

Uyeyne'de fikirlerini sözlü olarak duyurup, henüz fiili uygulamaya geçmediği dönemlerde bir mektup yazan İbn Abdülvehhâb, mektubunda beş yıldır çağrısına tepki veren muhaliflerin varlığına ve itirazlarına değinir.⁶⁴ Vehhâbîlik bir hareket olarak ortaya çıkmadan önce de İbn Abdülvehhâb'ın görüşleri hakkında çoğunlukla olumsuz tepkiler olmasına rağmen, asıl eleştiriler, dâvetinin ardından tatbik ettiği faaliyetlerden sonra ortaya çıkmıştır. İbn Abdülvehhâb, Suud Hanedanı'ndan destek görünce, toplumun saygı duyduğu Zeyd b. el-Hattab (r.a.) (ö. 12/633) ve Ebû Dücâne (r.a.) (ö. 12/633) gibi sahabîlerin türbelerini yıkmak, bölgedeki bazı ağaçları kesmek ve bir kadına recim uygulamak gibi fetva ve emirler verdi. Bu durum, yerel ulemâ arasında büyük bir tepki uyandırdı.⁶⁵

Yazdığı mektuplar ve verdiği fetvalar, bazı grupların tepkisini çekerek İbn Abdülvehhâb'a karşı ortak bir saldırıya yol açmıştır. Bölge insanının saygı duyduğu sûfi şahsiyetlerden olan Muhammed Emin el-Kevvâz (ö. 953/1546) gibi isimlerin, tağutlar diye isimlendirilmesi ve sevenlerinin tekfir edilmesi, karşıt görüşlü kimselerin itiraz ve tepkilerine sebep olmuştur.⁶⁶

Vehhâbîlerin karşıt görüşlerini ilk dönem reddiyeleriyle dile getiren yerel âlimler, İbn Abdülvehhâb ve onun takipçileri tarafından, Vehhâbîliğe karşı verdikleri mücadele sebebiyle "İslâm'ın sınırlarını aşmak" ve "küfre düşmek" suçlamasıyla karşılaşmışlardır.⁶⁷

3.5. Vehhâbîlik Reddiyelerinin Kısa Tarihçesi ve es-Sârimul Vâridât'ın Yeri

Vehhâbîlik reddiyelerini tarihsel seyri içerisinde müelliflerinin aidiyetlerine göre genel olarak tasnif etmek gerekirse; ilk reddiyelerin sûfi Hanbelî çevreler, ardından sûfi olmayan Hanbelî'ler, sonrasında Şafî'î-Eş'ârî'ler, onların akabinde Hanefî-Mâturîdî'ler ve en son olarak da Maliki'ler tarafından yazıldığı söylenebilir.

Muhammed b. Abdülvehhab'a karşı yazılan ilk reddiye risaleleri onun kendi fikirlerini yaymak için bölge ulemasından bazı kişilere gönderdiği mektuplara cevaben yazılan risalelerdir. Reddiyelerin ortaya çıkış süreçlerine dair elde ettiğimiz verilerden; İbn Abdülvehhâb'ın

⁶³ Büyükkara, "Vehhâbîlik", 42/611-615.

⁶⁴ Muhammed b. Abdülvehhab, *Müellefâtü'sh-Şeyhil-İmam Muhammed b. Abdülvehhâb: er-Resâilü'sh-Şahsiyye*, thk. Abdülazîz Rumi vd. (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, ts.), 7/280.

⁶⁵ Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 197.

⁶⁶ Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 197.

⁶⁷ İbn Gannâm, *Ravzatu'l-Efkâr ve'l-Efhâm li Murtâd Hâl el-İmam ve Ta'dât Gazavât Zâviye'l-İslâm*, Riyad, 2010 thk. Süleyman b. Salih el-Harâşî, 1/1/218.

mevzubahis mektuplarını davetinin ilk zamanlarında, Osman b. Muammer ile anlaşmasının ardından gönderdiği anlaşılmaktadır. Bölgenin önemli isimleri bu mektuplara cevap olarak reddiyelerini yazmışlardır. İbni Abdülvehhab da aldığı cevaplar üzerine bu kişilerle karşılıklı olarak yazışmıştır. Onun henüz davetinin başında yazıştığı kişilerden, İbn Afâlik'in İbn Abdülvehhab'ı o sıralarda himaye eden Osman b. Muammer'e yazdığı mektuplarında, kubbe ve mezarların yıkılması hadiselerine değinilmemektedir. Bu durum aralarındaki yazışmaların bu olaylardan önce olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Bahse konu olan mektuplar incelendiğinde Yazıştığı kişilerin Şâzelî, Kevvâzî ve Halvetî tarikatlarına mensup sûfi Hanbelî çevreleri olduğu görülür. Bu zümrelere mensup zatlar ile İbni Abdülvehhâb arasında derin kelâmi mevzuların tartışılmadığı, bunların ayrıntısız ve çok uzun olmayan karşılıklı yazışmalar olduğu müşahede edilmektedir.

İbn Abdülvehhâb'ın Uyeyne'deki kubbe ve mezar yıkma eylemlerinden sonra bölge alimlerinden İbn Sühaym (ö. 1175/1762) ve beraberindeki arkadaşları, birtakım girişimlerde bulunarak ulemaya bu konuda tedbir almaları çağrısında bulunmuşlardır. Böylelikle ilk reddiye risaleleri meydana gelmiştir. Bu çağrılar üzerine yazılan reddiyeler arasında, Tandatâvî'nin, (ö. 1156/1743'ten sonra) eserin ferağ kaydına göre 1743 yılında yazdığı Reddû'd-Dalâle'si ve el-Kabbânî'nin 1745 yılında yazdığı Faslü'l-Hitâb'ı sayılabilir.⁶⁸ Mevzubahis reddiyelerin sırasıyla tarihteki ilk iki vehhâbîlik reddiyesi olduğu anlaşılmaktadır. Bölge uleması, yerel halkı bilinçlendirmek gayesiyle, İbn Abdülvehhâb'ın fikirlerine karşı yazılan bu ilk bildiri ve reddiye metinlerini civardaki merkezlere ulaştırmışlar veya bizzât gitmek suretiyle, halka dönük hitaplar düzenlemişlerdir.

İbn Abdülvehhâb'ın davetinin, henüz başlangıç safhasında, Uyeyne kesitinde yazıldığı tespit edilen bu metinler, ilmi reddiyeler olarak nitelendirilemeyip daha çok eleştiri, itiraz ve kınama boyutundadırlar. Bu dönemde yazılan reddiyelerin yazarlarındaki ortak tavır, küçümseme ve alay boyutundadır. İlmî ve dinî yetkinliği kabul görmeyen İbn Abdülvehhâb, kadı, müftü ya da fakihler tarafından yazılmış metinler aracılığıyla uyarılmaya çalışılmış ve devamlı surette, hatasından dönmesi salık verilmiştir.

İlk dönemlerde eleştirilerini ortaya koyan sûfi Hanbeli çevreler ile Şafi'î-Eş'ârî'ler'in; Şâzelî, Kevvâzî, Kâdirî, Ekberî ve Ticanî ortak tarikat aidiyetlerine sahip olmaları ve aynı coğrafyada yaşamaları sebebiyle, kendilerini reddiye yazmaya iten sâikler ve reddiyelerinin içerikleri benzerdir. Reddiye yazmış sûfi olmayan Hanbeliler de Muhammed b. Abdülvehhab konusunda

⁶⁸ İbn Gannâm, Ravzatü'l-Efkâr ve'l-Efhâm, 1/318.

kendi coğrafyalarındaki münekkit ulemaya hak vermiş, onlar da benzer şeyler söylemişlerdir. Ancak Hanefî-Mâtûrîdî kesimin yazdığı reddiyeler; Osmanlı ilim kültürünü yansıtan farklı bir bakış açısına sahip olmaları sebebiyle orijinaldirler.

Hanefî-Mâtûrîdî aidiyete sahip ulema içerisinde vehhabî görüşlere yönelik ilk eleştiri yazısını *el-Kavlü's-Sedîd fî Cevâzi't-Taklîd*⁶⁹ ve *el-Fethü'l-Mübîn fî Cevâzi'd-Du'ai li Seyyidi'l-Mürselîn*⁷⁰ adlı iki eseriyle Şemsüddîn Ebû Abdullâh Mehmed b. Hasan Himmatzâde (İbn Himmat) el-Hanefî (ö. 1175/1761) kaleme almıştır. Muhaddis kimliğiyle bilinen Himmatzâde Efendi 1091/1680 yılında Şam'da dünyaya gelmiş olup Mekke, Medîne ve Mısır'da eğitim almıştır. İlmiye sınıfına mensup bir aileden gelen Himmatzâde Efendi'nin aile büyükleri, Süleymâniye ve Ayasofya Camileri gibi önemli mekânlarda vaizlik ve müderrislik yapmıştır. Kendisi de İstanbul'da ikamet edip aile efradı gibi yetiştirdiği öğrencileri ile devlet kademesinde önemli bir konuma sahip olmuştur. III. Mustafa (1757/1774) devrinin Şeyhülislâm'ı Veliyyüddîn Efendi (ö. 1182/1768) ve tezimizin konusu Trabzonlu Mehmet Efendi kendisinden icazet alan kişiler arasındadır.⁷¹

Müellif eserlerini Kendisine vehhâbîlerin ortaya attığı fikirlere dair ulaşan çok sayıdaki soruya cevap olarak yazdığını dile getirmiştir. Onun; Vehhâbîliğin ortaya çıktığı zamanlarda hac vesilesiyle Hicaz'da bulunan hatırı sayılır bir Osmanlı alimi olması, vehhabî görüşlere dair sorularda kendisinin tercih edilmesine ortam sağlamıştır. Himmatzâde Efendi mevzubahis iki eserinde de vehhabî görüşleri zikretmeden direk sorulara cevap vermiş ve Muhammed b. Abdülvehhab'dan bahsetmemiştir. Bu itibarla, eserlerini doğrudan vehhâbîliğe reddiye olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir, ancak işlediği konular bakımından eserlerinin tematik birer reddiye hüviyeti taşıdığı söylenebilir.

Hanefî-Mâtûrîdî çevreler içinde gerçek manada ilk Vehhâbîlik reddiyesini Trabzon'lu Mehmet Efendi yazmıştır. 1170/1756 yılında kaleme aldığı bir dizi reddiye ile Osmanlı uleması içinde öncü bir rol oynayarak kendinden önce yazılmış bütün reddiyelerden daha sistemli ve kuşatıcı risaleler yazmıştır. Yazdığı vehhâbîlik reddiyeleri içerisinde en üstünü çalışmamızda incelediğimiz es-Sârimul Vâridât isimli eseridir. Mehmet Efendi bu eseri ile kendisinden önceki vehhâbîlik reddiyesi yazarlarının değinmediği konulara başlıklar halinde değinerek bu literatür içerisinde bir çığır açmıştır. Eser Osmanlı'da daha sonraki dönemlerde çokça karşılaşılabilecek

⁶⁹ Mehmed Himmatzâde, *el-Fethü'l-Mübîn fî Cevâzi'd-du'ai li Seyyidi'l-mürselîn* (Berlin Kütüphanesi, Wetzstein II 1844- 1, 3929);

⁷⁰ Himmatzâde, *el-Fethü'l-Mübîn fî Cevâzi'd-du'ai li Seyyidi'l-mürselîn* (Wetzstein II 1844- 1, 3929), 1b.

⁷¹ *Kehhâle*, Mu'cemü'l-Müellifin, 3/240.

olan vehhâbîlik eleştirilerinin ilkidir. Mehmet Efendi'nin üslubu ve konuları değerlendirme tarzı da mevcut reddiyelerden oldukça farklıdır. O, konuları değerlendirirken ilmi esasları gözetmeye gayret göstermiş öte yandan da Vehhâbîliği Osmanlı toplumunu ifsat etme hareketi olarak gördüğü için öfkelenerek duygularını eserine yansıtmaktan geri durmamıştır.

Kendinden önceki reddiyeler daha çok eleştiri, itiraz ve kınama şeklindeyken Mehmet Efendi reddiyesi ile vehhâbîlik reddiyesi yazımını farklı bir boyuta taşımıştır. Müellif, reddiyesini Ayet, hadis ve ulema kavilleriyle desteklemiş, akli ve nakli gerekçeler sunarak “Şeyh en-Necdî” olarak isimlendirdiği Muhammed b. Abdülvehhâb'ı ilzam etmiştir. Mehmet Efendi mevzubahis reddiyesinde daha önce kimsenin yapmadığı bir yönteme başvurarak, Hanefi-Maturidî kaynaklarından deliller getirmek suretiyle Vehhâbîlerin itikadının ehlisünnet itikadıyla çeliştiği fikrini ortaya koymuştur. Ayrıca Mehmet Efendi yine kendisine has bir tutum olarak risalesini tekfir konusu etrafında kurgulamayıp hüsün kubuh, ismetul evliya gibi önceki reddiyelerde değinilmeyen konulara değinmiştir. Mehmet Efendi'nin derin ilmi birikiminin izlerini taşıyan Es-Sârimul Vâridât isimli eseri; Osmanlı uleması tarafından yazılan ilk vehhâbîlik reddiyesi olması, müellifinin 1741-1755 yılları arasında Hicazda bulunmuş olması ve kendine has diğer özellikleri ile önemli ve orijinal bir eserdir.

3.6. Osmanlı Ulemâsının Vehhâbîlik Yorumu

Vehhâbîlik meselesi, Osmanlı çevrelerinde âlimler, yöneticiler ve siyasetçiler tarafından, bu akımın çeşitli yönlerini ortaya koymak için incelenmiştir. Osmanlıların hareketten haberdâr olması, Vehhâbîliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb, Suud ailesinin desteğiyle hareketini yaymaya başlamasının ardından, Mekke Şerifinin bunu fark edip 1749'da hükümete bildirmesiyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ilmi liderleri, Şerif'in yazdığı tahrir raporuyla, Vehhâbî hareketini ilk defa duymuşlardır.⁷²

O dönem devletin başında olan Sultan I. Mahmud, Vehhâbîliğin önderi Şeyh Necdî hakkında bilgi sahibi olduktan sonra Mekke şerifine onunla nasıl baş edeceğini bildiren fermanlar yazdı. Sultanın ferman yazılarında seçtiği kelimeler oldukça ilgi uyandırıcıdır. Misâlen 1164/1750 yılında ilan edilen fermanda İbn Abdülvehhâb' “Mülhid-i bed mezheb” destekçileri ise “Tebâyi'-i cehâlet” olarak tanımlanmaktadır. Kullanılan bu net ifadeler I. Mahmud'un sorunun önemini baştan anladığını ortaya koymaktadır.⁷³

⁷² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/121.

⁷³ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*: 26.

Osmanlı ulemâsı durumdan haberdar olduklarında meseleyi incelemiş ancak, Vehhâbîler'in savundukları görüşlerinin mahiyeti hakkındaki belirsizlikten ötürü, bu akımı farklı şekilde tanımlamışlardır. Vehhâbîlerin büyük günahlar hakkındaki aşırı fikirleri ve küçük günahları büyütme sebebiyle bazı âlimler hâricî olduklarını, bazıları i'tizâl ehli olduklarını bazıları da zâhirîlik ve te'vil yapmamak gibi hususları yüzünden İbn Hazm'ın takipçileri olduklarını söylemiştir. Ancak "hâricîler" ismi kendilerine verilen isimlerin arasında en çok tanınanıdır.⁷⁴

Vehhâbîler, tekfir söylemini kabul etmeleri ve şiddete eğilimli olmaları sebebiyle, Osmanlı topraklarında hâricîlikle bağdaştırılmış ve zamanla otoriteye karşı çıkma yönleriyle dikkat çekmeye başlamışlardır. 3 Zilkade 1207 / 7 Mart 1803 tarihli meşveret toplantısında, Vehhâbîlerin ikamet ettiği bölgelerin dâru'l-harb olarak adlandırılması ve meşru otoriteye karşı başkaldırmaları nedeniyle onların hâricîler olarak tanımlanmalarına karar verilmiştir.⁷⁵

Şeyhülislâmlar; devlet sınırları içinde beliren ve zamanla yeni bir mezhebe dönüşen bu topluluğun nasıl ele alınması gerektiği konusunda çalışmalar yapmışlardır. Çünkü bu grup, onların bakış açısına göre bâtil inançlara sahip Müslümanlar olarak kabul edilmektedir. Onlarla ilgili her türlü eylemde bu hassas dengeyi korumaları dikkat çekmektedir. Verdikleri fetvalarda da Vehhâbîlerin ehl-i sünnet'in dışında kalan ve meşru otoriteye karşı çıkan bir grup olduğuna ve şeriat gereği cezalandırılmalarına hükmetmişlerdir.⁷⁶

Osmanlı âlimleri, Vehhâbîleri tanımlarken sadece hâricîlerle bağlantı kurmakla kalmamış, aynı zamanda geçmişte var olmuş ve sapkın kabul edilen diğer gruplarla veya bireylerle de ilişkilendirmiştir. Mesela; Muhammed b. Abdülvehhâb ve çevresindeki grup, Müseylimetü'l-Kezzâb, Zul-Hüveysira ve Karmatîler gibi İslam tarihinde olumsuz bir algı oluşturmuş topluluklarla eşleştirilmiştir. Mütercim Asım Efendi (ö. 1235/1819), Vehhâbîlerin ortaya çıktığı bölgedeki olayları incelemiş ve dikkat çekici neticelere ulaşmıştır. Müseylimetu'l-Kezzâb'ın peygamberlik iddiaları ve Karmatîlerin miladî 930-941 yıllarında meydana getirdiği karışıklık ve yıkım hâdiselerinin hepsinin Yemâme bölgesinden çıktığını belirtmiştir. O, Vehhâbîleri bu doğrultuda, "ol diyarın sû'i asârı" olarak tanımlamakta ve onların, "asılların hükmü ayrıntılara da sirayet eder" sözü fehvasınca ortaya çıktıklarını dile getirmektedir.

⁷⁴ Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 160.

⁷⁵ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-asar ve haka'iku'l-ahbar [Osmanlı tarihi (1209-1219/1794-1805)]* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017), 736-737.

⁷⁶ Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*, 190.

4. METİN-TERCÜME VE TAHLİL

4.1. Metin

الصارم الواردات

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي أرسل رسوله ليهتدي العباد وقيّض لأمته من يميز الحق عن الفساد.

والصلاة والسلام على من بعث رحمة للعباد وعلى آله وأصحابه الذين كانوا أولي الرشاد.

وبعد: فإني لما أورد عليّ بعض المسائل الفاسدة الكاسدة عن بعض الطوائف الطاغية، الضالة، المضلة الذين كان شعارهم الفرية وديّارهم إكفار المسلمين بلا مرية. - نكّس الله أعلامهم وزلزل أقدامهم وجعل الرعب أمامهم لأجل أن يكون الشيطان إمامهم. -

أخذني في حماية دين الله وجددي لأجل أن يكون لهم شيخ نجدي. وغظتهم حتى طلعت رוחي الخناجرة لأجل سماعي البواطل من شيخ الخنازرة. - سلّط الله عليه السلطان لأجل أنه من أكابر أعوان الشيطان. - وشرعت في تضليل ما صدر عنهم من البواطل والقاذورات والدلائل الكاسدات، مسميا لما جمعت الصارم الواردات.

الواردة الأولى: وهي ما ورد من شيخ الخنازرة من "أنّ الإنسان إذا قال لروح فلان الفاتحة أو شيء من القربات فقد أشرك" معلّلا بأنه عبد لغير الله تعالى على زعمه الفاسد الكاسد. أقول: هذا ليس بشرك بل هو هبة ثواب القربات لروح الفلان المذكور بحذف المضاف. وهو شائع ذائع بلا نكير في كلام العرب ومحاوراتهم. ويدل على ما ادعينا ما رواه أبو داوود واللفظ له وابن ماجه وابن خزيمة في صحيحه إلا أنه قال "إن أصح الخبر عن سعيد بن عبادة رضي الله تعالى عنه." قال: "قلت يا رسول الله إن أمي ماتت فأبي الصدقة أفضل؟ قال: الماء فحفر بئرا وقال هذه لأم سعد."⁷⁷ وفي صحيح ابن حبان بلفظ "قلت يا رسول الله أي الصدقة أفضل؟ قال سقي الماء."⁷⁸ وفي مستدرك الحاكم بنحو ابن حبان وقال "صحيح علي شرطهما"⁷⁹ وما رواه البخاري عن ابن عباس

⁷⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009) "Edeb", 8, (No: 593); Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed 'Adil - 'Ammâr 'Abbâs (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), "Zekât".

⁷⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şahîh*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988).

⁷⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbûrî el-Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Şahîhayn*, thk. Muştafâ 'Abdulqâdir 'Aţâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990).

"إن سعد بن عبادة توفيت أمه وهو غائب فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله إن أُمِّي ماتت وأنا غائب فهل ينفعها إن تصدقت عنها؟ قال نعم قال فإني أشهدك أن حائطي صدقة عنها."⁸⁰

وما رواه البيهقي في شعب الإيمان والأصبهاني في الترغيب بسند فيه مجهولان عن ابن عمر قال: "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من حج عن والديه بعد وفاتهما كتب الله له عتقا من النار وكان للمحجوج عنهما أجر حجة تامة من غير أن ينقص من أجورهما شيء"⁸¹ وقال صلى الله عليه وسلم: "ما وصل ذو رحم رحمه بأفضل من حجة يدخلها عليه بعد موته في قبره"⁸² وما أخرجه البزار والطبراني بسند حسن عن أنس قال: "جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال إن أبي مات ولم يحج حجة الإسلام فقال رأيت لو كان على أهلك دين أكنت تقضيه عنه؟ قال نعم قال فإنه دين عليه فاقضه."⁸³ وما أخرجه ابن أبي شيبة عن أبي جعفر "أن الحسن والحسين كانا يعتقان عن علي بعد موته."⁸⁴ وما أخرجه ابن أبي شيبة عن الحجاج بن دينار "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن من البر بعد البر أن تصلي عنهما مع صلاتك وأن تصوم عنهما مع صيامك وأن تصدق عنهما مع صدقتك." وهكذا رواه الدارقطني إلا أنه لم يأتي بقوله "أن تصدقت" الخ.⁸⁵

وما رواه أحمد وأبو داود والترمذي عن جابر قال: "صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم عيد الأضحى فلما انصرف أوتي بكبش فذبحه فقال بسم الله والله أكبر اللهم هذا عني وعمّن لم يضحني من أمتي."⁸⁶ وحديث الكبشين الذين قال في أحدهما "اللهم هذا عن أمتي جميعا" وفي الآخر "اللهم هذا عن محمد وآل محمد" رواه أحمد.⁸⁷ وفي هذا الباب أحاديث كثيرة ما بين صحاح وحسان وغيرها فلتطلب من كتب الأحاديث، تركتها خوف السأمة.

⁸⁰ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâsır (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Vesâyâ", 15.

⁸¹ Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muḥammed 'Abdulkādir 'Aṭâ (Beirut: y.y., 1424/2003) "Tahâret", 1192.

⁸² Celâleddin es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr* (Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 1996), 49.

⁸³ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.) (No: 12.332); Ebû Abdillâh Muḥammed b. İsmâil el-Buḥârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, nşr. Muḥammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Cezâu's-Sayd", 22.

⁸⁴ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis ve'l-'Âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409), "Cenâiz", 190.

⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis ve'l-'Âşâr*, "Cenâiz", 190.

⁸⁶ Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), "Edâhî", 10.

⁸⁷ Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ḥadis, 1416/1995) (No: 27732).

تعال يا شيخ الخنازرة انظر إلى هذه الأحاديث التي رواها الصيارفة النقاد. هل أبطلت مذهبك ومذهب من سلك مسلكك؟ وفيها من العبادات المالية والبدنية والمركبة منهما، وقد جعلت للغير هل أشرك هؤلاء النقاد أو لا؟ فإن قلت نعم فأنت مشرك باعتقادك المسلمين الخالص مشركين. لأنهم حملة الشرع إلينا فجزاهم الله عنا خير الجزاء. فإن قلت لا، فأنت إذاً من المفترين البهت وهذا شعارك. وإيش الفرق بين قول القائل: "الفاحة أو شيء من القرب لروح فلان" وبين قول سعد الصحابي الأنصاري رضي الله عنه بعد أن سأل المصطفى صلى الله عليه وسلم عن أفضل الصدقة وجوابه له وحفره البئر؟ ومقول سعد "هذه لأم سعد" وتقريره صلى الله عليه وسلم عليه دليل على أنه لا ضير فيه ولو كان شركاً لما أقره صلى الله عليه وسلم عليه. وقس عليه ما في الأحاديث الباقية من قول النبي وفعله. وإذا كان الحال والشأن هكذا؛ فأنت إذاً تلمذت الشيخ النجدي.

الواردة الثانية من شيخ الخنازرة: وهي قوله "إنَّ إيصال ثواب الأعمال إلى روح سيد الأنبياء باطل غير جائز." أقول وبالله أصول: إن هذا المقام يحتاج إلى بسط مقدمة ينتج منها المقصود. وهي: أن للإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره في جميع العبادات مالية كانت أو بدنية أو مركبة منها، فرضاً كانت أو لا وسواء كان المجمعول له حياً أو ميتاً. هكذا صرح الفقهاء في كتب الفقه في كتاب الحج. ونص عباراتهم في باب الحج عن الغير. والأصل في هذا الب أن للإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره عند أهل السنة والجماعة. - نصرهم الله أينما كانوا- صلاة كان أو صوماً أو حجاً أو صدقة أو قراءة قرآن أو ذكراً من الأذكار إلى غير ذلك من جميع أنواع العبادات والبر. حياً كان ذلك الغير أو ميتاً ويصل ذلك إلى الميت وينفعه. لما روي: "أن رجلاً سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال له: كان لي أبوان أبرهما حال حياتهما فكيف لي ببرهما بعد موتهما؟ فقال له عليه السلام: إن من البر بعد البر أن تصلي لهما مع صلاتك وأن تصوم لهما مع صيامك." رواه الدارقطني⁸⁸ وعن علي رضي الله عنه: "أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من مر على المقابر وقرأ قل هو الله أحد إحدى عشرة مرة ثم وهب أجرها للأموات أعطي من الأجر بعدد الأموات." رواه الدارقطني أيضاً⁸⁹ وعن أنس قال: "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من دخل المقابر فقرأ سورة يس خفف عنهم يومئذ. وكان له بعدد من فيها من الأموات حسنات."⁹⁰

⁸⁸ Ibn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, "Cenâiz", 190.

⁸⁹ Ebû'l-Ulâ Muhammed Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Afezî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 3/77.

⁹⁰ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân (et-Tefsîrü'l-kebir, Tefsîrû's-Şa'lebî)*, thk. Ebî Muhammed İbn Âşûr (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiyy, 2002), 5/119; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiyy, 1985), 2/224.

وعن أنس رضي الله عنه أيضا أنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: "يا رسول الله إنا نتصدق عن موتانا ونحج عنهم وندعو لهم فهل يصل ذلك إليهم فقال: نعم إنه ليصل إليهم ويفرحون به كما يفرح أحدكم بالطبق إذا أهدي له." رواه أبو حفص العكبري⁹¹ وعن معقل بن يسار أنه قال: "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اقرأوا على موتاكم سورة يس." رواه أبو داود⁹² وعنه عليه السلام: أنه ضحى بكبشين أملحين⁹³ أحدهما عن نفسه والآخر عن أمته⁹⁴ متفق عليه. أي جعل ثوابه لأمته. وهذا تعليم منه عليه السلام؛ أن الإنسان ينفعه عمل غيره. والافتداء به هو الاستمسك بالعروة الوثقى. وروي عن أبي هريرة قال "يموت الرجل ويدع ولدا فترفع له درجة فيقول ما هذا يا رب؟ فيقول سبحانه وتعالى استغفار ولدك لك."⁹⁵ ولهذا قال تعالى: "واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات"⁹⁶ وما أمر الله به من الدعاء للمؤمنين والاستغفار لهم وما ذكره في كتابه العزيز من استغفار الأنبياء والملائكة عليهم السلام حجة لنا لأن ذلك كله عمل الغير.

وأما قوله تعالى: "وأن ليس للإنسان إلا ما سعى"⁹⁷ وهو دليل المعتزلة على عدم الوصول إليه فقد قال ابن عباس: "إنها منسوخة بقوله تعالى: "الذين آمنوا وأتبعناهم ذرياتهم" الآية. وقيل: "هي خاصة بقوم موسى وإبراهيم"⁹⁸ لأنه وقع حكاية عما في صحفهما عليهما السلام بقوله تعالى: "أم لم ينبأ بما في صحف موسى وإبراهيم الذي وفى"⁹⁹ وقيل: "أريد بالإنسان الكافر وأما المؤمن فله ما سعى له فيه أخوه." وقيل: "ليس له من طريق العدل وله من طريق الفضل." وقيل: "اللام في للإنسان بمعنى على" كقوله تعالى: "وإن أسأتم فلها"¹⁰⁰ أي فعلها وقيل: "ليس له من العمل إلا سعيه لكن سعيه قد يكون مباشرة أسبابه بتكثير الإخوان وتحصيل الإيمان حتى صار ممن ينفعه شفاعة الشافعين."¹⁰¹

⁹¹ Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr Hâşiyetü İbn Âbidîn*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Alemül-Kütüb, 2003), 2/596.

⁹² İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, "Mâ câe fi'-cenâiz", 4.

⁹³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edâhî", 7.

⁹⁴ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuţnî, *Sunenu'd-Dârekuţnî* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004) "Sayd ve'z-zebâih ve'l-et'ime ve gayri zâlik", 4,284.

⁹⁵ Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 7, 122.

⁹⁶ Muhammed 47/19

⁹⁷ Necm 53/39

⁹⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Baġdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'an = Nâsihu'l-Kur'an ve Mensûhuḥ*, thk. Muḥammed Eşref 'Alî el-Milbârî (Medine: y.y., 1423/2003), 2/593.

⁹⁹ Necm 53/39

¹⁰⁰ İsrâ 17/7

¹⁰¹ bkz. 'Osmân b. 'Alî b. Meḥcen el-Bârî'î Faḥruddîn el-Ḥanefî ez-Zeyla'î, *Tebyînu'l-ḥakâik şerḥu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî* (Bulak; Kahire: el-Maṭba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313), Bâbu'l-Hacci ani'l-ğayri.

وأما قوله عليه السلام: "إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث."¹⁰² فلا يدل على انقطاع عمل غيره والكلام فيه. وليس فيه شيء مما يُستبعد عقلا. لأنه ليس فيه إلا جعل ما له من الأجر لغيره. والله تعالى هو الموصل إليه وهو قادر عليه. ولا يختص ذلك بعمل دون عمل.

وهذا الذي قررناه إنما هو في حق الانتفاع بثواب عمل الغير. وأما في حق سقوط ما تقرر في ذمت المكلّف من التكاليف الشرعية بعمل الغير بطريق النيابة عمن ثبت في ذمته، ففيه تفصيل أشار إليه الشيخ.¹⁰³ وذلك لأن للعبادات أنواع؛ بدني محض، ومالي محض، ومركب منهما. فالنيابة تجزئ في العبادات المالية المحضة. وهي ما تتأدى بالمال كالزكاة وصدقة الفطر ونحوهما عند العجز عن الأداء بالنفس ممن وجبت عليه. فعند القدرة على ذلك فهما في الأجزاء سواء لحصول المقصود بفعل النائب كحصوله بفعله. وذلك لأن المقصود منها سد خلة المحتاج وذلك يحصل بفعل النائب كما يحصل بفعله. ويحصل به تحمل المشقة بإخراج المال كما يحصل بفعل نفسه. فيتحقق فيه معنى الابتلاء فيستوي فيه الحلان.

ولم تجزئ النيابة في العبادات البدنية المحضة. وهي ما تتأدى بالبدن كالصلاة والصوم ونحوهما بحال من حالي العجز والقدرة. لأن المقصود منها هو إتعاب النفس الأتامة بالسوء طلبا لمرضاته تعالى. لأنهما انتصبت لمعاداته وذا لا يحصل بفعل النائب فلا تجزئ النيابة فيه.

وأما في العمل المركب من البدن والمال كالحج؛ فإنه مالي من حيث شرطية الاستطاعة ووجوب الأجزئية بارتكاب محظوراته. وبدني من حيث الوقوف والطواف ونحوهما من الأعمال. فتجزئ النيابة فيه عند العجز عن الأداء بالنفس فقط. والشرط في جواز النيابة في هذا النوع: هو العجز الدائم به بعد الوجوب عليه كالزمامة إلى وقت الموت. إلى هنا انتهت عبارة مولانا وسيدنا عبد الرحمن ابن عيسى ابن مرشد العمري الحنفي المكي في شرح كتاب الحج لمولانا أبي البركات النسفي من الكنز وعبارات الشراح من الزيلعي وابن نجيم وأخيه عمر في شرح الكنز وابن الهمام في شرح الهداية. وأهل المناسك متقاربة مع اختلاف يسير في البعض من زيادة أو نقصان. وفي شرح الصادور في حال الموتى والقبور للحافظ السيوطي ما ينصر مذهب أهل السنة والجماعة بما لا مزيد عليه فليراجع.

وتمسك المانع من وصول الثواب إلى الميت بقوله تعالى: "وأن ليس للإنسان إلا ما سعى" ويقول عليه السلام: "إذا مات ابن آدم انقطع عمله." الحديث . . .

¹⁰² Tirmizī, *Sunenu't-Tirmizī*, "Ahkām", 36.

¹⁰³ يعني به صاحب الكنز

والجواب: إن الآية حجة لنا لأن الذي أهدى ثواب عمله لغيره سعى في إيصال الثواب إلى ذلك الغير فيكون له ما سعى بهذه الآية. ولا يكون له ما سعى إلا بوصول الثواب إليه فكانت الآية حجة لنا لا علينا. وأما الحديث فيدل على انقطاع عمله ونحن نقول به. وإنما الكلام في وصول ثواب غيره إليه والموصول للثواب إلى الميت هو الله تعالى لأن الميت لا يسعى لنفسه. والقرب والبعد سواء في قدرة الحق سبحانه.

هذا وقد قال الله تعالى: "أدعوني أستجب لكم"¹⁰⁴ وفيه رد لما قال بعض المعتزلة: "إن الدعاء لا تأثير له في تغيير القضاء." والجواب: إن الدعاء يرد البلاء إذا كان على وفق القضاء. والحاصل إن القضاء المعلق يتغير بخلاف المبرم والله أعلم. وأما الدعاء فمخ العبادة سواء طابق القضاء أم لا، وربما يخفف البلاء. كذا في شرح فقه الأكبر لعلي القاري وفي البحر الرائق والنهر الفائق لأبي نجيم.

وظاهر إطلاقهم؛ أنه لا فرق بين الفرض والنفل فإذا صلى فريضة وجعل ثوابها لغيره. فإنه يصح ولاكن لا يعود الفرض في ذمته لأن عدم الثواب لا يستلزم عدم السقوط عن ذمته ولم أره منقولاً. وفي النهر الفائق: "الظاهر أنه لا فرق بين أن ينوي به عند الفعل للغير أو يفعل لنفسه ثم بعد ذلك يجعل ثوابه لغيره." وهكذا في فيض الأنهر بشرح منسك ملتقى الأبحر وشرح تنوير الأبصار للدر المختار لكن زاد قوله "لظاهر الأدلة". وفي البحر: "ولم أر حكم من أخذ شيئاً من الدنيا ليجعل شيئاً من عباداته وبنغيه ألا يصح ذلك." وهكذا في فيض الأنهر، وفي شرح فقه الأكبر لعلي القاري: "ثم قراءة القرآن وإهدائها له تطوعاً بغير أجره تصل إليه."

أما لو أوصى بأن يعطى شيء من ماله لمن يقرأ القرآن على قبره فالوصية باطلة لأنه في معنى الأجرة. كذا في الاختيار فهذا مبني على عدم جواز الاستئجار على الطاعات، لكن إذا أعطى لمن يقرأ القرآن ويعلمه ويتعلمه معونة لأهل القرآن، على ذلك كان هذا من جنس الصدقة عنه فيجوز انتهى.

من هذا يعلم حكم الأوقاف على قراءة البخاري ونحوه من الأحاديث النبوية سرداً من غير تفسير لمعناها في هذه الأعصار. لأن النظر في كتب الأحاديث طاعة لما في مسند الفردوس وحلية أبي نعيم عن جابر: "ساعة من عالم متكئ على فراشه ينظر في علمه خير من عبادة العابد سبعين عاماً"¹⁰⁵ وكيف لا وهي أصل العلوم النافعة لما في شمائل الترمذي عن ابن سيرين قال: "هذا الحديث دين فانظروا عمن تأخذون دينكم."¹⁰⁶ قال ميرك: "وقع في أكثر الروايات بلفظ أنّ هذا العلم دين الخ."¹⁰⁷ كما رواه مسلم وغيره

¹⁰⁴ Mü'min 40/60

¹⁰⁵ es-Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, 3/37.

¹⁰⁶ Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Keşerî en-Nisâbü'rî Müslim, el-Musnedu's-Şâhihu'l-Muhtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014), "Mukaddime", 7.

¹⁰⁷ Ali el-Kârî, Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil (Kahire: Dâru'l-Aksâ, 1901), 2/303.

قال الطيبي: "التعريف فيه للعهد وهو ما جاء به الرسول صلى الله عليه وسلم للخلق من الكتاب والسنة وهما أصول الدين والمراد بالمأخوذ منه العدول الثقات المتقنون."

وإذا عرفت مما سبق من الأدلة على ما قرره الفقهاء الكرام مذهب أهل السنة ومخالفه؛ فاعلم أن سيد الكائنات داخل في مفهوم قول الفقهاء. وللإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره لأن النبي عليه السلام مكلف بما كلف أمته بلا تفرقة بينهما في الحكم الشرعي. إلا أن يدل الدليل على الخصوص ولا دليل عليه فبقي على العموم. لأنه الأصل ويشهد على ذلك قوله تعالى: "إن الله وملائكته يصلون على النبي يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً"¹⁰⁸ لأن الله تعالى بعد أن صلى هو وملائكته على نبيه أمر عباده المؤمنين بأن يصلوا ويسلموا عليه وكل ذلك عمل الغير المأمور بإعطائه للنبي صلى الله عليه وسلم. ومعنى: "اللهم صل على محمد" اللهم عظّمه في الدنيا بإعلاء ذكره وإنفاذ شريعته وفي الآخرة بتضعيف أجره وتشفيعه في أمته. كما قال ابن الأثير في النهاية "ومعنى صلوا: على هذا اطلبوا من ربكم تعظيم نبيكم في الدنيا بإعلاء ذكره وإنفاذ شريعته وفي الآخرة بتضعيف أجره وتشفيعه في أمته. ومعنى سلّموا اطلبوا من ربكم لنبيكم السلامة عن كل مكروه." وكل ذلك زيادة رفعة لقدره الجلي وشأنه العلي وتوسّل به بالنسبة للآتي بالصلاة عليه وإلا فالكل حاصل له بوعد ربه الكريم.¹⁰⁹

وإن قيل إن اهداء الثواب له صلى الله عليه وسلم يوهم التقصير في حقه فلا ينبغي إهدائه قلت: يردّ هذا ما ثبت من سؤال النبي وغيره الرحمة له صلى الله عليه وسلم في التشهد ثبوتاً لا مرد له أعني قوله: "السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته" في حديث أبي داود: "اللهم إني أستغفرك لذنبي وأسألك من رحمتك"¹¹⁰ وفي حديث الترمذي: "اللهم إني أسألك رحمةً من عندك."¹¹¹ وفي حديث الصحيحين وغيرهما: "أن أعرابياً قال اللهم ارحمني ومحمداً"¹¹² ولم ينكر صلى الله عليه وسلم ذكره معه في ذلك. وتقديره في مثله لذلك دليل على الجواز من غير كراهة. وإيهام التقصير في سؤال الرحمة أوفر ومع ذلك إنه وهم لم يعتبر لوروده على لسان سيد البشر. ولأن أحداً وإن جل لا يستغني عن رحمة الله تعالى وقد ثبت عن النبي صلى الله عليه وسلم إنه قال: "لن يدخل أحدكم الجنة عمله قالوا ولا أنت يا رسول الله قال ولا أنا إلا أن يتغمديني الله برحمته." رواه مسلم¹¹³

¹⁰⁸ Ahzâb 33/56

¹⁰⁹ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 1/13.

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Edeb", 98-99.

¹¹¹ Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, "Daavât", 30.

¹¹² Buhârî, *Buhârî*, "Edeb", 27.

¹¹³ Müslim, *eş-Şahîh*, "Sıfâtü'l-Münâfikim ve Ahkamuhüm", 71.

ويشهد على ما ادعيناه أيضا ما في المواهب اللدنية: "وقد روي عن علي أو غيره من الصحابة أنه كان يضحّي عن النبي صلى الله عليه وسلم بعد موته." قال شارحه الزرقاني: "لأنه أوصاه بذلك." وروى الترمذي عن علي: "أوصاني رسول الله صلى الله عليه وسلم أن أضحّي عنه."¹¹⁴ على أن جماعة ذكروا في جواز التضحية عنه انتهى. وفي المواهب أيضا وعن أبي العباس محمد ابن إسحاق السراج قال: "ضحيت عن النبي صلى الله عليه وسلم سبعين أضحية."¹¹⁵

وأما إهداء القراءة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا يُعرف فيه خبر ولا أثر وقد أنكره جماعة منهم؛ برهان الدين الفركاح لأن الصحابة لم يفعلوه أحد منهم انتهى.¹¹⁶ قال شارحه الزرقاني:¹¹⁷ "وهم أحق بالاتباع لكن اختار السبكي وغيره خلاف ذلك." انتهى¹¹⁸ وفي المواهب: "وحكى صاحب الروح إن من الفقهاء من استحبه يعني إهداء القراءة ومنهم من راه بدعة يعني مذمومة قالوا والنبي صلى الله عليه وسلم غني عن ذلك فإنّ له أجر كل من عمل من أمته خيرا من غير أن ينقصها من أجر العامل شيء."¹¹⁹ قال شارحه الزرقاني: "لما رواه مسلم وأصحاب السنن عن أبي هريرة رضي الله عنه من دعا إلى هدى كان له مثل أجور من تبعه لا ينقص ذلك من أجورهم شيئا ومن دعا إلى ضلالة كان عليه من الإثم مثل آثام من تبعه لا ينقص ذلك من آثامهم شيئا." ثم استدرك وقال: "لكن ليس في كونه غنيا ما يقتضي منع ذلك بل يجوز أن يكون اهداؤها سببا في ابصال ثواب إليه زائدا على الثواب الواصل له من كل خير عملته أمته." انتهى.¹²⁰

هذا في غاية من الحسن والنفاسة بل هو صريح الحق الذي يجب أن يُعصّ عليه بالنواجذ لما عرفت مما سبق من قوله عليه السلام: "لن يدخل أحدكم الجنة عمله قالوا ولا أنت يا رسول الله قال ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته." كما رواه مسلم¹²¹ ثم قال الزرقاني: "فالراجح أن إهداء القراءة يصل إلى النبي صلى الله عليه وسلم لأن الكامل يقبل التكميل."¹²² كلامه هذا: الذي أدين الله به وأعتقد. كيف لا؟ وقد علم ثبوته بعموم الدلائل التي مرت. والأصل إبقاء عموم الدلائل على عمومها حتى يدل

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Dahaya", 1; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 1, 150.

¹¹⁵ Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. Muḥammed el-Ḳaşṭalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye* (Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 1032.

¹¹⁶ Ḳaşṭalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye*, 1033.

يعني شارح المواهب اللدنية

¹¹⁸ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdulbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî ez-Zurḳânî, *Şerḥuz-Zurḳânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1417/1996), 3620.

¹¹⁹ Ḳaşṭalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye*, 1033.

¹²⁰ Zurḳânî, *Şerḥuz-Zurḳânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye*, 3621.

¹²¹ Buhârî, *Buhârî*, "Rikâk", 18; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 2/319; Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Ḥuseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muġnî, 1412/2000), "Rikâk", 24; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, "Zühd", 20.

¹²² Zurḳânî, *Şerḥuz-Zurḳânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye*, 3622.

الدليل على خصوصها. ولأن إنعامات الله وإحساناته لم تقبل التناهي حتى يقال "قد تم إحسان الله فلا إحسان وراءه كيف نهدي إليه ثواب الأعمال بعده؟" وهذا لا يقوله إلا ذو جنة أو جاهل بدلائل أهل السنة والجماعة بسبب توغله في علوم الفلسفة أو صوفي تلمذ من الشيخ النجدي.

ويشهد على ذلك ما حكى عن علماء السلف، منهم علي بن الموفق: "إنه كان حج ثمانين حجة فقالت له نفسه إنك تقدم غدا بين يدي الله ومعك ثمانون حجة فقال إني وهبت سبعين حجة للنبي عليه السلام أربعة للخلفاء الراشدين وثلاثة لأمي وثنان لأبي وواحدة لكل من له من المسلمين نية للحج ولا يقدر عليه. يا نفسي بقيت بغير شيء تقدمين بين يدي الله ولا حج معك فهتف به هاتف من زوايا البيت يا ابن الموفق السخي علينا ونحن خلقنا السخي فبعزتي وجلالي كل من وهبته حجة واحدة فأنا وهبته سبعين ألف حجة." كذا في *مهملة الأنوار* وروي أن ابن الموفق حج عن النبي صلى الله عليه وسلم حججا كثيرة قال: "فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنام فقال يا ابن الموفق حججت عني؟ قلت نعم يا رسول الله قال ولبيت عني؟ قلت نعم يا رسول الله قال فاني أكافيك بها يوم القيامة، آخذ بيدك في الموقف وادخلك الجنة والخلائق في كرب الحساب." كذا في *قوة العيون في علم المناسك* للفاضل الرومي الواعظ بمكة سنان أفندي.¹²³

وكذا في *إحياء العلوم للعلامة الغزالي* ثم قال مولانا الفاضل علي القاري الهروي الحنفي في آخر رسالته *الحظ الأوفر في الحج الأكبر*: "ثم إني بتوفيق الله سبحانه التزمت في كل وقفة واقعة في الجمعة أن أحرم عن الحضرة الرسالة الحمديدية والمنعوت في وصف الجمعية الأحديية مقتديا لما نقل عن بعض الأكابر الصوفية أنه كان يذبح أضحية لروح النبوية بدلا عما كان صلى الله عليه وسلم يضحى عن أمته العاجزة عن الأضحية. وهذا من بعض ما يجب له علينا من أداء قضاء الجزاء فيما له حق علينا من أنواع إيصال الآلاء والنعماء." انتهى¹²⁴ وأنا الحقير الجامع لهذه الحروف حججت عن الحضرة الرسالة المصطفوية والمنعوت بوصف الأخلاق العلية بتوفيق رب البرية، عام حجة الجمعة الجمعية.

الواردة الثالثة: من الشيخ وهي قوله "ما كل أفعال الله بحسن" وتفسيره بالتزكية "اللَّهُ هَرِ إِيشِي كُوزِل دُكَل" تعالى الله عما يقول الظالمون علوا كبيرا. مستدلا بقوله "إن كان حسنا فكل الخنزير" معناه: "خنزيريه" -ولهذا سمي بهذا الاسم¹²⁵ الذي لم يسمى به

¹²³ Ebû Nu'aym Aḥmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1394/1974), 10/312.

¹²⁴ Ali el-Kârî, *el-Hazzu'l-Evfer fi'l-Hacci'l-Ekber* (Mektebetü'l-Muâdil, 2011), 57.

¹²⁵ اسم شيخ الخزازة

أحد من أهل فراق الضلال جزاء وفاقا- وهو قول باطل كاسد غير رائج عند أهل السنة والجماعة. كيف لا يكون أفعال الله حسنا؟ وقد قال تعالى في كتابه العزيز "الذي أحسن كل شيء خلقه"¹²⁶ قال أبو البركات النسفي في تفسيره *المدارك* في قوله تعالى: "الذي أحسن كل شيء" "أي: حسنه لأن كل شيء مرتب على ما اقتضته الحكمة. خلقه؛ كوفي ونافع وسهل على الوصف أي: كل شيء خلقه فقد حسّن خلقه. غيرهم؛ على البديل أي أحسن خلق كل شيء."¹²⁷

وقال تعالى أيضا: "أتدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين"¹²⁸ "أي: تتركون عبادة الله الذي هو أحسن المقلّدين" كذا في *المدارك* أيضا¹²⁹ قال ابن عباس: "أتقنه وأحكمه" وقيل: "علم كيف يخلق كل شيء" وقيل: "خلق كل حيوان على صورة لم يخلق البعض على صورة البعض فكل حيوان كامل في خلقه حسن في شكله وكل عضو من أعضائه مقدر على ما يصلح به معاشه." وقيل: "ألهم خلقه ما يحتاجونه إليه وعلمهم إياه وأحسنهم ذلك." وقيل: "أحسن إلى كل خلقه" كذا في *الخان*¹³⁰ قوله تعالى "الذي أحسن كل شيء خلقه."

وأخرج ابن أبي شيبة والحكيم الترمذي في *نوادير الأصول* وابن جريج وابن المنذر عن ابن عباس: "أنه كان يقرأها الذي أحسن كل شيء خلقه قال أما رأيت القردة ليست بحسنة ولكنه أحكم خلقها."¹³¹ وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله "أحسن كل شيء خلقه" قال: "أما أن إست القردة ليست بحسنة ولكنه أحكم خلقها."¹³² وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس في قوله "الذي أحسن كل شيء خلقه" أي: "صورته" وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس في قوله "أحسن كل شيء خلقه" قال: "أحسن كل شيء خلقه فجعل الكلب في خلقه حسنا." وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس في قوله "أحسن كل شيء خلقه" قال: "أحسن بخلق كل شيء القبيح والحسن والعقارب والحيات وكل شيء مما خلق. وغيره لا يحسن شيئا من ذلك."

¹²⁶ es-Secde 32/7

¹²⁷ Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Haḳâiḳu't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî - Muhyiddin Mustev (Dimaşk-Beyrût: Dâru İbnü Kesîr, 2019), 3/230.

¹²⁸ es-Sâffât 37/125

¹²⁹ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Haḳâiḳu't-Te'vil*, 3/116.

¹³⁰ Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Ḥâzin, *Lubâbu't-Te'vil fî Me'âni't-Tenzil*, thk. Muḥammed 'Alî Şâhîn (Beyrût.: Dâru'l-Fikr, 1979.), 5/222.

¹³¹ Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Baġdâdî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2006), 20/170.

¹³² Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Kahire: Merkez Hicr li'i-Buhûs, 2003), 11/679.

وأخرج الفريابي وابن أبي شيبة وابن جرير وابن المنذر وابن أبي حاتم عن مجاهد في قوله "أحسن كل شيء خلقه" قال: "أتقن، لم يركب الإنسان في صورة الحمار و لا الحمار في صورة الإنسان."¹³³ كذا في الدر المنثور في تفسير المأثور للإمام الحافظ السيوطي¹³⁴ وكيف لا وقد سمي نفسه باسم السلام؟ وقد فسره مولانا علي القاري في المرقاة شرح المشكاة في بحث أسماء الله الحسنى بأنه مصدر نعت به للمبالغة أي: "ذو السلامة عن عروض الآفات مطلقا ذاتا وصفة وفعلا فهو الذي سلم ذاته عن العيب والحدوث وصفاته عن النقص وأفعاله عن الشر المحض فهو من أسماء التنزيه." انتهى¹³⁵ وهكذا قال الشيخ العلقمي تلميذ السيوطي في حاشية الجامع الصغير وزاد قوله: "فإن ما تراه من الشرور فهي مقضيتها لا لأنها كذلك بل لما يصحبه من الخير الغالب الذي يؤدي تركه إلى شر عظيم فالمقضي والمفعول بالذات هو الخير والشر داخل تحت القضاء." انتهى

وكيف لا وقد سمي نفسه باسم الجميل؟ أي جميل ذاتا وصفاتا وأفعالا كذا في شرح الجامع الصغير للمناوي في أسماء الله الحسنى وقال العلقمي: في شرح قوله "إن الله جميل" قال الثوري اختلفوا في معناه فقيل: إن كل أمره سبحانه وتعالى حسن جميل فله الأسماء الحسنى وصفات كمال وقيل: جميل بمعنى مجمل كالكريم والسميع بمعنى مكرم ومسمع وقال أبو القاسم القشيري: معناه جليل وقيل: معناه جميل الأفعال بكم باللطف والتظير إليكم، يُكَلِّفُكُمْ الْيَسِيرَ مِنَ الْعَمَلِ وَيُعِينُ عَلَيْهِ، وَيُنِيبُ عَلَيْهِ الْجَزِيلَ وَيَشْكُرُ عَلَيْهِ." انتهى¹³⁶ وكيف لا؟ وقد روى مسلم والنسائي عن ابن مسعود والطبراني عن أبي أمامه والحاكم عن ابن عمر وابن عساکر عن جابر وأبو داود عن ابن عمر بأسانيد صحيحة: "إن الله جميل يحب الجمال"¹³⁷ وفسره المناوي بأن له الجمال المطلق جمال الذات وجمال الصفات وجمال الأفعال انتهى¹³⁸ وفسره ابن الأثير في نهاية غريب الحديث بأنه حسن الأفعال وكامل الأوصاف¹³⁹ وهكذا فسر السيوطي في مختصر النهاية، وعلي القاري في مختصر القاموس.

وكيف لا؟ وقد روى مسلم والأربعة وابن حبان والطبراني كلهم عن علي وابن حبان والطبراني عن أبي رافع أيضا حديثا في الدعاء من جملة ألفاظه الشريفة "والشر ليس إليك"¹⁴⁰ قال مولانا علي القاري في شرح حصن الحصين: "أي ليس إليك قضاؤه بل لا

¹³³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 18/599.

¹³⁴ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 11/679.

¹³⁵ Ebû'l-Hasen Nûrûddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed 'Alî el-Ḳārî, *Mirḳātu'l-Mefâtiḥ Şerḥu Mişḳâti'l-Meşâbih* (Beirut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 4/1562.

¹³⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Eşref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiyy, 1976), 6/90.

¹³⁷ Müslim, *eş-Şahîh*, "İmân", 147.

¹³⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Afezî*, 6/116.

¹³⁹ Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye fi Ġaribi'l-Hadîs ve'l-Eşer*, thk. Tâhir Aḥmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muḥammed et-Ṭanâhî (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/699.

¹⁴⁰ Müslim, *eş-Şahîh*, "Salâtü'l-Müsâfirin ve Kasruhâ", 201.

تقضي الشر من حيث هو شر بل لما يتضمنه من الفائدة الراجحة. فالمقضي بالذات هو الخير والشر داخل في القضاء بالعرض." وقيل: "معناه إن الشر ليس شراً بالنسبة إليه وإنما هو شر بالنسبة إلى الخلق."¹⁴¹ وقال المصنف: "معناه عند أهل التحقيق من السلف والخلف إن جميع ما يكون من خير وشر ونفع وضر من الله سبحانه وتعالى بإرادته وتقديره فالتقدير والشر لا يُتقرب به إليك أو لا يسعد إليك بل يسعد الكلم الطيب. أو لا يضاف إليك أدباً فلا يقال خالق الشر وإن كان خالقه كما لا يقال يا خالق الكلاب والخنازير وإن كان خالقهما."¹⁴²

وكيف لا؟ وقد روي في ألفاظ الدعوات من رواية مسلم وأبي داود والنسائي وابن أبي شيبه كلهم عن عبد الله بن الزبير "له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن"¹⁴³ قال علي القاري: "أي النعت المستحسن." "وكيف لا وقد روي في الدعوات: "أهل الثناء والمجد ولا أحصي الثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك وربنا لك الحمد وبيدك الخير"¹⁴⁴ نثني عليك الخير." وفي الأربعين الإدريسية: "يا الله الحمود في كل أفعاله" قال السهروردي: "من تلاه يوم الجمعة قبل الصلاة على طهارة ونظافة خالياً، سرا مأتي مرة يسر الله له مطلوبه وإن كان ما كان. وإن تلاه مريض أعجز الأطباء علاجه برئ ما لم يكن حضر أجله."¹⁴⁵ وكذا في الشرح الكبير للمناوي على الجامع الصغير في شرح لفظة الجلال.¹⁴⁶

وقال أبو السعود في تفسيره عند قوله "أحسن الخالقين" "أي: أحسن الخالقين خالقاً أي: المقدرين تقديراً فالحسن للخلق. قيل: نظيره قوله عليه السلام إن الله جميل يحب الجمال"¹⁴⁷ أي: جميل فعله."¹⁴⁸ وقال أيضاً في سورة السجدة عند قوله تعالى: "الذي أحسن كل شيء خلقه" "أي: حسن كل مخلوق خلقه. إذ ما من مخلوق خلقه إلا وهو مرتب على ما يقتضيه الحكمة وأوجبه المصلحة. فجميع المخلوقات حسنة وإن تفاوتت إلى حسن وأحسن." كما قال تعالى "لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم"¹⁴⁹ وقيل: "علم كيف يخلقه من قوله قيمة المرء ما يحسنه أي: يحسن معرفته ويعرفه معرفةً حسنةً بتحقيق وإتقان. والخلق بمعنى المخلوق

¹⁴¹ 'Ali el-Kārī, *Mirḳātu'l-Mefātiḥ Şerhu Mişkāti'l-Meşâbiḥ*, 2/672.

¹⁴² 'Ali el-Kārī, *Mirḳātu'l-Mefātiḥ Şerhu Mişkāti'l-Meşâbiḥ*, 2/672.

¹⁴³ Müslim, *eş-Şaḥiḥ*, "Mesâcid ve Mevâziu's Salât", 139.

¹⁴⁴ قال علي القاري أي والشر فهو من باب الإكتفاء أو بتصرفك الخير لا بتصرف الغير كما يدل عليه تقديم الجار أو لا يُنسب إليك الشر على مقتضى الأدب أو لا الشر إلا ويتضمنه خير

¹⁴⁵ Şehabeddin es-Sühreverdî, *Esmâü erba'in-i idrisiyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 43a-55a varak Nesih; mensur; 15 satır, ts.).

¹⁴⁶ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr Şerhu Câmi'is Sağîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 1/311.

¹⁴⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 23/74.

¹⁴⁸ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûḥu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 14/18.

¹⁴⁹ et-Tîn 95/4

أي: حسن كل مخلوقاته." وقيل: "هو مفعول ثاني لأحسن على تضمينه معنى أعطى أي: أعطى كل شيء خلقه اللائق به بطريق الإحسان والتفضيل." وقيل: "هو مفعوله الأول وكل شيء مفعوله الثاني والخلق بمعنى المخلوق وضميره؛ الله سبحانه على تضمين الإحسان معنى الإلهام والتعريف والمعنى: أهم خلقه كل شيء مما يحتاجون إليهم." وقال أبو البقاء: "عَرَّفَ مخلوقاته كل شيء يحتاجون. فيؤول إلى معنى قوله تعالى الذي أعطى كل شيء خلقه ثم هدى" ¹⁵⁰ انتهى ¹⁵¹

ثم قال الشيخ عبد الله العفيف المكي الحنفي في شرح بدء الأمالي لقاضي القضاة أبي الحسن سراج الدين علي بن عثمان الأوشي الفرغاني عند قوله: "مريد الخير والشر القبيح ولكن ليس يرضى بالحال." "الإرادة من صفات الذات تقتضي ترجيح إحدى الجائزين من الترك والفعل بالوقوع. ثم الخير ما له عاقبة حميدة والشر ما لا يكون له عاقبة حميدة والقبيح ما يكون متعلق الدم في العاجل والعقاب في الآجل فضده الحسن وهو ما لا يكون متعلق الدم عاجلا والإعقاب آجلا. ثم القبيح بالجر صفة كاشفة للشر وسميت شرا وقبيحا بالنسبة إلى تعلّقه بنا وضرره علينا لا بالنسبة إلى صدره عنه سبحانه وتعالى." وهذا إحدى معاني حديث والشر ليس إليك قيل: "لا خلاف في البراءة سبحانه وتعالى لا يفعل قبيحا ولا يترك واجبا." أما عندنا فلأنه تعالى لا قبيح منه ولا واجب عليه لكون ذلك بالشرع ولا يتصور ذلك في فعله تعالى. فإن قيل: "الكفر والظلم والمعاصي كلها قبائح وقد خلقها فكيف يتوجه الاتفاق على انتفاء فعل القبيح عنده تعالى؟" قلنا: لا شك في خلقه تعالى إياها لأن خلق القبيح ليس بقبيح. وإن القبيح كسبه والاتصاف به على ما تقرر، فهو تعالى موجد القبائح وخالق لها لا فاعل ولا كاسب لها. فإن قيل: "فلا يفعل الحسن أيضا لأنه تعالى لا يتوجه عليه حكم لغيره نهيًا والإجماع على خلافه." قلنا: ورد الشرع بالثناء عليه في أفعاله تعالى فكانت حسنة لكونها متعلق المدح والثناء عند الله تعالى وأما إذا اكتفى في الحسن بعدم استحقاق الدم في حكم الله تعالى فالأمر أظهر. انتهى

قال السعد التفتازاني في شرح العقائد النسفية: "فإن قيل فكيف كان كسب القبيح قبيحا سفها موجبا لاستحقاق الدم والعقاب بخلاف خلقه؟ قلنا لأنه قد ثبت إن الخالق حكيم لا يخلق شيئا إلا وله عاقبة حميدة وإن لم نطلع عليها فجزمنا بأن ما نستقبحه من الأفعال قد يكون له فيها حكم ومصالح كما في خلق الأجسام الخبيثة الضارة المؤلمة بخلاف الكسب. فإنه قد يفعل الحسن وقد يفعل

¹⁵⁰ Tâhâ 20/50

¹⁵¹ Muḥammed b. Muḥammed b. Muṣṭafâ el-‘Îmâdî Ebu’s-Su‘ûd, *Îrşâdu'l-‘Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: y.y., ts.), 7/81.

القيبح، فجعلنا كسبه للقيبح مع ورود النهي عنه قبيحاً سفهاً موجباً لاستحقاق الذم والعقاب. " انتهى وهكذا ذكر أهل العقائد الإسلامية في كتبهم¹⁵²

وكيف لا يكون كل أفعال الله بحسن؟ وقد قال الله في كتابه العزيز: "ولله الأسماء الحسنى فادعوه بها وذروا الذين يلحدون في أسمائه"¹⁵³ ومعنى الآية: إن أسماء الله المقدسة كلها حسنى وليس المراد: إن فيها ما ليس بحسن والمعنى: أن الأسماء الحسنى ليست إلا لله لأن هذا اللفظ يفيد الحصر. فإن الأسماء ألفاظ دالة على معان؛ فهي إنما حسن بمعانيها ولا معنى للحسن في حق الله تبارك وتعالى إلا وذكره بصفات الكمال ونعوت الجلال. وقد قال المحققون: "الإلحاد في أسماء الله تعالى على وجوه؛ منها مراعاة حسن الأدب في الدعاء فلا يجوز أن يقال يا ضار يا مانع يا خالق القردة على الانفراد بل يجوز أن يقال يا ضار يا مانع يا معطي يا مانع يا خالق الخلق" كذا في الخازن.¹⁵⁴

أما قول الشيخ المزبور: "لو كان كل أفعاله حسناً لقليل كل الخنزير لأن الله تعالى خلقه" فهو من سوء أدبه مع الله تعالى وإلحاده في أسمائه تعالى ومن خبطه خبط عشواء لأنه لا يلزم من عدم جلّ الأكل أن يكون قبيحاً. أما ترى يا شيخ أن الإنسان مكرم بنص القرآن "ولقد كرمنا بني آدم" الآية.¹⁵⁵ ومخلوق على أحسن صورة بنص القرآن أيضاً "لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم"¹⁵⁶ ومع هذا لا يحل أكله وله نظائر كثيرة فلا حاجة لنا بذكره. فإن خلق الخنزير من الله مولانا عز وجل حسن لأنه حكيم لا يخلق شيئاً إلا وله عاقبة حميدة ومصالح وحكم وإن لم نطلع عليها. "ليس كمثلها شيء وهو السميع البصير"¹⁵⁷

خاتمة في بيان ما يجب على الأنبياء وما يستحيل عليهم وما يجوز لهم:

وأما الرسل عليهم السلام فيجب في حقهم الصدق والأمانة وتبليغ ما أمروا بتبليغه. ويستحيل في حقهم أضداد هذه الصفات وهي: الكذب والخيانة بفعل شيء مما نُهي عنه نُهي تحريم أو كراهة وكتمان شيء مما أمروا بتبليغه للخلق. ويجوز في حقهم ما هو من الأعراض البشرية التي لا تؤدي إلى نقص مراتبهم العلية كالمرض ونحوه.

¹⁵² Muhammed b. Ahmed b. Sâlim Seffârîni, *Levâmiu 'l-Envâri 'l-Behiyye* (Beyrût: el-Mektebu 'l-Îslâmî, 1991), 1/292.

¹⁵³ el-A'raf 7/180

¹⁵⁴ Hâzin, *Lubâbu 't-Te 'vil fi Me 'ânî 't-Tenzil*, 2/276.

¹⁵⁵ el-Îsrâ 17/70

¹⁵⁶ et-Tîn 95/4

¹⁵⁷ eş-Şûrâ 42/11

أما برهان وجوب صدقهم فلأنهم لو لم يصدقوا للزم الكذب في خبره تعالى لتصديقه تعالى لهم بالمعجزة النازلة منزلة قوله عز وجل "صدق عبدي في كل ما بلغ عني" وأما برهان وجوب الأمانة لهم فلأنهم لو خانوا بفعل محرم أو مكروه لانقلب المحرم والمكروه طاعة في حقهم لأن الله تعالى قد أمرنا بالاعتداء بهم في أقوالهم وأفعالهم ولا يأمرنا الله تعالى بمحرم ولا مكروه وهذا بعينه هو برهان وجوب. الثالث وأما دليل جواز الأعراض البشرية فمشاهدة وقوعها بهم إما لتعظيم أجرها أو للتشريع أو للتسلي أو للتنبية لحسنة قدرها عند الله تعالى وعدم رضاه تعالى بما دار جزاء أوليائه باعتبار أحوالهم فيها عليهم السلام. كذا في شرح بدء الأمامي لعبد الله العفيف المكي الحنفي عن عقيدة السنوسي. ويشير إلى هذا ما في جوهر التوحيد لإبراهيم اللقاني المالكي رحمه الله تعالى:

"وَوَاجِبٌ فِي حَقِّهِمُ: الأمانةُ وَمِثْلُ ذَا تَبْلِيغُهُمْ لِمَا أَتَوْا وَجَائِزٌ فِي حَقِّهِمْ كَالْأَكْلِ وَصِدْقُهُمْ وَضَفَ لَهَا الْفَطَانَةَ وَيَسْتَحِيلُ ضِدُّهَا كَمَا رَوَوْا وَكَالْجَمَاعِ لِلنِّسَاءِ فِي الْحِلِّ"¹⁵⁸

وقال الشيخ عبد الله العفيف المكي عند قول الأوشي الفرغاني في عقائده المنظومة: "وما كانت نبيا قط أنثى ولا عبد وشخص ذو افتعال أي: ذو فعل قبيح وأراد بالافتعال السحر والكذب كما يؤذن به الصيغة." قال ابن جماعة: "مذهب أهل التحقيق أنّ الذكورية شرط للنبوة خلافا للأشعري ثم القرطبي ومن تبعهما." قال السعد: "من شروط النبوة الذكورة وكمال العقل والذكاء والفطنة وقوة الرأي ولو في الصبا كعيس ويحيى عليهما السلام والسلامة عن كل ما ينفر عنه كدناءة الآباء وعهر الأمهات والغلظة والفظاظة والعيوب المنفرة كالبرص والجذام ونحو ذلك. والأمر المخلة بالمرءة كالأكل على الطريق والحرف الدينية كالحجامة وكل ما يخل بحكمة البعثة في أداء الشرائع وقبول الأمة" انتهى¹⁵⁹

ومن الشرائط أيضا الحرية لأن الرقة أثر الكفر وعدم الكذب وعدم السحر لعدم الوثوق بقوله ثم قال: "وقع الاختلاف في وقوع نبوة أربع نسوة مريم وآسية وسارة وهاجر." وزاد علامة المتيقن السراج بن الملقن في شرحه لعمدة الأحكام: "حواء وأم موسى عليه السلام" قال العلامة اللقاني: "والحق لا نبوة لواحدة منهن وإن قويت أحاديث بعضهن لتأويلها بما محله كتب الحديث." انتهى¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheratu't-tevhîd* (İstanbul: Haşimî Yayinevi, 2015) 59-60-61-62. beyitler.

¹⁵⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd fî İlmi'l-Kelâm* (Kahire: Dâru'l-Mirâsu'n-Nübüvve, 2022), 1/198.

¹⁶⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd fî İlmi'l-Kelâm*, 1/199.

ثم مما يؤكد شرط الحرية إن الرقية وصف نقص ويستنكف الناس لها أن يقتدوا به ومن شروط النبوة أيضا البشرية قال تعالى: "قل إنما أنا بشر مثلكم يوحى إلي" الآية. ¹⁶¹ فمحمد صلى الله عليه وسلم وسائر الأنبياء عليهم السلام من البشر، أرسلوا إلى البشر ولولا ذلك لما أطاق الناس مقاومتهم والقبول عليهم ومخاطبتهم. قال تعالى: "ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا" ¹⁶² أي: لما كان إلا في سورة البشر الذين يمكن مخالطهم إذ لا يطبقون مقاومة الملك ومخاطبته ورؤيته إذا كان على صورة الملكية. قال تعالى: "لو كان في الأرض ملائكة يمشون مطمئنين لنزلنا عليهم من السماء ملكا رسولا" ¹⁶³ أي: لا يمكن في سنة الله تعالى إرسال الملك إلا لمن هو من جنسه أو من خصه الله واصطفاه وقواه على مقاومته كالأنبياء والرسل.

الأنبياء والرسل وسائط بين الله وبين خلقه، يبلغوهم أوامره ونواهيهِ ووعدهِ ووعدهِ ويعرّفونهم ما لم يعلموه من أمرهِ وخلقهِ وجلالهِ وسلطانهِ وجبروته وملكوته. فظواهرهم وأجسامهم وبنيتهم متصفة بأوصاف البشر يطرأ عليها ما يصح أن يطرأ على البشر مما لا يزري بمناصبهم ولا يخل بعلومهم ومعارفهم من الأعراض والأسقام والموت ونعوت الإنسانية. وأرواحهم وبواطنهم متصفة بأعلى من أوصاف البشر متعلقة بالملا الأعلى، متشبهة بصفات الملائكة بل أعلى وأجل، سليمة من التغيير والآفات لا يلحقها غالبا عجز البشرية ولا ضعف الإنسانية. إذ لو كانت بواطنهم خالصة للبشرية كظواهرهم لما أطاقوا الأخذ من الملائكة ورؤيتهم ومخاطبتهم كما لا يطيقه غيرهم من البشر.

ولو كانت أجسامهم وظواهرهم متسمةً بنعوت الملكية دون صفات البشر من أرسلوا إليه لما أطاقوا مخالطتهم كما تقدم من قول الله تعالى. فجعلوا من جهة الأجسام والظواهر مع البشر ومن جهة الأرواح والبواطن مع الملائكة كما قال عليه السلام: "لو كنت متخذنا من أمتي خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا ولاكن أخوة الإسلام لكن صاحبكم خليل الرحمن" ¹⁶⁴ وكما قال عليه السلام: "نم عيني ولا ينم قلبي" ¹⁶⁵ وقال: "إني لست كهياتكم إني أظل يطعمني ربي ويسقني." ¹⁶⁶ فبواطنهم منزهة عن الآفات مطهرة من النقائص والاعتلالات. فهذه جملة مهمة يكتفي بها كل ذي همة، والله أعلم انتهى. هكذا في شفاء القاضي عياض.

تمت العجالة بعون ذي الجلالة، صلى الله على محمد وآله وصحبه وسلم تسليما كثيرا دائما أبدا وعلى سائر الأنبياء والمرسلين.

¹⁶¹ el-Kehf 18/110

¹⁶² el-En'âm 6/9

¹⁶³ el-Îsrâ 17/95

¹⁶⁴ Müslim, *eş-Şahîh*, "Fedâilu's Sahâbe", 4.

¹⁶⁵ Buhârî, *Buhârî*, "Menâkib", 24.

¹⁶⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî Îmam Mâlik, *el-Muvaţta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), "Hacc", 25; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Sıyâm", 24.

4.2. Tercüme

Bâtıl İddiaların Budayıcısı

Kullarını hidayete erdiresin diye resulünü gönderen ve onun ümmeti için doğruyu yanlıştan ayırt edecek kişileri var eden rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... Salât ve selâm alemlere rahmet olarak gönderilen o mübarek zâtın, onun ailesinin ve rüşd sahibi ashâbının üzerine olsun.

Bu girişten sonra...

Bana şiarları iftira, niyetleri de hiç şüphe duymaksızın Müslümanları tekfir etmek olan bazı azgın, sapkın ve saptırıcı taifelerin haberleri ulaşınca -önderleri şeytan olduğu için Allah sancaklarını indiresin, ayaklarını sarssın ve önlerine bir korku çıkarsın.- onların önderlerinin Necid’li bir ihtiyar (şeytan) olması sebebiyle Allah’ın dinini himaye etme hususunda duygularım harekete geçti.¹⁶⁷ Domuzların şeyhinin -Şeytanın en büyük yardımcılarından biri olduğu için Allah ona güç sahiplerini musallat kılsın.- bâtıl fikirlerini duyduğumda ruhum gırtlığıma çıkacak kadar öfkelenim. Bundan dolayı yazdıklarımı bâtıl iddiaların budayıcısı şeklinde isimlendirerek onlardan sâdır olan bâtıl fikirlerin, pisliklerin ve asılsız delillerin hüviyetini ortaya koymaya başladım.

Birinci Bâtıl İddia:

Domuzların şeyhinden gelen, kendi asılsız fikrine göre “Böyle yapan Allah’tan başkasına kulluk etmiştir.” diyerek sebeplendirdiği “Bir insan ‘falan kişinin ruhuna Fatiha veya ibadetlerden herhangi bir şey’ derse şirk koşturmuşur.” Görüşüdür.

Ben derim ki: bu şirk değildir; aslında sadece “sevabu’l fatiha” şeklinde olan izafet terkiibinden muzâfî hazf ederek mezkûr kişinin ruhuna ibadetlerin sevabını bağışlamaktan ibarettir. Bu kullanım da benimsemeyen kimse olmaksızın Arap kelimada ve diyaloglarında çokça yaygındır. Savunduğumuz bu hususa lafzı Ebu Davud'a ait olmak suretiyle onun, İbn

¹⁶⁷ “Kureyş ileri gelenleri, Hz. Peygamber’in özellikle son üç yılda gelişen Akabe Biatleri ile durumunun güçlendiğini ve farklı coğrafyalardan destek bulduğunu anlayınca, durumu değerlendirmek üzere bir toplantı organize etmişlerdi. Özel gündemli toplanan Kureyş heyeti, Hz. Peygamber hakkında kalıcı neticelere varmak isterken rivayete göre İblis, Necidli bir ihtiyar kılığında heyete dâhil olup çözümler üzerine görüş bildirmiştir. Burada yapılan değerlendirmelerde Hz. Peygamber’in hapsedilmesi, sürgün edilmesi ve nihayet öldürülmesi üzerinde tartışılırken Ebu Cehil tarafından önerilen her kabileden bir savaşçının katılacağı bir suikast ile öldürülmesi ve böylece Haşimoğullarının diyete razı olması ile sonuca ulaşılması fikri üzerinde karar kılınmıştır. Kararın ortaya çıkışında İblis olarak ifade edilen kişinin tasdiki ve desteği etkili olmuştur.” İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî elMeâfirî el-Basrî el-Mısri (218/833), Sîretü İbn Hişâm, tahk.: Mustafa es-Seka-İbrahim elEbyarî-Abdulhafız eş-Şelebi, Mısır 1955/1375, c. I I,

Müellif eserinde Necid’li bir ihtiyar olan Muhammed b. Abdülvehhâb’ı bu rivayete nazîre olarak sık sık şeytana benzetmektedir.

Mâce'nin ve diğerlerine ek olarak *Sahih* 'inde İbn Huzeyme'nin "Eğer Sa'd bin Ubade'den (r.a.) gelen haber doğruysa" diyerek rivayet ettiği şu hadis-i şerif delil teşkil eder; Sa'd bin Ubade (r.a.) dedi ki: "Resulullah'a (s.a.v.) 'Ya Resulallah annem vefat etti bu halde hangi sadaka daha faziletlidir?' Diye sordum. O da 'sudur.' Dedi. Bunun üzerine Sa'd bin Ubade bir su kuyusu kazdı ve 'Bu Sa'd'in annesi içindir.' Dedi. İbn Hibban'ın *Sahih* 'inde ise şu lafızla geçer; "Dedim ki ey Allah'ın resulü hangi sadaka daha faziletlidir?" Dedi ki: 'su içirmek.'" Hakim'in *Müstedrek* 'inde de İbn Hibban'ın rivayeti gibi nakledilmiştir ve "Buhari ile Müslimin şartlarına göre sahihtir." denmiştir.

Buhari'nin İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet ettiği hadisi şerif ise şöyledir: "Sa'd bin Ubade orada değilken annesi vefat etti bunun üzerine Resulullah'a (s.a.v.) gelip; 'Ya Resulallah! Ben yokken annem vefat etti. Onun adına sadaka versen ona fayda verir mi?' dedi Resulullah da 'evet' dedi o da: 'Madem öyle ben seni şahit tutuyorum ki şu bahçem annem adına sadakamdır.'" dedi. Beyhaki'nin *Şuabu'l İman* 'da, Esbahani'nin de içinde iki meçhul kişinin olduğu bir senetle İbn Ömer'den (r.a.) aktardıkları bir rivayette de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Kim vefatlarından sonra ana babası adına hac ederse Allah onu ateşten âzât eder ve kendileri adına hac edilen ana babasına onun sevabından hiçbir şey eksilmeksizin tam bir hac sevabı verilir."

Yine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Bir akraba bir akrabasına ölümünden sonra kabrine iletmek için hacdan daha faziletli bir şeyle sıla-i rahim yapamaz." Bezzar ve Taberani de hasen bir senetle Enes Bin Malik'ten (r.a.) tahriç ettikleri bir rivayette şöyle demişlerdir: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v.) geldi ve 'Ey Allah'ın resulü! Babam farz olan haccını eda edemedi öldü' dedi. Bunun üzerine Resulullah şöyle cevap verdi: 'Ne dersin babanın Bir borcu olsaydı onu ödeyecek miydin?' Adam 'evet' dedi. Resulullah: 'Bu da onun üzerine borçtur bunu da öde.'" Buyurdu.

İbn Ebi Şeybe de Ebu Cafer'den aktardığı bir rivayette Hasan ve Hüseyin'in, (r.a.) babaları Ali'nin (r.a.) vefatından sonra onun adına köle azat ettiklerini nakletmiştir. Yine İbn Ebi Şeybe'nin aktardığı başka bir rivayette de Haccac bin Dinar'dan nakille Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Muhakkak ki ana babaya iyilikten sonraki iyilik kendi namazınla onlar adına da namaz kılmandır, kendi orucunla onlar adına da oruç tutmandır ve kendi sadakanla onlar adına da sadaka vermendir." Darakutni de "sadaka vermek" kısmını zikretmeksizin bu şekilde nakletmiştir.

Ahmed bin Hanbel'in, Ebu Dâvud'un ve Tirmizî'nin Cabir Bin Abdullah'tan (r.a.) rivayet ettikleri hadis de şöyledir: "Ben Resulullah (s.a.v.) ile Kurban Bayramı namazı kıldım, namaz

bittikten sonra iki koç getirildi de o ‘Allah'ım bu kendi adıma, diğeri de benim ümmetimin kurban kesmeyenleri adınadır.’ Diyerek onları kurban etti.” Biri hakkında “Allah'ım bu bütün ümmetim için” diğeri hakkında da “Allah'ım bu Muhammed ve Muhammed'in ailesi içindir.” dediği nakil olunan bu iki koç hadisini İmam Ahmed bin Hanbel de rivayet etmiştir. Bu bağlamda dereceleri sahih, hasen ve diğerkısımlardan olan pek çok hadis vardır. Bunlar hadis kitaplarından araştırılsın. Ben burada bıkkınlık vermek endişesiyle onları zikretmedim.

Şimdi Ey domuzların şeyhi! Gel de ümmetin ince eleyip sık dokuyan sanatkarlarının aktardıkları bu rivayetlere bir bak. Bu hadisler artık senin ve senin yolunu takip edenlerin görüşlerini boşa çıkarmadı mı? Bu hadislerdeki ibadetlerden mâli olanları da vardır, bedeni olanları da vardır, ikisinden mürekkep olanları da vardır ve bunlar başkaları adına yapılmıştır. Şimdi bu ince eleyip sık dokuyan âlimler şirk koştumu koşmadı mı? Eğer evet dersen halis Müslümanları müşrikler olarak kabul ettiğin için asıl müşrik sen olursun. Çünkü onlar dîni bize taşıyan kimselerdir. Allah bizlere yaptıkları iyiliklerin hayırlı karşılıklarını onlara versin. Eğer hayır dersen; bu sefer de buhtancı, iftiracılarından olursun ki zaten bu da senin şîârındır.

Şimdi soruyorum “Falanın ruhuna Fatiha veya ibadetlerden herhangi bir şey...” Diyen kişi ile ensar sahabi Sa'd'ın (r.a.) ne farkı var? Onun Resulullah'a (s.a.v.) en faziletli sadakanın ne olduğunu sorması, aldığı cevabından sonra, kuyuyu kazıp “Bu Sa'd'ın annesi içindir.” demesi ve Resulullah'ın onu takrir etmesi, bunda hiçbir sıkıntı olmadığını delilidir. Eğer bu uygulama şirk olsaydı Resulullah (s.a.v.) bunu onaylamazdı. Artık sen Resulullah'ın bu konudaki sözleri ve fiilleri ile alakalı diğerkhadisleri bu bilgilere kıyas et. Durum ve vaziyet bu şekildeyken anlaşılıyor ki sen gerçekte şeytan olan Necid'li ihtiyara talebe olmuşsun.

Domuzların Şeyhinden Gelen İkinci Bâtıl İddia:

Onun; “Amellerin sevaplarının Seyyidül enbiya'nın (s.a.v.) ruhuna ulaşması bâtıldır, caiz değildir.” sözüdür. Allah adına saldırarak derim ki: bu konu kendisi üzerinden maksadımıza ulaşacağımız ufak bir girişe ihtiyaç duymaktadır. Şöyle ki: insanın mali olsun, bedeni olsun veya ikisinden mürekkep olsun, bütün ibadetlerinin sevabını başkasına bağışlaması mümkündür. Bu bağışlanan ibadet ister farz olsun ister olmasın, kendisine ibadetlerin sevabı bağışlanan kişi de ister sağ olsun ister ölü olsun durum böyledir.

Fukahâmımız fıkıh kitaplarının Hac bölümlerinde konuyu bu şekilde açıklamışlardır. Açıklamalarının ibareleri “Başkası Adına Haccetmek” babının altındadır. Bu babın temel fikri de şudur: ehli sünnete göre -Allah onlara nerede olurlarsa olsun yardım etsin.- insanın amelinin sevabını başkasına bağışlaması caizdir. Bu amel namaz olsun, oruç olsun, hac olsun, sadaka

olsun, Kur'an okumak olsun veya zikirlerden bir zikir olsun, bunlara ek olarak bütün ibadet ve iyilik çeşitleri olsun fark etmez. Ve yine sevabı kendisine bağışlanan kişi sağ olsun, ölü olsun fark etmeksizin amelin sevabı ona ulaşır. Bu durum Resulullah'tan (s.a.v.) rivayet edilen şu hadis-i şerif sebebiyle böyledir: “Bir adam Resulullah’a gelip; ‘Benim anam babam sağdırlar, onlara iyilik ediyorum. Peki onlar öldükten sonra onlara nasıl iyilik edebilirim?’ diye sordu. Resulullah (s.a.v.) ona şöyle demiştir: ‘Muhakkak ki iyilikten sonraki iyilik kendi namazınla onlar adına da namaz kılmandır ve kendi orucunla onlar adına da oruç tutmandır.’” Bunu Darakutni rivayet etmiştir.

Ali'den (r.a.) de Resulullah'tan (s.a.v.) naklen şöyle bir hadis rivayet olunmuştur: “Kim bir mezarlığa gider de on bir kez ‘Kulhuvallahu ehad'i okuyup sevabını ölümlere bağışlarsa ona oradaki ölümler adedince ecir verilir.” Bu hadisi de Darakutni rivayet etmiştir.

Enes'ten (r.a.) nakledilen başka bir hadiste de Resulullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “Kim bir mezarlığa girer de Yasin suresini okursa o gün ölümlerin azabı hafifletilir, okuyan kişiye de oradaki ölümler adedince hasenat olur.”

Yine Enes'ten (r.a.) gelen bir başka rivayette de o Resulullah'a şöyle sormuştur: “Ey Allah'ın resulü! Biz ölümlerimiz adına sadaka veriyoruz, onlar adına hacca gidiyoruz ve onlara dua ediyoruz bu onlara ulaşır mı?” Resulullah da cevaben ‘Evet ulaşır ve size bir tabak (yemek) hediye edildiğinde mutlu olduğunuz gibi mutlu olurlar.’ Buyurmuştur. Bunu Ebu Hafs el-Akberi rivayet etmiştir.

Ma'kil bin Yesar'dan (r.a.) da şu hadis nakil olunmuştur: “Ölümlerimize Yasin suresini okuyunuz.” Bunu da Ebu Davut rivayet etmiştir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) biri kendine diğeri de ümmetine ait olmak üzere iki alacalı koç kestiği naklolmuştur. Bu rivayet ise müttetekun aleyhdır.

Bu uygulamalar Hz. Peygamberin insana başkasının amelinin fayda vereceğine dair bir öğretisidir. Onun öğretilerine uymak da ayette geçen o sağlam kulpa sımsıkı tutunmaktır. Başka bir rivayette de Ebu Hüreyre (r.a.) Hz. Peygamber'den şunu nakletmiştir: “Bir adam arkasında bir çocuk bırakarak ölür de öldükten sonra derecesi yükseltilir. O adam: ‘bu neden oldu ya rabbi?’ diye sorar. Allah Sübhanehu ve Teâlâ da: ‘bu senin çocuğunun senin adına af dilemesidir’ der.”

Allah'ın “*Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile.*” ayeti kerimesi bu konuyla alakalıdır. Allah'ın müminlere dua ve istiğfar edilmesini emretmesi

ve aziz kitabında zikrettiği; peygamberlerin ve meleklerin istiğfar etmesi de bizim lehimize delildir. Çünkü bunlar başkası adına yapılan amellerdir.

Allah'ın “*İnsan için kendi çabasından başkası yoktur.*” ayetine gelince bu ayet amellerin sevabının başkasına ulaşmayacağına dair Mutezile'nin delilidir. İbn Abbas (r.a.) bu ayetin Allah'ın “*Onların nesillerini kendilerine kattık.*” ayeti kerimesi ile nesh edildiğini söylemektedir. Ayrıca denilmiştir ki: ayetteki bu durum Musa ve İbrahim aleyhisselam'ın kavimleri için geçerlidir. Çünkü ayetin öncesinde “*Yoksa Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sahifelerindeki hakikat kendisine haber verilmedi mi*” ayeti kerimesi ile onlara indirilen sahifelerden bahsedilmektedir.

Yine denilmiştir ki: “Bu ayetteki “insan” kelimesi ile kafir kastedilmiştir. Mümine gelince ona kardeşinin onun lehine çabaladığı şeyler vardır.” Başka bir yorumda da denilmiştir ki: “Adalet yoluyla kişiye çabaladığından başkası yoktur ama Allah'ın fazlı yoluyla vardır.”

Başka bir yorumda ise denilmiştir ki: “Ayetteki ‘lil-insani’ kelimesinin başındaki lam ‘*Eğer kötülük ederseniz lehinizedir.*’ Ayetinde olduğu gibi lehine değil aleyhine manasındadır.”

Yine denilmiştir ki: “Evet kişiye amel olarak kendi çabasından başkası yoktur. Ancak bazen çabası din kardeşlerini çoğaltması ve kendisine şefaathçilerin şefaatinin fayda vereceği imanı elde etmesi suretiyle sebeplere tutunarak olur.”

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Üç şey hariç Âdemoğlu öldüğünde ameli kesilir...” Hadisine gelince bu hadis başkasının onun adına yaptığı amelin kesildiği manasına gelmez. Bunda da aklen uzak görülecek bir şey yoktur. Bu kendi ecrini başkasına göndermekten başka bir şey değildir. Allah en iyisini bilendir. Sevabı ulaştıracak olan odur ve ona güç yetirendir. Başkasına bağışlanacak olan amel, şu olmaz bu olur şeklinde de belli amellere has kılınmaz.

Bizim burada açıklığa kavuşturduğumuz konu; başkasının sevabıyla faydalanma hakkı ile alakalıdır. Ancak şer'i mükellefiyetlerden mükellefin zimmetinde sabit olanların kendi zimmetinde de o amel sabit olan biri tarafından niyabeti yoluyla başkasının ameli olarak işlenmesi ile mükellefin zimmetinden düşüp düşmeyeceğine gelince bu konuda Şeyh¹⁶⁸'in de değindiği bir detay vardır. Bu da ibadetlerin sırf bedeni, sırf mali ve ikisinden mürekkep olmak suretiyle çeşitleri olmasıyla alakalıdır. İşte niyabet; kişi, üzerine vacip olanları kendi yapmaktan aciz olduğunda ve sadece zekât, fitır sadakası ve benzerleri gibi sırf mali olan ibadetlerde geçerlidir.

¹⁶⁸ Ebü'l-Berekât en-Neseffî'yi kast ediyor.

Sırf mali olan ibadete mükellefin kendi de güç yetirmesi durumuna gelince; bu durumda muhtacın ihtiyacını giderme maksadı, naibin fiili ile mükellefin fiilinde de olduğu gibi hasıl olduğundan, mükellef de naip de sevapta eşittirler. Yine bu çeşit bir niyabette mükellef naip tutmayıp kendi fiili ile ameli işlediğinde de malını verdiği için aynı meşakkate katlanmış oluyor, böylelikle imtihanın manası da anlaşılıyor ve ikisi de sevapta eşit oluyorlar.

Ancak sırf bedenî ibadetlerde, güç yetirme halinde de güç yetirememeye halinde de niyabet geçerli olmaz. Bunlar namaz gibi oruç gibi beden ile eda edilen ibadetlerdir. Bunlardan maksat nefsi emmareyi Allah rızası için yormaktır. Çünkü bu ibadetlerde devamlılık esastır. Bu da naibin ameli ile hasıl olmaz. Dolayısıyla bunlarda niyabet geçerli olmaz.

Bedenîliğin ve mâlîliğin karışımı olan ibadetlere gelince; hac bunlara örnektir. O maddi olarak güç yetirebilme ve yasakları işlendiğinde para cezasının gerekmesi açısından mâli, vakfe tavaf gibi ameller açısından da bedenîdir. Dolayısıyla sadece kişinin kendi yapmaktan aciz kaldığı duruma has olmak üzere bu kısım ibadetlerde de niyabet caizdir. Demek ki bu kısım ibadetlerde şart: kötürümlük gibi kişinin üzerine amel vacip olduğu andan ölümüne kadar süren acziyet halidir. Efendimiz ve önderimiz Abdurrahman bin İsa bin Mürşid el-Ömeri el-Hanefi el-Mekki'nin Efendimiz Ebul Berekat en-Nesefi'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* kitabının Hac bölümüne yaptığı şerhten ve Zeylai, ibn-i Nüceym ile kardeşi Ömer gibi şârihlerin yine *Kenz* kitabına yaptıkları şerhten ve İbn Hümam'ın *Hidaye* şerhinden aldığımız bölüm burada bitti.

Zaten bu konuyla ilgilenen diğer âlimlerin görüşleri de bazısının fazla bazısının eksik anlatması ile oluşan basit bir ihtilaf hariç birbirlerine oldukça yakındır. Hafız Suyuti'nin *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr* isimli kitabında da üzerine daha fazla bir şey eklemeye gerek kalmaksızın direk ehli sünnet ve'l cemaat mezhebini destekleyen bilgiler mevcuttur.

Peki sevabın ölümlere ulaşmasına Allah Teala'nın “*İnsana kendi çabasından başkası yoktur.*” ayeti kerimesi ve Resulullah'ın (s.a.v.) “*Âdemoğlu öldüğünde amelleri kesilir...*” hadisi bir engel teşkil ediyor (bu nasıl olacak?) El cevap: bu ayet bizim lehimize bir delildir çünkü amelinin sevabını başkasına bağışlayan kişi sevabının bağışladığı kişiye ulaşması için bir çaba sarf ediyor dolayısıyla ona kendi çabası olmuş oluyor ve yine bu ayete göre sevabı bağışlayan kişinin bağışladığı sevap ulaşmadıkça ona kendi çabası yoktur manası çıkar. Böylelikle de ayet bizim lehimize delil olur.

Hadise gelince bu hadis kişinin ölünce amelinin kesildiğine delalet eder ki zaten bunu biz de söylüyoruz ancak burada söz başkasının sevabının o ölen kişiye ulaşması hakkındadır. (Kişinin kendi sevabının kendine ulaşması hakkında değil) Zaten ölüye sevabı ulaştıracak olan Allah'tır.

Çünkü ölü kendi adına bir çaba sarf edemez. Uzak da yakın da Hak Sübhanehu'nun kudretinde eşittir. Bu dediklerimi al!

Yine Allah Teâlâ “*Bana dua edin size icabet edeyim.*” Buyurmuştur bu ayette de bir kısım Mutezili'nin dediği “Duanın Allah'ın kaderini değiştirmede hiçbir tesiri yoktur.” Sözüne bir ret vardır. Onların bu sözünün cevabı şudur: Muhakkak ki dua Allah'ın kaderine uygun olursa belayı def eder. Muallak kader de mübrem kaderin aksine, değişebilmektedir. En doğrusunu bilen Allah'tır. Aslında dua kadere uygun düşse de düşmese de ibadetlerin özüdür. Çoğu zaman da belayı hafifletir. Ali el-Kari'nin *Fıkhul Ekber* şerhinde ve İbn Nüceym'in *Bahrü'r Rahik ve Nehru'l Faik*'inde de işlenen amellerin sevaplarının Ölülere ulaşması ile alakalı husus böyle anlatılmıştır. Onların bağışlanan sevabı kayıtlamaksızın mutlak bırakmalarından da farz ve nafilenin bir farkı olmadığı anlaşılmaktadır.

Birinin farz namaz kılıp sevabını başkasına bağışlaması sahihtir. Tekrar farzı kılması da gerekmez. Çünkü kişinin bir amelden kendi adına sevap almaması bu amelin onun zimmetinden düşmemesini gerektirmez. Ben öyle bir amelin kişinin zimmetinden düşmeyeceğine dair bir şeyi *Nehrü'l Faik*'te görmedim.

Zahir olan görüşe göre başkasına bağışlanacak amele niyet edilirken kişinin başlangıçta bunu belirterek niyet etmesi ile başta kendi adına niyet edip sonradan sevabını başkasına bağışlaması arasında bir fark yoktur. *Mülteka'l Ebhur* şerhi *Feyzu'l Enhur*'da ve “Delillerin zahirine göre böyledir.” ziyadesiyle *Dürü'l Muhtar* şerhi *Tenviru'l Ebsar*'da da bu şekildedir.

Bahr'da ise şöyle geçmektedir. “Ben ibadetlerinin bir kısmının yerine geçsin diye dünyada bir şey alanın hükmünü bilmiyorum. Böyle bir uygulama sahih olmasa gerektir.” *Feyzül Enhur*'da ve Ali el-Kari'nin *Fıkhul Ekber* şerhinde de böyle geçmektedir.

Bir de herhangi bir ücret almaksızın gönülden koparak Kur'an okuyup ölüye bağışlamanın sevabı o ölüye ulaşır. Ancak kişi öldükten sonra malından birazının Kur'an okuyacak birine verilip kabrine Kur'an okunmasını vasiyet ederse bu vasiyet bâtil olur. Çünkü bu vasiyette ücret karşılığı Kur'an okutmak vardır. *İhtiyarda* da böyle geçmektedir. Bu vasiyetin bâtil olması ibadetler karşılığında para almanın caiz olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu para Kur'an okuyan, öğrenen veya öğreten birine Kur'an ehline yardım etmeye niyetiyle verilirse ölen kişi adına sadaka yerine geçer ve caiz olur.

Günümüzde Buhârî ve benzeri hadis-i şerif kitaplarını açıklamaksızın serden okuma amacıyla kurulan vakıfların hükmü de buradan anlaşılıyor. Çünkü Firdevs'in *Müsned*'i ve Ebû Nuaym'ın *Hilyesinde Câbir*'den (r.a.) nakledilen; “Âlimin yatağına yaslanarak yaptığı bir saatlik ilmî

çalışma, âbidin yetmiş yıllık ibadetinden daha hayırlıdır” rivayetinden hadis kitaplarına bakmanın ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Tirmizî’nin *Şemâil* kitabında İbn Sîrîn ‘den naklettiği “Bu hadis (ilmi) dindir, dininizi kimden aldığınıza iyi bakın” rivayetinde görüldüğü üzere hadis ilmi bütün faydalı ilimlerin temeliyken, nasıl böyle olmasın! Mîrek de şöyle demiştir; “Müslim’in ve diğerlerinin rivayet ettiği gibi, rivayetlerin çoğunda “muhakkak ki bu ilim...” şeklinde gelmiştir. Tîbî dedi ki; rivayette geçen “الدين” kelimesindeki marifelik ahit içindir, onun manası da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yaratılmışlara dinin asılları olan Kur’an ve sünnet namına getirdiği her şeydir. Bu rivayetin “kimden aldığınıza iyi bakın.” kısmındaki Kendisinden alınan kişiden maksat, âdil, sika, yetkin kimselerdir.

Yukarıda anlatılan delillerden, büyük fakihlerin ehli sünnetin görüşleri ve muhaliflerinin görüşleri olarak belirledikleri şeyleri anladıysan şimdi bil ki: Kâinatın efendisi (s.a.v.) da fakihlerin “Kişinin amelinin sevabını başkasına göndermesi mümkündür.” kaidesindeki kendilerine amellerin sevabı gönderilebilen kişiler zümresine dahildir. Çünkü Hz. Peygamber de (s.a.v.) delillerin onu özel tuttuğu durumlar hariç şer’i hükümler hususunda herhangi bir ayırım yapılmaksızın ümmetinin sorumlu tutulduğu şeylerden sorumlu tutulmuştur, bu konuda özel bir duruma işaret edilmemiş ve fakihlerin belirlediği bu kaide Hz. Peygamber’in de dahil olacağı bir şekilde umum üzere kalmıştır. Çünkü asıl olan kaidelerin umum üzere kalmalarıdır.

Hz. Peygambere de hasıl olan sevapların gönderilebileceğine Allah’ın (c.c) “*Muhakkak Allah ve melekleri Peygamber’e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de O’na çokça salât ve selam getirin.*” Ayeti kerimesi şahitlik eder. Allah (c.c.), kendisi ve melekleri peygamberine salât ettikten sonra mümin kullarına da ona salât ve selam getirmeyi emretmiştir. Görüldüğü üzere bunların hepsi başkasının bir başkası adına yapmakla emrolunduğu amellerdir.

Salavat getirmenin manası İbnu’l-Esir’in de *Nihâye*’de dediği şudur; “Allah’ım O’nu dünyada adını yükseltmek ve getirdiği şeriatın uygulanması suretiyle yücelt, ahirette ise ecini kat kat vermek ve ümmetine şefaet etmesini sağlamak suretiyle yücelt”. O halde Ayet-i Kerime’de emredilen “ona salat getirin” emrinin manası da: Rabbinizden, peygamberinizi dünyada adını yükseltmek ve getirdiği şeriatın uygulanması suretiyle, ahirette ise ecini kat kat vermek ve ümmetine şefaet etmek etmesini sağlamak suretiyle yüceltmesini isteyin.” şeklindedir

Yine ayette geçen “Ona selam edin” kelimesinin manası ise; “Rabbinizden nebinizi tüm kötülüklerden selamette kılmasını isteyin.” şeklindedir. Neticede bunların hepsi onun Yüce derecesinin daha da artırılması ve ona salat getirerek geleceğe nispeten onunla tevessül etmek içindir. Yoksa zaten bunların hepsi onun Kerim Rabbinin ona vaadi ile hasıl olmuştur.

Eğer “Ona (s.a.v.) sevap hediye etmek onun şanında bir eksikliği düşündürmektedir. Bu sebeple de ona sevap hediye etmeye gerek yoktur.” denilirse ben de derim ki kimsenin reddedemeyeceği bir kesinlikle sabit olan; teşehhütte Hz. Peygamberin kendisinin ve tüm ümmetinin ona Allah'tan rahmet dilemesi bu sözü reddeder.

Ben burada rahmet dilemesi derken teşehhütte söylediğimiz “Selam, Allah'ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun ey nebi!” sözümüzü kastediyorum. Ebu Davud'un rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Allah'ım senden günahlarımı bağışlamamı ve rahmetini istiyorum.” dediği, Tirmizi rivayetinde de “Allah'ım ben senin katından bir rahmet istiyorum.” dediği nakil olunmuştur.

Sahihaynda ve başka hadis kaynaklarında gelen rivayette ise bir bedevi: “Allah'ım bana ve Muhammed'e (s.a.v.) rahmet et.” dedi Hz. Peygamber de onun kendini de katarak söylediği bu sözü kötü karşılamadı. Hz. Peygamberin bu ve benzeri sözleri onaylaması; hiçbir kerahet olmaksızın ve Hz. Peygamberin şanında hiçbir eksiklik düşündürmeksizin onun adına çokça rahmet istemenin caiz olduğunun delilidir.

Bunlardan dolayı onun adına rahmet dilemenin ve ona sevap hediye etmenin onun şanında bir eksikliği düşündüreceği fikri böyle bir şeyin bizzat Hz. Peygamber tarafından vuku bulmasından dolayı dikkate alınmayan bir fikirdir. Çünkü bir kişi ne kadar yüce olursa olsun Allah'ın rahmetinden ihtiyaçsız olamaz. Bununla alakalı olarak Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Hiçbirinizin ameli kendisini cennete sokamaz’. Orada olanlar ‘seni de mi ya Resulallah?’ dediler. O da ‘evet Allah'ın beni bir rahmetle kuşatması hariç beni de amelim cennete sokamaz.’” demiştir. Bunu da Müslim rivayet etmiştir.

Mevahib-i Ledunniye'deki Hz. Ali (r.a.) ve başka sahabilerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun adına kurban kestikleri rivayeti de bizim savunduğumuz şeye şahittir. Bu rivayetle alakalı olarak *Mevahib-i Ledunniye* şarihi Zürkani: “Çünkü bunu onlara Hz. Peygamber tavsiye etmişti.” demiştir Tirmizideki rivayette de Hz. Ali: (r.a.) “Resulullah bana vefatından sonra onun adına kurban kesmemi vasiyet etti.” demiştir' Buna binaen bir grup Âlim Hz. Peygamber adına kurban kesmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Yine *Mevahib-i Ledunniye*'de Ebu'l Abbas Muhammed bin İshak es-Serrac'ın: “Ben Hz. Peygamber adına 70 kurban kestim.” dediği rivayet edilmiştir.

Okunulan Kur'an'ın sevabının Hz. Peygamber'in ruhuna hediye edilmesine gelince bu konu hakkında herhangi bir rivayet yoktur. Sahabe ‘den kimsenin böyle birey yapmamasından dolayı içlerinde Burhanud'din el-Firkah'ın da bulunduğu bir grup âlim bunu uygun görmemiştir.

Mevahib-i Ledünniye şarihi Zürkani bu konu hakkında: “Sahabiler kendilerine uyulmaya en layık insanlardır.” demiştir. Ancak Subki ve başka âlimler bu görüşün aksini tercih etmişlerdir.

Mevahib-i Ledunniye'de *Ruh* kitabının sahibinin anlattığına göre: Fukahadan Hz. Peygamber'e okunulan kıraati hediye etmeyi müstehap gören de vardır, Hz. Peygamberin böyle bir şeye ihtiyacı yoktur zaten ümmetinden her hayır işleyenin amelinin sevabı kimseden bir şey eksilmeksizin ona ulaşmaktadır deyip bunu mezmum bir bid'at olarak gören de vardır. Yine *Mevahib-i Ledunniye* şarihi Zürkani şöyle demiştir: Bunu söyleyenler Müslim ve diğer sünen sahiplerinin Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet ettikleri şu hadisten hareketle böyle söylemişlerdir: “Kim hidayete çağırırsa ona kendisine tabi olanların ecri onlardan hiçbir şey eksilmeksizin verilir. Kim de sapkınlığa çağırırsa ona da kendisine tabi olanların günahı onlardan hiçbir şey eksilmeksizin verilir.”

Bunu aktardıktan sonra şarih Zürkani o âlimlere ek olarak: “Ancak Hz. Peygamber'in, ümmetinin kendisine sevap hediye etmesine ihtiyaç duymaması böyle bir şeyin engellenmesini gerektirmez. Aksine ona sevapların hediye edilmesi; ümmetinin bütün işlemiş olduğu hayırlardan ona ulaşan sevaba ek olarak hediye edilen sevabın da ona ulaşmasına sebep olur.”

Bu son derece güzel ve değerli bir yorumdur. Üstelik bu daha önce geçen Müslim'in şu rivayetinden şu rivayetinden anladığın üzere bu, kişinin sıkı sıkıya sarılması gereken hakkın apaçık halidir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Hiçbirinizi ameli cennete koyamaz”. Bunun üzerine Sahabeler sordular: ‘Sende mi? Ey Allah'ın Resülü?’ Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: ‘Evet. Allah beni rahmetiyle kuşatmazsa beni de amelim cennete koyamaz.’ Buna ek olarak Zürkani şöyle demiştir: Tercih edilen görüş olan, Kur'an kıraatinin hediye olarak Hz. Peygamber'e ulaşacağıdır. Zira tam olan da tamamlanmayı kabul eder.

Onun bu sözü benim itikat olarak benimsediğim ve dinden kabul ettiğim bir sözdür. Bu sözün doğruluğu daha önce geçen delillerin herkesi kapsamasından anlaşılmişken ve delillerde de asıl olan özel bir durum belirtilmedikçe umumi olarak kalmasıyken nasıl ben bu sözü itikat olarak benimsemeyeyim?

Ve ayrıca Allah'ın nimetleri ve ihsanları bitmez ki “Artık Allah'ın ona (s.a.v.) olan nimetleri bitmiştir, daha fazla nimeti yoktur hala nasıl ona (s.a.v.) amellerin sevabını hediye edelim?” denilebilsin. Böyle bir sözü ancak bir deli veya felsefe ilimlerine dalmaktan ehlisünnetin delillerini öğrenememiş cahil biri veyahut da Necid'li ihtiyara talebe olmuş bir sofi söyler.

Buraya kadar zikrettiklerimize selef ulemâsı hakkında anlatılan şeyler şahitlik eder. Onlardan biri de Ali b. Muvaffik'tır. O seksen defa hacca gitmiş ve nefsi ona şöyle demişti: “Sen yarın

Allah'ın huzuruna beraberinde seksen hacla gideceksin.” Sonra şöyle dedi: ‘Ben haclarımın yetmişini Hz. Peygamber’e (s.a.v.), dördünü Hulefayı Raşidin’e, üçünü anneme, ikisini babama kalan bir haccımı ise hac niyetini taşıyıp da buna güç yetirmeyen her Müslümana bağışladım. Ey nefsim! Şimdi Allah'ın huzuruna fazladan götürebileceğin hiçbir şeyin kalmadığı gibi artık kendi haccın da yok. Derken kulağına evin eşliğinden bir ses geldi. Şöyle diyordu: “Ey bize karşı cömert olan İbn Muvaffık! Senin bu cömertliğini de yaratan biziz. İzzetim ve celâlime yemin olsun ki sen kime bir hac bağışladıysan ben de ona yetmiş hac bağışladım.” *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'dinü'l-Envâr* ‘da böyle zikredilmiştir. Rivayet o dur ki İbn Muvaffık, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına birçok hac yapmış ve şöyle demiştir: Resulullah'ı (s.a.v.) rüyamda gördüm. Bana şöyle dedi: “Ey İbn Muvaffık! Benim adıma birçok hac eda etmişsin.” Bende: ‘Evet Ey Allah'ın Resülü.’ dedim Sonra şöyle dedi: ‘Benim adıma telbiye getirmişsin.’ Ben de ‘Evet ey Allah'ın Resülü’ diye cevap verdim. Son olarak Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: ‘Öyleyse buna karşılık ben kıyamet gününde senin elinden tutacak, orada insanlar hesap endişesi içindeyken seni cennete götüreceğim.’ Mekke vaizi Fazıl Rumi Sinan Efendi'nin *Gurretul Uyun fi ilmil menasik* ve Allame Gazali'nin *İhyayı Ulum* kitabında böyle geçmektedir. Hanefî âlimlerinden fazilet sahibi Aliyyül Kari El-Herevi de *el Hazzul Eyfer fi Haccil Ekber* isimli risâlesinin son kısmında şöyle demiştir: “Sufilerin büyüklerinden bir zatın Hz. Peygamber'in, kurban kesmekten aciz ümmeti adına kurban kesmesine mukabil kendisinin de Hz. Peygamber'in ruhuna kurban kestiğine dair nakledilenlere uyararak ben Allah'ın tevfiği sayesinde cuma gününe denk gelen her vakfede risâlet görevini yüklenen ol hazreti Muhammed'in ve tevhid birliği sıfatıyla vasıflanan zatı pâk'ın (s.a.v.) adına ihrama girmeyi alışkanlık haline getirdim.” Onun üzerimizde bir hakkı olan, nimetlerin sevabını ona ulaştırma vazifemizin karşılığını yerine getirmek ona karşı sorumluluklarımızdan biridir. Bu harfleri bir araya getiren ben hakir de o en yüce ahlak ile sıfatlanan hazreti risâlet adına mahlukatın Rabbinin inayetiyle haccı ekber yılında hac ettim.

Şeyhten Bize Ulaşan Üçüncü Bâtıl İddia:

Eğer Allah'ın her işi güzel ise o halde domuzu ye diyerek delillendirdiği “Allah'ın her işi güzel değil sözüdür.” -Allah zâlimlerin söylediklerinden çok yücedir.- Bu sözü yüzünden söylediklerine tam bir karşılık olarak kendinden önce hiçbir sapkın fırkadan kimsenin anılmadığı domuzların şeyhi lakabıyla anıldı. Onun bu sözü bâtıl, geçersiz ve ehli sünnet vel cemaat içinde kabul görmeyen bir sözdür. Allah kitabında “O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı.” derken nasıl olur da onun her işi güzel olmaz?

Ebu'l berekat en-Nesefî *Medârik* adlı tefsir kitabında “O ki her şey güzel yarattı.’ ayetini yorumlarken şöyle demiştir: “Güzel yarattı ifadesi güzelleştirdi manasındadır. Çünkü her şey hikmetin gerektirdiği şekilde meydana getirilmiştir.” Kıraat imamlarından Kûfi, Nâfi' ve Sehl; “Yarattığı her şeyi güzelleştirmiştir.” manasında خلقه ifadesini sıfat olarak değerlendirmiş, diğer kıraat imamları; “Her şeyin yaratılışını güzel yaptı.” manasında bedel olarak okumuşlardır.

Allah başka bir ayet-i kerimede ise şöyle buyurmuştur: “Yaratıcıların en güzelini bırakıp da Ba'l isimli puta mı tapıyorsunuz?” Bu ayetin manası: Takdir edicilerin en iyisi olan Allah'a ibadeti terk mi ediyorsunuz? şeklindedir. *Medârik* tefsirinde de bu şekilde geçmektedir. İbn Abbas (ra) yaratıcıların en güzeli ifadesini: en iyisi ve en hikmetlisi şeklinde yorumlamıştır. Bu ayetteki أحسن güzel yaptı ifadesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır bazıları şöyledir: Allah her şeyi nasıl yaratacağını bilmiş, her canlıyı kendine özgü bir surette yaratmış, bir kısmını başka bir kısmının suretinde yaratmamıştır. Dolayısıyla her canlı kendi yaratılışı açısından tamdır, şekil olarak güzeldir ve bütün uzuvları yaşamsal faaliyetlerini sürdürmesine elverişlidir. Başka bir yorumda şöyle denilmiştir: yarattıklarına ihtiyaç duyacakları şeyleri ilham etmiş, bunu onlara bildirmiş ve bu konuda onlara ihsanda bulunmuştur. Bir diğer yorum da bütün kullarına ihsanda bulunmuştur şeklindedir. Bütün bu yorumlar bu ayetin açıklaması olarak hazin tefsirinde geçmektedir.

İbn Ebi Şeybe ve en-Nevadirul Usul'ünde Hâkim et-Tirmizi, İbn Cüreyc ve İbn Münzir; Abdullah İbn Abbas'ın (ra) bu ayeti okuyup “Görmüyor musun maymunlar güzel değil ancak Allah onların yaratılışını kusursuz yaptı” dediğini naklettiler. İbn Ebi hatim de bu ayetin yorumunda İbn Abbas'ın Allah yarattığı her şeyin suretini güzel yaptı dediğini rivayet etti. Yine İbn Ebi hatim bu ayetin yorumunda İbn abbas'tan yaptığı başka bir rivayette onun “Allah yarattığı her şeyi güzel yaptı köpeği kendi yaratılışı açısından güzel yarattı.” dediğini nakletmiştir.

Yine İbn Ebi Hatim İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Güzel, çirkin, akrep, yılan yarattığı her şeyi ne de güzel yaratmıştır, başkası bunlardan herhangi birini güzelleştiremezdi.’ Firiyabî, İbn Ebi Şeybe, ibn-i Cerîr, İbn Münzir ve İbn Ebi Hatim de bu ayetin tefsiri olarak Mücahidin: “Mükemmel yarattı, insan merkep suretinde merkebi de insan suresinde yaratmadı.” dediğini aktarmışlardır. Bu rivayetlerin hepsi aynı şekliyle hafız es-Suyutî'nin ed-Dürrul Mensûr adlı tefsir kitabında geçmektedir.

Zaten Allah kendini Selam ismiyle isimlendirmişken nasıl böyle olmasın ki? Bu ismi efendimiz Ali el-Kari Mirkat Şerhul Mişkat isimli kitabının Allah'ın güzel isimleri bahsinde şöyle

açıklamıştır: “Selam ismi kendisi ile mübalağa kastedilen bir mastardır. Yani bu isim kendisinin zatına sıfatlarına ve fiillerine herhangi bir afetin gelmesinden selamette olan manasına gelmektedir.”

Demek ki o zatını kusurlardan ve sonradan meydana gelen şeylerden, sıfatlarını eksikliklerden ve fiillerini ise sırf kötü olmaktan selamette tutandır. Zaten bu isim de tenzih ifade eden isimlerdendir. İmam Suyuti'nin talebesi Şeyh Alkamî de Cami'us Sağır haşiyesinde böyle söylemiştir ve şunları eklemiştir: Gördüğün kötülükler Allah'ın hükmü gereğidir asıl itibarıyla kötü oldukları için yaratılmamışlardır. Aksine kötülüklerin olmaması daha büyük kötülükleri meydana getireceğinden, kötülükler varlık amaçlarının içinde barındırdığı büyük fayda sebebiyle yaratılmışlardır. Allah'ın zatı ciheti ile asıl olan iyiliktir kötülük ise Allah'ın hükmü itibarıyla değerlendirilmelidir. Zaten Allah kendini güzel yani zatı sıfatları ve fiilleri ile güzel olarak isimlendirirken nasıl böyle olmasın ki?

Münavi'nin Cami'us Sağır şerhinin Allah'ın güzel isimleri bahsinde de böyle geçmektedir. Alkamî de Allah güzeldir hadisini şerh ederken Sevrî'den naklen şöyle demektedir: Allah güzeldir ifadesinin manasında âlimler ihtilaf ettiler, kimisi Allah'ın bütün işleri hoştur güzeldir onun güzel isimleri ve Kemal sıfatları vardır dedi. Kimisi bu hadisteki Allah güzeldir ifadesi güzelleştiricidir manasındadır dedi. Ebu'l Kâsım el-Kuşeyrî: güzel manasındaki “cemîl” ifadesi burada yüce manasındaki “celil” anlamına gelmektedir dedi kimi âlim de Allah güzeldir hadisini yorumlarken şöyle demiştir: “O size güzel davranan sizi güzellikle gözetendir sizi kolay amellerle yükümlü kılar, o amellerini yapmanızda size yardım eder, çokça sevap verir ve memnun olur.”

Nasıl böyle olmasın ki? Müslim ve en-Nesa'i, İbn Mesud'dan, Taberani, Ebu Ümame'den, Hâkim, İbn Ömer'den, İbn Asakir, Cabir'den, Ebu Davud İbn Ömer'den sahih isnatlarla “Allah güzeldir güzeli sever” şeklinde rivayette bulunmuştur. Münavî, bu hadisi O'nun mutlak güzelliğe; zat güzelliğine, sıfatların güzelliğine ve ef'al (fiiller) güzelliğine sahip olduğu şeklinde yorumlamıştır. İbnü'l-Esir buradaki güzel ifadesinin ne manaya geldiğini kitabının son kısmında, salih ameller ve kemal vasıflar şeklinde yorumlamıştır. Aynı şekilde Suyuti de bunu Muhtasar el-Nihaye'de ve Ali el-Kari de Muhtasar el-Kamus'da bu şekilde açıklamıştır.

Nasıl böyle olmasın ki? Müslim, kütübü sitteden Buhari hariç geri kalan dördü, İbn Hibban ve Taberani hepsi Ali'den, İbn Hibban ve Taberani, Ebu Rafi'den rivayetle dua ile ilgili bir hadis rivayet etmişlerdir. Hadisin lafzının bir bölümü şu şekildedir: والشر ليس اليك Kötülük sana erişmez. Büyüğümüz Ali el-Kari, Şerhu Hısnu'l Hasîn isimli kitabında “yani onu yapmak sana

gerekmez. Aksine, kötülüğü kötü olduğu için yapmazsın, daha çok kendisine beraberlik yapan, baskın gelen bir faydadan dolayı olur.

Bizatihi hükmedilen hayrın kendisidir, kötülük ise dolaylı olarak hüküm içerisine dahildir. Denildi ki; Bunun manası şudur: kötülük O'na nispetle kötü değil, aksine yaratılmışlara göre kötüdür. Yazar bunun anlamının selef ve halef ulemâsından tahkik ehline göre şöyle olduğunu söylemiştir: hayır ve şer, fayda ve zararla ilgili her şey, O'nun dilemesi ve takdiriyle Cenabı-ı Hak'tan gelir. Yani takdir ve şer seni kendine yaklaştırmaz, ona yükselmez. Aksine güzel söz yükselir. Ya da edepten dolayı sana izafe edilmez; yani hakikatte şerri yaratan olsa da “şerrin yaratıcısı” denmez. Aynı şekilde onların yaratıcısı olsa bile “Ey köpeklerin ve domuzların yaratıcısı” denmez.

Nasıl böyle olmasın ki? Müslim, Ebu Davud, Nesai ve İbn Ebî Şeybe'nin hepsinden Abdullah bin Zübeyr'den rivayetle dua lafızlarıyla alakalı şu nakledilmiştir; “Tüm nimetler onundur, bereket, ihsan ondandır, güzel övgü de onadır.” Ali el-Kari de bunun “güzel görülen sıfatlar” olduğunu söylemiştir. Nasıl böyle olmasın ki? Deavat adlı kitapta / dualar kısmında şöyle nakledilmiştir Rabbimiz! Bütün izzet ve övgüler sana layıktır. Senin lâyıık olduğun övgüleri ben sayamam; sen kendini nasıl övdünse, öylesin. Rabbimiz tüm hamdler sanadır, Hayırlar senin kudretindedir. Seni hayır ile överiz. El-Erbain'1 İdrisiyye isimli eserde “Ey bütün fiilleriyle övülen Allah'ım” şeklinde ifade zikredilir. Sühreverdi, kim cuma günü namazdan önce bu duayı abdestli ve temiz bir hal üzere, yalnız ve gizlice bir defa dahi okursa Allah onun istediğini ne olursa olsun kolaylaştırır. Eğer doktorların tedavisinden aciz olduğu bir hasta okursa, eceli gelmemişse o da iyileşir. Münavî de El-Camiü's-Sağir üzerine yazdığı Şerhu'l Kebir eserinde el-Celal lafzına ilişkin açıklamasında aynı şekilde izahta bulunmuştur.

Ebussuud Efendi أحسن الخالقين yani yaratıcıların en güzeli lafzının tefsirinde şöyle demiştir: Yani yaratıcı ve takdir edici olarak yaratan ve takdir edenlerin en hayırlısı. Buradaki güzellik mahlukata dönüktür. Denildi ki; Allah resulünün “Allah güzeldir, güzeli sever” hadis-i şerifi de buna benzer. Yani; fiili güzeldir demektir. Aynı şekilde secde suresinde الذي أحسن كل شيء خلقه “O, yarattığı her şeyi mükemmel kılmıştır” ayetini tefsir ederken yarattığı her mahluku güzel yaratmıştır demiştir. Çünkü O'nun yarattığı tüm varlıklar hikmetin gerektirdiği ve maslahatın lazım kıldığı şekilde düzenlenmiştir. Demek ki, her ne kadar iyi ve daha iyi olarak farklılık gösterebilir de bütün yaratılmışlar güzeldir.

Allah Teâlâ'nın buyurduğu üzere “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.” Ve denildi ki, “Kişinin değeri en iyi bildiğiyle orantılıdır” sözünden yola çıkarak nasıl yaratacağı

bilinir. Yani en iyi bildiği, gerçekliğiyle, mükemmelliğiyle en iyi tanıttığı şekilde anlamındadır. Burada yer alan “halk” (الخلق) sözcüğü “mahluk” (المخلوق) anlamındadır. Yani tüm yarattıklarını güzel kıldı. Denildi ki; o, “verdi” (اعطي) manasını da içermesiyle ahsene (احسن) fiilinin ikinci mefulüdür. Yani, ihsan ve tercih yoluyla her şeye kendisine uygun ve layık yaradılışını vermiştir. Ve denilmiştir ki; o birinci meful, “kulle şey’in” ikinci mefuldür. Halk: yaratma (الخلق) mahluk (المخلوق) yaratılan anlamındadır. İçerisinde bulunan zamir de ihsan lafzına ilham ve tarif etme manası içirtilmesiyle Allah lafzına dönüktür. Anlamı şudur: “Yarattıklarının ihtiyaç duydukları her şeyi onlara ilham etti.” Ebu'l-Beka ise “Yarattıklarının ihtiyaç duydukları her şeyi onlara tanıtmıştır” anlamında olduğunu söylemiştir. Böyle olunca Allah’ın ““Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir” (Taha 50) ayetinin anlamıyla te’vil edilir.

Daha sonra Şeyh Abdullah Afif el-Mekki el-Hanefi, baş kadı Ebu El-Hasan Siraceddin Ali bin Osman el-Uşi el-Fergani’nin Şerhu Bed’il Emali eserinde “İyiye ve çirkini, şerri irade eder, fakat imkânsıza razı olmaz.” ifadelerini açıklarken şöyle demiştir: İrade: İki mümkünden; terk ya da bilfiil yapmak, birisini tercih etmeyi gerektiren zatın sıfatlarındandır. Daha sonra hayır: güzel sonucu olandır. Şer ise güzel sonucu olmayandır. Çirkin ise hali hazırda yerilmeyle ilintili, ahirette ise cezayla ilişkilidir. Zıttı ise güzel (الحسن) dir. O ise ise hali hazırda yerilmeyle ahirette ise cezayla ilişkili olmayandır. Buradaki kabih ifadesi irap yönünden mecrurdur, şer lafzının sıfat-ı kaşifesidir.

Şer ve çirkin isimlendirmeleri bizimle bağlantılı oluşu ve zararın bize dönük olması yönüyledir. Allah Teala’dan sadır olmasına dönük değildir. والشئ ليس اليك Asıl kötülük sana karşı değildir hadisinin anlamlarından bir tanesi de budur. Cenabı Hakk’ın çirkini yapmayacağı, vacip olanı terk etmeyeceğinden hilaf yoktur. Bize göre zaten Allah’tan çirkin sadır olmaz, zatına yönelik vacip bir şey de yoktur. Bu şer’an sabittir ve bunlar Allah’ın fiillerinde de düşünülmez. Şayet denilse ki; küfür, zulüm, ma’siyetler bunların tümü çirkindir ve Allah tarafından yaratılmıştır. Allah’ın çirkini yaratmayacağına dair nasıl ittifak oluşabiliyor? Biz de şöyle deriz: Allah’ın bunları yarattığında şüphe yoktur. Ancak çirkini yaratmanın kendisi çirkin değildir. Çirkin olan nokta onu kesp etmek, onunla nitelenmektir. Allah Teala ise çirkin olanı yaratan, var edendir, faili ya da kesp edicisi değildir.

Şayet söyle bir soru sorulursa: Cenab-ı Hak aynı şekilde güzel olanı da yapmaz (fail, kesp yönüyle). Çünkü kendisinden başka bir merciden zatına dönük yasak yöneltilemez. Halbuki icma bunun aksinedir. Biz de şöyle cevap veririz: Cenab-ı Hakk’ın fiilleri O ‘nun katında hamd ve övgüye bağlı olduklarından dolayı güzellikle nitelenmiştir. Ama eğer iyilik hakkında

“Cenab-ı Hakk'ın hükmünde kınamayı hak etmemesi” kast edilmesiyle yetiniyorsa, o zaman mesele daha da açıktır.

Saadettin et-Taftazani Şerhi'l Akaidi'n-Nesefiyye isimli eserinde şöyle der: Şayet denilirse: Nasıl olur da çirkinin kazanılması çirkin olur, yerilmeyi ve cezaya uğramayı gerektirir de onu yaratmak böyle düşünülmez? Biz de şöyle cevap veririz: Çünkü Yaradan'ın Hikmet sahibi (الحكيم) olduğu, biz hakikatine vakıf olamazsak da övülmeye değer bir sonuç dışında hiçbir şey yaratmadığı sabit bir gerçektir. Öyleyse eminiz ki, zararlı, elem verici cisimlerin yaratılışında olduğu gibi sakıncalı bulduğumuz her fiilin faydalı yönleri ve birtakım hikmetleri de vardır. Kesb durumu ise farklıdır. Kişi iyilik de yapabilir, kötülük de yapabilir, bu yüzden hakkında yasak bulunduğu halde kötü şeyler kazanmayı çirkin ve ahmaklık kıldık. Alıntı burada bitti. Aynı şekilde İslam inancı kitaplarının yazarları da kitaplarında bu şekilde bahsetmişlerdir.

Allah'ın bütün fiilleri nasıl iyi olmasın ki? Allah Teâlâ aziz kitabında şöyle buyurmuştur: “İsimlerin en güzelleri Allah'a aittir; öyleyse bu en güzel isimlerle ona yalvarın, O'nun en güzel isimleri hakkında sapkınlığa düşenleri kendi hallerine terk edin. Onlar kötülüklerinin karşılığını alacaklardır.” Araf 180 Ayetin manası, Allah'ın mukaddes isimlerinin hepsinin güzel olduğudur. İçlerinde güzel olmayan bir şeyin de olduğu anlamına gelmemektedir. En güzel isimlerin yalnızca Allah'a mahsus olduğudur. Çünkü burada kullanılan ifade sınırlılığa (hasr) işaret etmektedir.

Gerçekten isimler manaya işaret eden kelimelerdir, dolayısıyla sadece manalarıyla birlikte güzeldirler. Aziz ve Celil olan Allah hakkında mücerret iyiliğin hiçbir manası yoktur, Ancak O, kendisini kemal sıfatları ve azamet sıfatlarıyla anmıştır. Âlimler şöyle demişlerdir: Allah'ın isimleri hakkında doğru inançtan sapmalar farklı yönlerden olur. Duada edebe riayet etmek bu konulardadır. Dolayısıyla tek bir ifadeyle “Ey zarar veren, (ضار) ey engelleyici, (مانع) ey maymunların yaratıcısı” (خالق القرده) demek caiz değildir. Bilakis, “Ey zarar veren, ey fayda veren, ey veren ey engel olan, ey yaratılmışların yaratıcısı” demek caizdir. El-Hazin isimli eserde de böyle denmiştir.

Mezkûr Şeyhin “Eğer O'nun bütün fiilleri güzeldir denirse domuz ye öyleyse onu da Cenab-ı Hak yarattı” sözüne gelince, bu onun Cenab-ı Hakk'a karşı edepsizliğinden ve O'nun Yüce İsimleri konusundaki yoldan sapmasının ve gelişi güzel düşüncesiz davranmasının bir sonucudur. Çünkü bir şeyin yenmesinin haram oluşundan onun çirkin olması gerekmez. Görmez misin ey Şeyh; insan Kur'an'ın metniyle şerefli kılınmıştır “Gerçekten biz Âdemoğullarını şerefli kıldık” (İsra 70) Aynı şekilde Kur'an'ın metnine göre en güzel biçimde

yaratılmıştır “Biz insanı en güzel şekilde yarattık” (Tin 3-4) Fakat yine de insanı yemek caiz değildir. Ve benzeri örnekler çoktur, hepsini zikretmeye gerek görmüyoruz. Yüce Rabbimiz olan Allah, Hikmet sahibi olduğu için domuzun da Allah tarafından yaratılması iyidir. Biz hakikatine vakıf olamazsak da övülmeye değer bir sonuç ve yarar sağlamayan hiçbir şey yaratmaz. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur ve O, her şeyi hakkıyla işitendir, her şeyi hakkıyla görendir.

Son Söz: Peygamberlere Vacip Olan, Onlar İçin İmkânsız Olan ve Mümkün Olan Şeyler Hakkındadır.¹⁶⁹

Peygamberlere gelince; (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) Doğruluk, güvenilirlik ve tebliği kendisine emredilen hususları tebliğ vazifesi onlara vaciptir. Bu sayılan sıfatların zıddı olan; yalan, ihanet, kendisine yasaklanan gerek haram gerek mekruh olan şeylerden herhangi birini yapmak ve de insanlara ulaştırmaları kendilerine emredilen şeylerden herhangi birini gizlemeleri gibi durumları da onlar için imkansızdır. Hastalık ve benzeri şeyler gibi onların yüksek mertebelerine eksiklik getirmeyecek olan insani birtakım durumlar da onlar için mümkün olan şeylerdir.

Onların doğru olmalarının zorunluluğunun delili ise şudur: Peygamberler şayet doğru sözlü olmasalardı Allah'ın: “Kulum benim adıma tebliğ ettiği her şeyde doğru söyledi” sözünün yerine geçen, peygamberini indirilmiş mucizesiyle tasdik ettiğine dair verdiği haber yalan çıkmış olurdu.

Peygamberlerin güvenilir olmasının gerekliliğinin delili de şudur: Şayet onlar herhangi bir haram ya da mekruh bir işi yaparak ihanette bulunsalardı o takdirde kullar için onların yapmış oldukları o haram ve mekruh işleri yapmak Allah'a itaate dönüşürdü. Zira Yüce Allah Onların söz ve davranışlarına uymayı emretmektedir ve Allah bizlere haram ve mekruh şeyleri emrecek değildir. İşte bu zikrettiğimiz şeyler bizzat bu vasıfların gerekliliğinin apaçık delilidir.

Üçüncüsü: Peygamberler için bir takım beşerî sıkıntıların mümkün olması meselesidir. Bunların onlarda görülmesinin sebebi ya beşer olanın ecrini yükseltmek ya şeriata muhatap kılmak ya teselli vermek (Peygamberin de beşer olduğunu gösterip insanları teselli etmek), ya da ahiret gününde dostlarının (a.s.) kavuşacakları makamlara itibarla beşerliğin kıymetinin ne

¹⁶⁹ Bu bölüm orijinal metinde dördüncü varide şeklinde başlıklandırılıp tekfire varan ağır hakaretlerle başlamaktadır. Ancak hakaret kısımlarının karalanıp, dördüncü vâride başlığının yerine hâtime (son söz) yazıldığını görüyoruz. Çizilen yerde başlık olarak “Hz. Eyyüb'ün kurtlanmasının, peygamberlerin bayılmasının ve Hz. Peygamber'in bazı uzuvlarının bittin çürümesinin mümkün olduğunu söylemek sapkınlık ve küfürdür sözü hakkındadır” yazmaktadır.

kadar düşük olduğuna dikkat çekmek içindir. Abdullah el-Afif el-Mekkî' ye ait *Şerhu Bedi'l-Emâlî*'de Akîdetü's-Senûsî'den nakille böyle zikredilmektedir. İbrahim el-Lekânî el-Mâlikî'nin (rahimehullah) *Cevheretü't-Tevhîd* isimli eserindeki şu beyitler de bu manaya işaret etmektedir.

Vaciptir onlar için Emanet vasfı,

Sadık olmak ve Fetanet sıfatı...

İndirileni Tebliğ sıfatı da bunlar gibidir,

Aksinin muhal olacağı rivayetle sabittir...

Onlar için de caizdir yemek ve içmek,

Helal dairede hanımlarla cimâ etmek...

Şeyh Abdullah el-Afif el-Mekkî, Osman el-Ûşî el-Ferganî'nin manzum akidesindeki “وما كانت
”تنبيا قط أنتى ولا عبد وشخص (Hiçbir kadın asla peygamber olmamıştır. Hiçbir köle ve kötü fiil
sahibi de peygamber olamaz.) beytinin açıklamasında şöyle der:

“Kötü fiil sahibi” çirkin iş yapan demektir. ‘Kötü fiil’ kelimesi ile Arapça karşılığı olan **افتعال** tabirinin sîgasının da bildirdiği üzere ‘sihir’ ve ‘yalan’ manalarını kastetmiştir. İbn-i Cemâa şöyle demektedir: ‘Ehl-i tahkikin görüşü peygamberlik için erkek olmanın şartı oluşudur. İmam Eşarî, ondan sonra da Kurtubî ve takipçileri ise buna muhalif kalmışlardır. Sa’d (muhtemelen Teftazânî) ise şunları söylemektedir: ‘Peygamberliğin şartları, erkek olmak, çocuklukta bile olsa -İsa ve Yahya Aleyhimesselem gibi- akıl, zeka ve fetanet yönünden mükemmel olmak ve kuvvetli görüş sahibi olmak, kendisinden nefret ettirecek; babalarının aşağılık kimseler olması, annelerinin iffetsiz olması, katı kalplilik, kabalık gibi her vasıftan, abraş, cüzzam, gibi tiksindirecek her türlü ayıptan ve insanlar arasında mürüeti düşüren yolda yürürken yemek yemek, hacamat gibi düşük meslek sahibi olmak gibi özelliklerden ayrıca şeriatin uygulanmasında peygamberlik hikmetine zarar verecek ve ümmetin kabulünü engelleyecek her şeyden uzak olmaktır’ Sa’d’ın sözü bitti.

Hür olmak da peygamberliğin şartlarındandır. Çünkü kölelikte küfr eseri vardır. Yalancılık ve sihirbaz olmamak da aynı şekilde peygamberliğin şartıdır. Zira bunlarda sözün güvenilirliği yoktur.” Sonra şöyle dedi: “Dört kadının peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf vaki olmuştur. Bunlar, Meryem, Asiye, Sâre ve Hâcer’dir. Müteyakkin bir âlim olan Siracüddin b. Mülakkin, Cemmâilî'nin *Umdetü'l-Ahkam* isimli eserine yaptığı şerhinde Havva ve Musa'nın (a.s) annesini de eklemiştir. Allame el-Lekânî ‘Doğru olan şudur ki her ne kadar hadis

kitaplarında bulunduğu yer itibariyle peygamber olmalarına te'vili kuvvetlendirecek karineler bulunsa da bu kadınlardan hiçbiri peygamber değildir.' demektedir." Abdullah el-Afif'in sözü bitti.

Daha sonra köleliğin bir noksanlık vasfı olması ve insanların kölelere uymaktan çekinmesi ve uzak durması da hür olmanın peygamberlik şartlarından olduğunu kuvvetlendirmektedir.

'Beşer olmak' da peygamberlik şartlarındandır. Allah (c.c): "*De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Bana vahyolunuyor...*" buyurmaktadır. Dolayısıyla Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberler (a.s.) beşer olanlara gönderilmiş beşerlerdir. Eğer peygamberler insanlardan olmasaydı insanlar onlara mukavemet göstermeye, dediklerini kabul etmeye ve onlarla muhatap olmaya güç yetiremezlerdi. Zira Allah teala: "*Eğer biz Peygamberi melek kılsaydık da yine onu insan yapardık.*" Buyurmaktadır. Yani Peygamber melek bile olsaydı ancak insanların arasına karışabileceği insan suretinde olurdu. Çünkü insanlar melek asıl suretinde olduğu zaman ona karşı koymaya, onunla muhatap olmaya, onu görmeye takatleri yetmez. Allah teala buyurmaktadır ki: "*Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.*" Yani Allah'ın kanunlarına göre Allah'ın (c.c) melekleri, kendi cinsinden melekler ya da kendilerini seçip meleklerle görüşmeye karşı dayanma hususiyetini verdiği Resul ve Nebiler dışında hiç kimseye göndermesi mümkün değildir.

Peygamberler, Allah ile yarattıkları arasında vasıtalarlardır. Allah'ın emir ve yasaklarını, vaat ve tehditlerini kullara bildirir. Onların bilmediği Allah'ın işlerini, yaratmasını, yüceliğini, otoritesini, saltanatını, hükümranlığını onlara öğretmektedirler. Öyleyse peygamberlerin dış görünüşleri, bedenleri, bünyeleri beşer vasıflarıyla muttasıftır. Makamlarını zedeleyecek ilim ve marifetlerine hanel getirecek şeyler olmamak şartıyla İnsanların başına gelen hastalık, ölüm, insani sıfat ve arızı haller gibi her şey onların da başına gelebilir. Onların ruhları ve iç dünyaları ise beşer vasıflarından yüce olup mele-i âlâ ile irtibatlı meleklerin vasıflarına benzemekte ve hatta onlardan da yüce ve değerlidir. Hallerin değişmesi ve ruhi afetlerden uzaktırlar. Çoğunlukla onlara beşeriyet acizyetleri ve insanlık zafiyetleri bulaşmaz. Çünkü onların içleri de dışları gibi halis beşer olsaydı diğer insanların güç ve takatleri yetmediği gibi onların da meleklerden vahiy almaya, onları görmeye ve onlarla muhatap olmaya güçleri yetmezdi. Eğer dış görünüşleri itibariyle kendilerinin gönderildiği insanlar gibi insan değil de melek vasıflarıyla muttasıf olsalardı gerideki ayette geçtiği gibi kimse onlarla muhatap olmaya takat getiremezdi.

Hulasa peygamberler cisim ve zahir cihetiyle beşerler ile, ruh ve bâtın cihetinden ise melekler ile birlikte kılındılar. Resulullah (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “Eğer ümmetimden dost edinecek olsaydım muhakkak Ebubekir’i dost edinirdim. Ancak benimki İslam kardeşliğidir. Sizin bu arkadaşınız (yani Peygamber) Rahman’ın dostudur.” Başka bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “Benim gözlerim uyur ancak kalbim uyumaz.” Yine şöyle buyurur: “Ben sizin gibi değilim. Beni Rabbim yedirip içiriyor”. Dolayısıyla Peygamberlerin içleri afetlerden uzaktır, noksanlık ve illetlerden temiz ve pakdır. İşte bu dediklerim himmet sahibi herkese yeterli olacak çok önemli cümlelerdir. En iyisini bilen Allah’tır. (intehâ). Kadı İyaz’ın *Şifâ*’sında da böyle geçmektedir.

Acele ile yazılmış bu sayfalar Celal sahibi Allah’ın yardımıyla sona erdi. Allah (c.c) Muhammed’e (s.a.v) âline, ashabına ve diğer tüm Nebi ve Resullere tükenmez bitmez sonsuz salat ve selam etsin...

4.3. Risâlenin Tahlili ve Değerlendirilmesi

Trabzonlu Mehmet Efendi Vehhâbîlik akımının ortaya çıktığı süre zarfında Hicaz bölgesinde bulunmuş, hâdiseleri bizzat takip etmiş ve Vehhâbîlerin iddialarına birinci ağızdan şahit olmuş bir Osmanlı âlimidir. Duyduklarını ve gördüklerini kabullenemediği için reddiye yazmaktan kendini alamayıp bunu yapmayı kendine bir görev addetmiştir. İlmî seyahatlerinden döndükten sonra Süleymaniye medresesinde müderrislik ve hâfız-ı kütüplük görevine getirilmiştir. Görevi sayesinde döneminde pek çok zâtın faydalanamadığı zengin bir kütüphaneden istifade etme imkânı yakalamıştır. Görevi esnasında Hicazdaki müşahedelerini ve kendine verdiği görevi unutmamış, elindeki fırsatı çok iyi kullanarak pek çok farklı kaynağa başvurmak suretiyle Osmanlı uleması tarafından yazılan ilk Vehhâbîlik reddiyesini kaleme almıştır.

Mehmed Efendi, risâlesinin girişinde Allah’ın dinini himaye etmek adına öfkeli olduğunu belirtmiş ve hayatta olduğu müddetçe bu konuda geri adım atmayacağını bildirmiş, Ardından “Şeyh Necdî” olarak andığı İbn Abdülvehhâb ve taraftarlarına, “şeytan’ın en büyük yardımcıları” olmaları sebebiyle ayaklarının tökezlemesi ve Allah’ın onlara Sultan’ı musallat etmesi temennilerinde bulunarak risâlesine başlamıştır.

Müellif risâlesini dört ana başlık üzerinden kurgulamış, her başlıkta eleştirdiği Vehhâbî görüşler hakkında el-vâridetü ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden, ele aldığı görüşlerin kendisine direk ulaşmadığı, dolaylı yolla haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimeyi “bâtıl iddia” olarak çevirmeyi uygun gördük. İlk ele aldığı iddiada Muhammed bin Abdülvehhâb’ın ortaya attığı “Ölülerin ruhuna Fâtiha veya herhangi bir şeyi okumanın şirk olduğu” önermesinin

yanlışığını ayetler, hadisler ve ulemâ kavilleriyle destekleyerek ortaya koymuş, netice itibariyle burada bir muzâfın hazf edildiğini kimsenin Allah'ı bırakıp direk ölünün ruhuna ibadet maksadıyla bir şey okumadığını, ölünün ruhuna Fatiha derken “sevâbul Fatiha” demek istendiğini ve bu kullanımın Arapçada yaygın olduğunu, böyle basit bir dil kaidesini uygulamak yerine milyonlarca Müslümanı şirke nispet etmenin yanlış olduğunu açıklamıştır.

Müellif ele aldığı İkinci iddiada; amellerin sevaplarının Hz. Peygamber'in ruhu şeriflerine hibe edilmesinin bâtil ve caiz olmayan bir uygulama olduğu fikrini irdelemiştir. Buna cevap olarak da Mehmet Efendi bu uygulamanın ümmetin önde gelenleri tarafından yıllardır yapıldığını ve bunun Hz. Peygamber'in her ne kadar ihtiyacı olmasa da bizim ona minnet duygumuz gereği yaptığımız bir şey olduğunu beyan ediyor, ardından kendisine salât etmemizin ayette emredilmesinden hareketle onun adına yapılan iyi amellerin kendisine sunulduğu ve bu uygulamanın bâtil hiçbir tarafının olmadığı aksine iyi mümin olmanın gereklerinden olduğu sonucuna varıyor.

Üçüncü başlıkta da risâlenin en orijinal maddesi olarak hüsün ve kubuh meselesine değiniliyor. Pek çok Vehhâbîlik reddiyesinde yer almayan ve Vehhâbîler eleştirilirken genellikle gözden kaçan bu konuyu Trabzonlu Mehmet Efendi derinlemesine ele alıyor. Kendinden önce yazılan Vehhâbîlik reddiyelerinde değinilmeyen bu kısımda müellifimiz Osmanlıca cümleler de kullanıyor. Onun bu tercihi risâlesini kaleme alma amaçlarından birinin de halkı bilinçlendirmek ve Muhammed bin Abdülvehhâb'ın bozuk görüşlerine karşı onları uyarmak olduğunu meydana koymaktadır. Bu bölümde öncelikle İbn Abdülvehhâbın Allah'ın her işinin güzel olmadığını görüşünde olduğu ve bunu “Allah'ın her işi güzelse domuz da onun işidir, o halde domuzu yiyin.” gibi çocukça bir önerme ile savunduğunu gözler önüne seriyor. Ardından müellif tefsir ve kelam kitaplarının ışığında hüküm ile rızanın aynı şey olmadığını, âlemdeki şerlerde dahi imtihan olmak bakımından netice itibariyle hayır olduğunu, domuzu yemenin haram olmasının onun bizzat çirkin olduğunu göstermediğini aksine kendi yaratılışı açısından sanatkârane yaratıldığını ifade ederek Necid'li şeyhi ilzâm ediyor.

İlk olarak Dördüncü vâride diye yazıp ağır hakaretlerle başladığı son bölümde, hakaret kısımlarının çizilip dördüncü vâride yerine hâtime (son söz) yazıldığını görüyoruz. Çizilen yerde “Hz. Eyyüb'ün kurtlanmasının, peygamberlerin bayılmasının ve Hz. Peygamber'in bazı uzuvlarının bittin çürümesinin mümkün olduğunu söylemek sapkınlık ve küfürdür sözü hakkındadır” yazmaktadır. Bu kısmın üstünün çizilmesinin ardından “Son söz peygamberlere gerekli olan, mümkün olan ve mümkün olmayan şeyler hakkındadır.” Başlığı atılmış ve mesele

ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadı çerçevesinde izah edilip bunların söylenmesinin küfür olmayacağı belirtilerek salât ve selam edilip son nokta konulmuştur.

Sonuç olarak Trabzon'lu Mehmet Efendi Hicazda iken duyup rahatsız olduğu ve halkın yanlış öğrenmesinden endişe duyduğu Muhammed bin Abdülvehhâb'ın bazı görüşlerini alıp herkesin anlayacağı bir dille bunların yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı ilim kültürüyle yetişmiş Hanefi-Maturidi bir muhaddis olarak yazdığı reddiyesiyle bir ilki gerçekleştirerek Vehhâbîlik reddiyeleri literatürüne önemli ve orjinal bir eser kazandırmıştır.

4.4. İnceleme

Ele aldığımız bu reddiye risâlesini önemli kılan ve diğer Osmanlı dönemi Vehhâbîlik reddiyelerinden ayıran husus; çağdaşlarının aksine siyasi değil tamamen ilmî bakış açısıyla yazılması ve pek çok reddiyede değinilmeyen ve Vehhâbîler denince ilk bakışta akla gelmeyen konulara değinmesidir. Henüz Vehhâbîlerin Osmanlı toplumunda siyasi yönleri dışında tam tanınmadığı bir dönemde Mehmet Efendi akımın neredeyse tüm fikirlerine hâkim biri olarak onların ehl-i sünnet itikadına aykırı görüşlerini topluma tanıtmayı ve insanları uyarmayı hedef edinmiştir. Risâle bu misyonu açısından önemli kabul edilmelidir.

Müellif dört başlık altında sistemli bir reddiye yazmıştır. Bahsedildiği üzere Süleymaniye kütüphanesinin hâfız-ı kütübü olması hasebiyle pek çok farklı kaynağa atıfta bulunarak söylemlerini dellillendirmiş ve desteklemiştir. Ancak hatırı sayılır bir muhaddis olmasına rağmen kendi görüşünü desteklemek için zayıf hadislere yer verdiği de vâkidir. Genellikle Hanefî-Mâturidî kaynaklarına başvurmuştur. Muhammed b. Abdülvehhab'ı da bunlardan bîhaber olmakla niteleyip yermiştir.

Mehmed Efendi'nin risâlesinde kullandığı üslup net ve sert bir üsluptur. O Hicazdayken yakından takip ettiği Muhammed bin Abdülvehhab'a sıklıkla hitapta bulunmuş, Reddiyesini onun üzerinden yapmış ve onu İbni Hişâm'ın *Sîret* 'inde geçen, aslında şeytan olan Necd'li bir ihtiyardan bahsedilen rivayetten hareketle çoğunlukla “Şeyh en-Necdî” ifadesiyle nitelemiştir. Zaman zaman ona “şeyhü'l-hanâzira” ya da “reîsü'l-hinzırıyyât” zaman zaman da “şeyhü'l-melâ'ine” şeklinde hitap etmiştir. Bazen de “Ya şeyh el-hanâzira sen bunları görmedin mi?” şeklinde çıkışlar yapmıştır.

Mevzubahis risâlede bazı yerlerin karalandığı bazı yerlerin de kırmızı kalemle üstünün çizildiği görülmektedir. Üstü çizilen yerlerde Mehmet Efendi'nin bütün risâle boyunca takındığı sert üslubuna ek olarak ilmi birikimini aldığı icazetlerle ve yazdığı kitaplarla ortaya koymuş bir muhaddise yakışmayacak derecede ağır hakaretlerde bulunmuş hatta İbni Abdülvehhab'ı

tekfire başvurduğu için çokça eleştirmesine rağmen açıkça onu tekfir etmiştir. Bunu da risâlenin girişinde açıkladığı “Allah için öfkelenim” tabiriyle ilişkilendirmek mümkündür. Anladığımız kadarıyla kullandığı bu ifadelerden pişman olmuş ve öfkesi dindikten sonra bu kısımları kendisi karalamıştır. Bu kısımları tezimize eklemedik ilgilenenler orijinaline müracaat edebilirler.

Risâleye sonradan yapılan müdahaleler sadece aşırı sert üslup kullanılan yerlerin üstünün çizilmesiyle sınırlı değildir. Ana metinden ok işaretleriyle gösterilen pek çok haşiye de eklenmiştir. Bu haşiyeler de müellifin el yazısıyla yazıldığı için risâledeki bütün müdahalelerin bizzat müellif tarafından yapıldığı mülâhaza edilmektedir. Hâşiyeler metinle doğrudan bağlantılı olduğu için çalışmamızda dipnot olarak değil direk metin olarak yer bulmuştur.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Mehmet Efendi ilim tahsili için bulunduğu Hicaz bölgesindeyken teşekkülüne şahit olduğu Vehhâbîlik akımından son derece rahatsız olmuş ve bunu reddiyesinde net bir biçimde belirtmiştir. Reddiye risâlesinin başında ifade ettiği üzere içinde biriken öfke kendisini bu risâleyi yazmaya sevk etmiştir. Ancak risâlede öfkesinin dozunu ma'kûl bir seviyede tutamadığı, yer yer itidalden ayrıldığı görülmüştür.

Vehhâbîlerin ümmeti tekfir etmesini ve her ne olursa olsun bir mümini tekfir etmenin yanlışlığını açıkladıktan sonra açıkça Muhammed İbn Abdülvehhab'ı tekfir etmesi kendisi adına bir talihsizlik olmuştur. Hatırı sayılır bir muhaddis olmasına rağmen kendisini haklı göstermek için mevzû' hadisleri ve itibar görmeyen kaynakları kullanması eleştirdiğimiz bir husustur. Çalışmamız esnasında müellifin savunmakta zorlandığı konularda tekrara düştüğü, doğru olmayan atıf ve bilgiler verdiği görülmüştür ancak risâle bütün olarak ele alındığında bunların nadir olduğu söylenebilir.

Risâle tertipli olmasına ve zengin kaynaklarla beslenmesine rağmen gereken itibarı görmemiştir. Fakat ele aldığı konular açısından o zamana kadar tekfir tartışması ve kınama düzleminde ilerleyen yerel Vehhâbîlik reddiyelerini Osmanlı ilim kültürünü aktarıp bir ilki gerçekleştirerek farklı bir boyuta taşımış, böylelikle Vehhâbîlik reddiyeleri literatüründe bir çığır açmıştır.

Trabzonlu Mehmet Efendi'nin kendine has özellikler gösteren Vehhâbîlik reddiyelerinin Es-Sârimu'l-Vâridât risâlesinin baş risâle olarak basılması, onun İslam Mezhepleri hakkındaki yorumlarının da eklenmesi; bir Osmanlı muhaddisinin gözüyle Vehhâbîliğe bütüncül bakışın ilk örneklerini göstermesi açısından İslam Mezhepleri Tarihi literatürüne katkı sağlayacağı aşikardır.

Çalışmamızın son cümlesi olarak Trabzon'lu Mehmet Efendi'nin reddiyesinin; bulunduğu konum ve kullandığı dil açısından orijinal ve kendinden önce bahsedilmeyenlerden bahsederek Vehhâbîlik literatüründe çığır açan, değerinin takdir edilmesi gereken bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَحْمَدُ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالرَّهْمَةِ الْعَبَادَةِ • وَيُتَيْفَنُ لَامَتَهُ مَنْ يَمَيِّزُ أَحَقَّ عَمِ الْفَنَادِ
 وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَيَّ مِنْ بَعَثَ رَحْمَةً لِلْعَبَادَةِ • وَطَى السَّوَابِحَ وَالصَّاحِبَةَ الَّذِينَ كَانُوا أَوْلِي الرِّشَادِ
 وَبَعْدَ فَابِجْ مَا أُورِدَ عَلَيَّ بَعْضُ الْمَسَائِلِ الْفَاسِدَةِ الْكَلْبَةِ عَنْ بَعْضِ
 الطَّوَائِفِ الطَّائِفَةِ الضَّالَّةِ الْمُضَلَّةِ الَّذِينَ كَانُوا سَعَارَهُمُ الْغَرِيْبَةَ وَدَنَارَهُمُ الْكُفْرَ
 الْمَسْكِينِ بِلَا مَرِيْبَةَ تَكْتَسِرُ أَعْلَامَهُمْ وَزَلْزَلُ أَقْدَامَهُمْ وَجَعَلَ الرَّعْبَ أَمَامَهُمْ
 لِأَجْلِ أَنْ يَكُونَ الشَّيْطَانُ أَمَامَهُمْ أَخْبِيْبِيْ فِي جِهَةِ دِينِ اللَّهِ وَجِدِي لِأَجْلِ أَنْ
 يَكُونَ لَهُمْ شَيْخٌ مُجَدِّي وَعَظْمَاءٌ حَتَّى طَلَعَتْ رُوحِي أَخْبَانِيَّةً لِأَجْلِ سَمَاعِي الْبُؤْرَاطِلِ
 مِنْ شَيْخِ الْخَنْزَرَةِ نَسَطَ اللَّهُ عَلَيْهِ السُّلْطَانَ لِأَجْلِ أَنْ مِنْهُ كَابِرُ عَوَانِ الشَّيْطَانِ
 وَشَرَعَتْ فِي تَضْلِيلِ مَا صَدَّرَهُمْ مِنَ الْبُؤْرَاطِلِ وَالْقَاذِرَاتِ وَالِدَلَائِلِ الْكَلْبَاتِ
 مَسْتَمًا مَا جَمَعَهُ صَارِمُ الْوَارِدَاتِ الْوَارِدَةِ الْأَوَّلِيَّةِ وَهِيَ مَا وَرَدَتْ مِنْ شَيْخِ
 الْخَنْزَرَةِ مِنْ أَنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا قَامَ لِرُوحِ فَلَانِ الْفَاتِحَةِ أَوْ شَيْءٍ مِنَ الْقُرْبَاتِ
 فَقَدْ شَرِكَ مَعْلَابًا عِنْدَ لَيْفِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى زَعْمِ الْفَلَسْفِ الْكَلْبِ أَقُولُ هَذَا
 لَيْسَ شَرِكٌ بَلْ هُوَ هَبَّةٌ ثَوَابِ الْقُرْبَاتِ لِرُوحِ الْفَلَانِ الْمَذْكُورِ كَحَيْفِ مَضَافِ
 وَهُوَ شَائِعٌ ذَائِعٌ بِلَا نِكِيْرَةٍ كَلَامِ الْعَرَبِ وَمَحَاوِرَاتِهِمْ وَيَدُلُّ عَلَى مَا أَدْعِيْنَاهُ
مَارَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَاللَّفْظُ لَهُ وَأَبْنُ مَاجَةَ وَأَبْنُ خُرَيْبَةَ فِي صِحْحِهِ الْأَنَّهُ قَالَ إِنَّ صِحْحَ الْخَبْرَةِ
 عَنْ سَعْدِ بْنِ عِبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ مَاتَ أَحَدٌ فَاتَى الصَّدَقَةَ
 أَفْضَلَ قَالَ أَمَّا فَخْفَرٌ بَيْتًا وَقَالَ هَذِهِ لِأَمِّ سَعْدٍ وَنَحْوِهَا بِنْتًا بَلْفِظْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ
 إِي الصَّدَقَةَ أَفْضَلَ قَالَ سَقِيْنَا أُمَّاءَ وَنَحْوِهَا سَعْدُكَ أَحْكَمُ بِنْتِهَا وَنَحْوِهَا وَقَالَ صَحِيْحٌ عَلَى
 شَرْطِهَا **وَمَارَوَاهُ** الْبُخَارِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ سَعْدَ بْنَ عِبَادَةَ تَوَفِّيَتْ أُمُّهُ وَهُوَ
 غَائِبٌ فَاتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ مَاتَ أَحَدٌ فَاتَى الصَّدَقَةَ

SOLEYMANIYE G. KÜ
 Kütüphane
 Yayıncılık

ط جمع خنزة محرقة
 من الخنق وان كان
 القبان اثنان
 اجمع بلا هاء
 لكن جني بها
 لازدواج
 خنازرة
 اولئك
 اجمعه
 كفتان
 من جمع
 ملة

فهل ينفعها انه تصدقت عنها قال نعم قال فاني سئدك ان حاط على صدقة عنها
وما رواه البيهقي في شعب الايمان والاصبر في الرغيب بسند فيه مجهولان عن ابن عمر
 قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حج عن والده بعد وفاته كتب الله له عتقا من
 النار وكان للحج عنهما اجر حجة تامة من غير ان ينقص من اجورها شيء وقال
 صلى الله عليه وسلم ما وصل ذور حم رحمه بافضل من حجة يدخلها عليه بعد موته في قبره
وما اخرج البزار والطبراني بسند حسن عن انس قال جاء رجل الى النبي صلى الله عليه
 وسلم فقال ان ابومات ولم يحج حجة الاسلام فقال ارأيت لو كان على ابنتك دين
 اكنت تقضيه عنه قال نعم قال فانه دين عليه فاقضيه **وما اخرج** ابن ابي شيبة عن
 ابن جعفر ان احسن وحسن كانا يعتقان علي بعد موته **وما اخرج** ابن ابي شيبة
 عن ابي حنيفة بن دينار قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من البئر طعم البئر
 ان تصلي عنهما مع صلاتك وان تصوم عنهما مع صيامك وان تصدق عنهما
 مع صدقتك وهكذا رواه الذارقطني الا انه لم يأت بقوله وان تصدق **وما**
رواه احمد وابوداود والترمذي عن جابر قال صليت مع رسول الله صلى الله عليه
 وسلم عيد الاضحى فلما انصرف ايت بكبش فذبحه فقال بسم الله والله اكبر اللهم هذا
 عتي وعمن لم يضح من امتي **وحدیث الكلبين** اللذين قال في احدهما اللهم هذا
 عن امتي جميعا وفي الاخر اللهم هذا عن محمد وال محمد رواه احمد وفي هذا الباب
 احاديث كثيرة ما بين صحاح وجان وغيرها فلنطلب من كتب الاحاديث
 تركتها خوف السأم تعال يشرح اختنازة النظر الى هذه الاحاديث التي رواها
 الصيارفة النقاد هل ابطلت مذهبك ومذهب من سلك مسلكك وفيها من العباد
 الماليتين الحسينية والكرية منها وقد جعلت للفقير يشرك هؤلاء النقاد اولا
 فان قلت نعم فانت مشرك باعتقادك المسلمين اخلص مشركين لانهم حمله
 الشرع اليها فخرج الله عنا جزاء فان قلت لا فانت اذا من الكافرين
 النهي وهذا شعارك وايش الفرق بين قول القائل الفاتحة او شيء من
 القرب لروح فلان وبين قول هذا الصبح الابصار رضى الله عنه بعد ان اقصط
 صلى الله عليه وسلم عن افضل الصدوق وجوابه وحفره البئر هذه الامسعد و
 تقريره صلى الله عليه وسلم عليه ولو كان مشركا لما اقره صلى الله عليه وسلم عليه
 وقس عليه ما في الاحاديث الباقية من قول النبي وفعله واذا كان حال وان كان

والله اعلم
 بالصواب

هكذا فانت اذا تلمذت الشيخ الخديجي حبه حصل في قلبك خريجة حبه
حزرت مستعد القطع سئل على المسلمين وبك يا صوفي واطور ما كنت
فيه وجدوا لك ما لم يكن **الواردة الثانية** من شيخ اختار زرة وما ادركك
من شيخ اختار زرة فانه شيخ خريجة مخالط النساء وماله خوف بت قد ير خلع ريقه
الاسلام عن اجيد وماله جفاء عن الرب كاجيد **رصد المسلمين** بالفارهم بلا غاية
عليه فبركك بلا نهاية وهي قول ان الاتصال ثواب الاعمال بلا روح سيد الانبياء
باطل غير جائز **اقول وبابته اصول** ان هذا المقام يحتاج الى بسط مقدمه شيخ
منها المقصود وهي ان اللان ان يجعل ثواب عمل لغيره في جميع العبادات
مالية كانت او بدنية او مركبة منها سواء كان المحمول له حيا او ميتا هكذا صرح
الفقهاء في كتب الفقه في كتاب الحج ونصت عباراتهم **باب الحج والغير والاصل**
في هذا الباب ان اللان ان يجعل ثواب عمله لغيره عند اهل السنة واجماعهم نعم
الله انما كانوا صلاة كان او صوما او حجا او صدقة او قراءة او ان او ذكرا من الاذكار
على غير ذلك من جميع انواع العبادات والبر حيثما كان ذلك الغير او ميتا ويصل
ذلك لا اله الا الله وما روي ان رجلا سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال له
كان لي ابوان ابوتها حال حياتها فكيف لي ببرهما بعد موتها فقال له عليه السلام
ان من البر بعد البر ان تصلي لهما مع صلاتك وان تصوم لهما مع صيامك رواه
الدارقطني وعنه علي بن رضى الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال من مر على المقابر
وقرأ قل هو الله احد احدي عشرة نوحب اجرها للاموات اعطى من
الاجر بعد الاموات رواه الدارقطني ايضا وعنه انس قال قال رسول الله
صلى الله عليه وسلم من دخل المقابر فقرأ سورة يس خفف عنهم يومئذ
وكان له بعد ومن فيها من الاموات حسنت وعنه انس رضى الله عنه
ايضا انه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله انا تصدق
عن موتانا وخرج عنهم وندعو لهم فهل يصل ذلك اليهم قال نعم انه ليصل اليهم
ويفرحون به كما يفرح احدكم بالطبق اذا اهدى له رواه ابو حفص العكبري
وعنه معقل بن يسار انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأوا
على موتاكم سورة يس رواه ابو داود وعنه عليه السلام انه ضحك بكلمتين
المخين احداهما عن نفسه والاخر عن امته متفق عليه اي جعل ثوابه لامته

بني بليك

١٩٨

وهذا تعلم منه عليه السلام ان الاثم ينفعه على غيره والاقتداء به هو الاستمسك
 بالعرفه الوثيق وروى عن علي بن ابي بصير قال يموت الرجل ويبيع ولدا فترفع له رجة
 فيقول ما هذا يا رب فيقول سبحانه وتعالى استغفار ولدك لك ولهذا حاله
 واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات وما امر الله به من الدعاء للمؤمنين و
 الاستغفار لهم وما ذكره في كتابه العزيز من استغفار الانبياء والملائكة عليهم
 السلام حجة لنا لان ذلك كله عمل الغير واما قوله تعالى وان ليس للانسان الا بما
 سعى ويوجد دليل الغفلة على عدم الوصول اليه فقد قال ابن عثيمين انها منسوخة
 بقوله تعالى والذين امنوا واتبعناهم ذرياتهم الاية وقيل هي خاصة بقوم موسى
 وابراهيم لانه وقع حكاية عما صنعها عليهما السلام بقوله تعالى ام لم ينبا بما رصف
 موسى وابراهيم الذي وبخ وقيل اريد بالانسان الكافر واما المؤمن فله ما له
 فيه اخوه وقيل ليس له من طريق العدل وله من طريق الفضل وقيل الام في
 اللانث بمعنى على كقولها وان ساءتم فيها اي فعلها وقيل ليس له من العمل
 الا سيئه لكن سيئه قد يكون مباشرة كسبابه بتكثير الاخوان وتخصيل الايمان
 حتى صار من ينفعه شفاعته الشافعين واما قوله عليه السلام اذا مات
 ابن ادم انقطع عمله الا من ثلاث فلا يدل على انقطاع عمل غيره والكلام فيه
 وليس فيه شيء مما يستبعد عقلا لانه ليس فيه الاجعل ماله من الاجر لغيره
 والله تعالى هو الموصل اليه وهو قادر عليه ولا يخفى ذلك بعلمه وكونه
 وهذا الذي فررنا به انما هو في حق الانتفاع بثواب عمل الغير واما في حق
 سقوط ما تقر به ذمته المكلف من التكليف الشرعية بعمل الغير بطريق النيابة
 عمي ثبت في ذمته ففيه تفصيل منها رتبة الشيخ وذلك لان العبادات انواع
 تبيد في محض ومالي محض ومركب منها فالنيابة تجري في العبادات المالية المحضة
 وحيث ما تبادى بالمال كالزكاة وصدقة الفطر ونحوها عند الجوع عن الاداء بالنفس
 ممن وجبت عليه وعند القدرة على ذلك فيما في الاجزاء سواء لحصول المقصود
 بفعل النائب كحصوله بفعله وذلك لان المقصود منها سدى خلة المحتاج وذلك
 يحصل بفعل النائب كما يحصل بفعله ويحصل به تحمل الشقة باخراج المال كما
 يحصل بفعل نفسه فيتحقق فيه معنى الابتلاء فيستوي فيه الحالان ولم تجزى
 النيابة في العبادات البدنية المحضة وسواء بالبدن كالصلوة والصوم

واستغفرتهم قراءة متواترة
 ذريتهم قراءة متواترة
 صلوا

وكقوله تعالى ولهم اللعنة
 اي عليهم كما في الحديث
 وكما في الحديث
 واما قوله عليه السلام الا يصبر احد
 عن احد واليه احد عن احد
 لكن يطعم فقاه انما يصوم
 عن غيره بجمع لفظا في ذمته
 في التكليف واما ما في حاشية
 في ذمته فبما في حاشية
 في ذمته فبما في حاشية
 الكثرة والله اعلم
 صلوا

وخونها بحال من حال العج. والقدرة لان المقصود منها ان يعاب النفس اللتارة بالسوء
 طلبا لمرضاة الله لانها انتصبت لمعادته وذا لا يحصل بفعل الغائب فلا تجزئ
 الاثابة فيه. واما في العمل المركب من البدن والمال كالماله فانه ما لا يفي من حيث شرطية
 الاستطاعة ووجوب الاجرة بارثكاب محظورة انه وبيد من حيث الوقوف
 والطواف وكونها من الاعمال فتجزئ النية فيه عند العجز عن الاداء بالنفس
 فقط. والشرط في جواز النية في هذا النوع هو العجز. والواع به بعد الوجوب
 عليه كالزمانة لا وقت الموت الى هنا انتهت عبارة مولانا وسيدنا عبد الرحمن
 ابن عيسى بن مرشد العمري الحنفى المكي في شرح كتاب الحج لمولانا ابن البركات
 النسفي من الكنز وعبارات الشرح من التبليغ وابن نجيم واخيه عمر في
 شرح الكنز وابن الهمام في شرح الهداية واهل المناسك امتقاربه مع
 اختلاف يسير في البعض من زيادة او نقصان في شرح الصدور في حال الكون
 والقبور للحافظ السيوطي ما ينصر مذهب اهل السنة واجماعه بما لا يزيد عليه فليرجع
وتسكن امانع من وصول الثواب الى الميت بقوله الله وان ليس لنا الا ما سعى وبقوله
 عليه السلام اذا مات ابن ادم انقطع عمل احدثه **واجواب** ان الآية حجة لنا لان الذي
 اهدى ثواب عمله لغيره سعى في اوصول الثواب الى ذلك الغير فيكون له ما سعى بهذه
 الآية ولا يكون له ما سعى الا بوصول الثواب اليه فكانت الآية حجة لنا لا علينا **واما**
احديث فيدل على انقطاع عمله ونحن نقول به وانما الكلام في وصول ثواب غيره اليه
 والوصول للثواب الى الميت هو الله تعالى لان الميت لا يسعى بنفسه والقرب والبعد
 سواء في قدرة الحق سبحانه هذا وقد قال الله تعالى ادعوني استجب لكم وفيه رد لما
 قاله بعض المعتزلة ان الدعاء لا يثمر له في تغيير القضاء **واجواب** ان الدعاء يرد البلاء
 اذا كان على وفيه القضاء والحاصل ان القضاء المتعلق بتغيير بخلاف المبرم والله اعلم
واما الدعاء في حق العباد سواء طاب بق القضاء ام لا فربما يخفف البلاء كما في شرح
 فقہ الاكبر لعلي الفارسي وفي البحر الرائق والنهر الفائق لا يفتي بجيم وظاهر اطلاقهم
 انه لا فرق بين الفرض والنفل فاذا صلي فريضة وجعل ثوابها لغيره فانه يصح
 ولكن لا يعود الفرض في ذمته لان عدم الثواب لا يستلزم عدم سقوطه عن
 ذمته ولم اره منقولا في النهر الفائق الظاهر انه لا فرق بين ان ينوي به عند
 الفعل للغير او يفعل لنفسه ثم بعد ذلك يجعل ثوابه لغيره وهكذا في بعض الامور

في حق الثواب

شرح منك ملحق الاجر وشرح تنوير الابصار الدر المختار ركن زاد قول الظاهر
 الادلة وفي البحر ولم ار حكم من اخذ شيئا من الدنيا ليجعل شيئا من عباداته ينبغي
 ان لا يصح ذلك وهكذا في قبض الاثر وفي شرح فقه الاكبر لعل القارئ ثم قراءة
 القرآن واهدوا هاله تطوعا بغير اجرة تصل اليه اما لو اوصي بان يعطى
 شيء من ماله لمن يقرأ القرآن على قبره فالوصية باطلة لانه في معنى الاجرة كذا
 في الاختيار وهذا مبني على عدم جواز الاستيحاء على الطاعات لكن اذا اعطى
 لمن يقرأ القرآن ويعلمه ويتعلمه معونة لاهل القرآن على ذلك كان هذا من
 جنس الصدقة عنه فيجوز انتهى ومن هذا يعلم حكم الاوقاف على قراءة الخار
 ونحوه من الاجاديت النبوية سر دأ من غير تفسير لمعناها في هذه الاعصار
 لان النظر في كتب الاجاديت طاعة لما في مسند الفردوس وجليته اي نعيم جابر
 ساعة من عالم متكى على قرشه ينظر في علمه خير من عبادة العابد سبعين عا
 وكيف لا وهي اصل العلوم النافعة لما في شمائل الترمذي عن ابن سيرين قال هذا
 احديث دين فانظر واعين تاخذون دينكم قال ميرك وقع في اكثر الروايات
 بلفظ ان هذا العلم دين اخرج كاره مسلم وغيره قال الطيبي التعريف فيه للعهد وهو
 ما جاء به الرسول صلى الله عليه وسلم الخلق من الكتاب والسنة وهما اصول الدين
 وامراد بلها خوذ منه العدول الثقات المتقنون واذا عرفت كماله من الادلة
 على ما قرره الفقهاء الكرام مذهب اهل السنة ومخالفة فاعلم ان سيد الكائنات
 داخل في مفهوم قول الفقهاء وللان ان يجعل ثواب عمله لغيره لان النبي
 عليه السلام مكلف بما كلف امته بلا تفرقة بينهما في حكم الشرعي الا ان يدل الدليل
 على اخصوص ولا دليل عليه فبقي على العموم لانه الاصل وان يشهد على ذلك قوله
 الله ان الله وملائكته يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا
 تسليما لان الله بعد ان صلى هو وملائكته على نبيه امر عباده المؤمنين بان
 يصلوا ويسلموا عليه وكل ذلك عمل الغير كما مور باعطائه للنبي صلى الله عليه وسلم
 ومعنى اللهم صل على محمد اللهم عظم في الدنيا باعلاء ذكره وانفاذ شريعته وفي الاخرة
 بتضعيف اجره و تشفيعة في امته كما قال ابن الاثير في النهاية ومعنى صلوا
 على هذا اطلبوا من ربكم تعظيم نبيكم في الدنيا باعلاء ذكره وانفاذ شريعته و
 في الاخرة بتضعيف اجره و تشفيعة في امته ومعنى سلموا اطلبوا من ربكم لتبليكم

في الآية

هذا في غاية من الحن والنفاة بل هو صريح الحق الذي يجب ان يعرض عليه بالتواجد
 لما عرفت مما سبق من قوله عليه السلام لن يدخل احدكم الجنة عمل قالوا ولا انت رسول الله
 قال ولا انا الا ان يتعدني الله برحمته كما رواه مسلم ثم قال الزرقاني فالراجح ان
 اهداء القراءة يقبل الي النبي صلى الله عليه وسلم لان الكامل يقبل التكميل انتهى
 كلامه هذا الذي ادين الله به واعتقده كيف لا وقد علم ثبوته بالدلائل التي مررت
 والاصل ابقاء عموم الدلائل على عمومها حتى يدرك الدليل على خصوصها اولان انعاما الله
 واحسانا لم تقبل التناهي حتى يقال قد تم احسن الله فلا احسان ورايه
 كيف نهديك اليه ثواب الاعمال بعده وهذا لا يقول الا ذو جنة او جاهل بدلائل اهل السنة
 واجماعه بسبب توغله في علوم الفلسفة او صوفي تلمذ من الشيخ الفخري وشهد
 على ذلك ما حكى عن علماء السلف منهم علي بن الموفق انه كان حج ثمانين حجة فقات
 له نفسه انك تقدم غدا بين يدي الله ومعك ثمانون حجة فقال ابي وهبت سبعين
 حجة للنبي عليه السلام واربعة للخلفاء الراشدين وثلاثة لاتي وثنان لابي وواحد
 لكل من المسلمين نية للحج ولا يقدر عليه يا نف بعتت بعيرتي تقديرا بين
 بين يدي الله ولا حج معك فنهتبه هاتف من زوايا البيت يا ابن الموفق السخي
 علينا ونحن خلقنا السخي فبعرتي وجلالي كل من وهبته حجة واحدة فانا وهبته
 سبعين الف حجة كذا في نهج الانوار وروي ان ابن الموفق حج عن النبي صلى الله
 عليه وسلم حججا كثيرة قال فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنام فقال يا ابن
 حججت عنى قلت نعم يا رسول الله قال ولبيت عنى قلت نعم يا رسول الله قال فاني
 اكافيك بها يوم القيمة اخذ بيدك في الموقوف فادخلك الجنة واخلائيق في
 كرب الحاسب كذا في قرة العيون في علم المناسك للفاضل الرومي الواعظ
 عمدة ستان افندي وكذا في اجزاء العلوم للعلامة القرطبي قال مولانا الفاضل
 علي القاري اهرودي احنفي في آخر رسالته اخط الا وفرنج الي الاكبر ثم ابي بنوفيق الله
 سبحانه التزم من كل وقفة واقعة في الجمعة ان اخرج من احصية الرسالة الحمدية
 والمنعوت بوصف الجمعية الاحدية مقديا لما نقل عن بعض الاكابر الصوفية انه كان
 يذبح اضحية للروح النبوية بدلا عما كان صلى الله عليه وسلم يذبح عن امته العاجزة
 عن الاضحية وهذا من بعض ما يجب له علينا من اداء قضاء اجزاء فيما له حق علينا
 من انواع ابصال الالاء والتعاضد انتهى وانا احضير اجامع لهذه الحروف حججت عن

الموفق

وهذا في غاية من الحن والنفاة
 ابي ر حوله الله
 امر على ضلاله
 سلكه

احقره الرسالة المصطفوية والمنعوت بوصف الاخلاق العلية بتوفيق رب البرية
 عام حجة الجمعية **تقال** يا شيخ اخنارة ويا شيخ الفاسين الفسبات
 انظر المسلمين كيف يعاملون في حق نبيهم واقدمهم والا انقلع عن مجال المسلمين
 وافس الفسبات كيف شئت ولا تؤذنا ببر واجرها الخبيثة اللازمة كفسوة
 الظلمان هذا قصارى ما مدحك فانظر ما ذا ترى **الواردة الثالثة** ان
~~تخرج الملاحدة وما ادركك من شيخ الملاحدة فانه شيخ كبر للفسبات~~
 له شغل الا السخرجات **تقال** الله خالق البريات **فانه** رئيس اختيرت بيات
 وهي قوله ما كل افعال الله حسن ونفسه بالتركيب اللينك هو ايشي كوزل
 وكل شئ الله يعايقول الظالمون علوا كبيرا مستدلا بقوله ان كان حسنا فكل
 اختير معناه اختير بزيه ولهذا سمي بهذا الاسم الذي لم يسم به احد من اهل
 فرق الضلال جزاء وفاقا وهو قول باطل كما سغير راجع عند اهل السنة والجماعة
 كيف لا يكون افعال الله حسنا **وقد قال** **تقال** في كتابه العزيز الذي احسن
 كل خلقه قال ابو البركات النسي في تفسيره امدارك في قوله تعالى الذي احسن كل شئ
 اي حسبه لان كل شئ مرتب على ما اقتضته الحكمة خلقه كونه وافع وسهل على الوصف
 اي كل شئ خلقه فقد حسن خلقه غير على البدل اي احسن خلق كل شئ **وقال**
ايضا اندعون بعلا وتذرون احسن الخالقين اي تتكون عبادة الله الذي هو
 احسن المقدرين كذا في امدارك ايضا **قال** ابن عسك القند واحكم وقيل علم كيف جلق
 كل شئ وقيل خلق كل حيوان على صورة لم يخلق على صورة البعض فكل حيوان كامل في
 خلقه حسن في شكله وكل عضو اعضائه مقدر على ما يصلح به مكانه وقيل لهم
 خلقه ما يحتاجون اليه وعلمه اياه وحسنهم ذلك وقيل احسن لا كل شئ خلقه كذا
 في اخازن **قوله** **تقال** الذي احسن كل شئ خلقه **اخرج** ابن ابي شيبة واحكم الترمذي
 في نوادر الاصول وابن جرير وابن المنذر عن ابن عباس انه كان يقولها الذي احسن
 كل شئ خلقه قال اما رأيت القرية ليست بحسنة ولكنها احكم خلقها **واخرج** ابن ابي
 حاتم عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله احسن كل شئ خلقه قال اما ان
 ليست القرية ليست بحسنة ولكنها احكم خلقها **واخرج** ابن ابي حاتم عن ابن عباس
 في قوله الذي احسن كل شئ خلقه اي صورته **واخرج** ابن ابي حاتم عن ابن عباس في قوله
 احسن كل شئ خلقه قال احسن كل شئ خلقه فجعل الكلب في خلقه حسنا **واخرج** ابن

في قوله احسن كل شئ
 خلقه

ابن الخطاب عن ابن عباس في قوله احسن خلقه قال احسن خلق كل شيء القبح
 احسن والعقدب والحيتات وكل شيء مما خلق وغيره لا احسن شيئا من ذلك
واخرج الفريابي وابن ابي شيبة وابن جرير وابن المنذر وابن ابي حاتم عن مجاهد في قوله
 احسن كل شيء خلقه قال اتقن لم يركب الاثنا في صورة اعمار ولا اعمار في صورة
 الاثنا كذا في الدر المنثور في التفسير المأثور للامام الحافظ السيوطي **وكيف لا** وقد
 سمي نفس بسم السلام وقد فرقه مولانا علي القاري في امرقاة شرح المشكوة
 في بحث اسماء الله الحسنى بانه مصدر نعت للمبالغة اي ذوالسلامة عنه عرض الاقا
 مطلقا ذاتا وصفة وفعل فهو التبريم ذاته غير العيب واكدت وصفاته عن النقص
 وافعاله عن الشر محض فهو اسماء التبريم انتهى **وكيف لا** وقد سمي نفس بجميل
 اي جميل ذاتا وصفة وافعالا كذا في شرح اجماع الصغير للمناور في اسماء الله الحسنى
وكيف لا وقد روي مسلم والنسائي عن ابن مسعود والطبراني عن ابي امامة واحكام
 عن ابن عمر وابن عكرمة عن جابر وابوداود وعنه ابن عمر بن مسعود ان النبي صلى الله عليه وسلم
 سجدت الجمال وفسر المتأوي بان الجمال المطلق جمال الذات وجمال الصفات وجمال
 الافعال وفسره ابن الاثير في نهاية غريب الحديث بانه حسن الافعال وكامل الاوصاف
 وهكذا في السيوطي في مختصر النهاية وعليه القاري في مختصر القاموس **وكيف لا**
 قد روي مسلم والاربعة وابن حبان والطبراني كلهم عن علي وابن حبان والطبراني عن
 ابي رافع ايضا حديثا في الدعاء من جملة الفاظه الشريفة **والشريس البك**
 قال مولانا علي القاري في شرح حصن الحصين اي ليس اليك قضاءه بل لا تقض
 الشر من حيث هو شر بل لما يصحبه من الفائدة الراجحة فامقضى بالذات هو الخير
 والشر داخل في القضاء بالعرض وقيل معناه ان الشريس شر بالنسبة اليه
 وانما هو شر بالنسبة الى الخلق وقال المصنف معناه عند اهل الحق من السلف واختلف
 ان جميع ما يكون من خير وشر ونفع وضر من الله سبحانه وتعالى وبارادته وتقديره
 فالتقدير والشر لا يتقرب به اليك اذ لا يصعد اليك بل يصعد الكلم الطيب او لا ايضا
 اليك اذ ما فلا يقال خالق الشر وان كان خالقه كما لا يقال يا خالق الكلاب واخنازير
 ان كان خالقهما **وكيف لا** وقد روي في القاط الدعوات من رواية مسلم وابي داود
 والنسائي وابن ابي شيبة كلهم عن عبد الله بن التميمي له التبريم والفضل وله الثناء احسن
 قال علي القاري اي النعت الحسن **وكيف لا** وقد روي في الدعوات اصل الثناء

وهذا قال الشيخ العلقمي في
 السيوطي في كتابه اجماع
 الصغير وزاد قوله فان ما تراج
 من الشرور في مقضية الاثنا
 كذلك بل لما يفيض من الخير القاط
 الذي يؤديه في كل الاثر
 عظيم فالقضاء بالذات
 هو الخير والشر داخل تحت
 القضاء انتهى
 وقال العلقمي في شرح قوله ان النبي صلى الله عليه وسلم
 سجدت الجمال وفسر المتأوي بان الجمال المطلق جمال الذات وجمال الصفات وجمال الافعال
 وهكذا في السيوطي في مختصر النهاية وعليه القاري في مختصر القاموس
 وقد روي مسلم والاربعة وابن حبان والطبراني كلهم عن علي وابن حبان والطبراني عن ابي رافع
 ايضا حديثا في الدعاء من جملة الفاظه الشريفة
 قال مولانا علي القاري في شرح حصن الحصين اي ليس اليك قضاءه بل لا تقض الشر من حيث هو شر بل لما يصحبه من الفائدة الراجحة فامقضى بالذات هو الخير والشر داخل في القضاء بالعرض وقيل معناه ان الشريس شر بالنسبة اليه وانما هو شر بالنسبة الى الخلق وقال المصنف معناه عند اهل الحق من السلف واختلف ان جميع ما يكون من خير وشر ونفع وضر من الله سبحانه وتعالى وبارادته وتقديره فالتقدير والشر لا يتقرب به اليك اذ لا يصعد اليك بل يصعد الكلم الطيب او لا ايضا اليك اذ ما فلا يقال خالق الشر وان كان خالقه كما لا يقال يا خالق الكلاب واخنازير ان كان خالقهما وكيف لا وقد روي في القاط الدعوات من رواية مسلم وابي داود والنسائي وابن ابي شيبة كلهم عن عبد الله بن التميمي له التبريم والفضل وله الثناء احسن قال علي القاري اي النعت الحسن وكيف لا وقد روي في الدعوات اصل الثناء

والحمد ولا احيى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك وربنا لك الحمد وبديك
 احمر ونسب عليك احمر وفي الاربعين الاوريسية بالعلم المحمدي في كل فعال
 قال الشهر وورد في من تلاه يوم الجمعة قبل الصلاة على طهارة ونظافة خائفا
 ستر ما في مرة ريشه مطلوبه وان كان مكان وان تلاه مريض اعجز الاطباء
 علاجه بول ما لم يكن حاضرا جله كذا في الشرح الكبير للمناوي على الجامع الصغير في نسخة
 اجلال وقال ابو السعود في تفسيره عند قوله حسن الخالقين ايا حسن الخالقين خلقا
 ايا المقدرين تقديرا فالحسن للخلق قيل نظيره قوله عليه السلام ان الله جميل يحب الجمال ايا جميل
 فعله وقال ايضا في سورة السجدة عند قوله تعالى الذين احسن كل شئ خلقه ايا حسن كل
 مخلوق خلقه اذ ما من مخلوق خلقه الا وهو مرتب على ما يقتضيه الحكمة واوجبه المصلحة في
 المخلوقات حسنة وان تفاوتت لا احسن واحسن كما قلنا لقد خلقنا الانسان في
 احسن تقويم وقيل علم كيف يخلق من قوله قيمة امر ما يحسنه ايا يحسن معرفة ويعرف
 معرفة حسنة بتحقيق واتقان والخلق بمعنى المخلوق ايا حسن كل مخلوقاته وقيل هو مفعول
 ثان لاجتناب عن تضمينه معنى اعطى ايا اعطى كل شئ خلقه اللائق به بطريق الاستدلال
 التفضل وقيل هو مفعول الاول وكل شئ مفعول الثاني والخلق بمعنى المخلوق وضميرها
 على تضمين الاحسن معنى الالهام والتعريف والمعنى الهم خلقه كل شئ مما جئنا حور اياه
 وقال ابو البقاء عرف مخلوقاته كل شئ يحتاجون فيقولون لا معنى قوله تعالى الذي اعطى كل شئ
 خلقه ثم هدى انهم قال الشيخ عبد الله العفيف المكي الحنفى في شرحه في الامالي لقاضي القضاة
 ابي احسن سراج الدين علي بن عثمان الاوشي القرطبي في عند قوله
فريد احمر والشريع ولكن ليس ير في بالجمال الارادة من صفات الذات
 تقتضي ترجيح احد الجانين من الشرك والفعل بالوقوع ثم احمر بالعبادة حميدة والشريع
 ما لا يكون له عاقبة حميدة والشريع ما يكون متعلقا بالذم في العاجل والعقاب في الاجل
 وضد الحسن وهو ما لا يكون متعلقا بالذم عاجلا والعقاب آجلا ثم القبيح باجترار صفة
 كاشفة للشروع وتسميته شر او قبيحا بالنسبة الى العلقه بنا وضره علينا لا بالنسبة
 الى صدور عنه سبحانه وتعالى وهذا احد معاني حديث والنسب اليك قيل لاختلاف
 في الابرار سبحانه وتعالى لا يفعل قبيحا ولا يترك واجبا اذ لا يميزنا فلانه تعالى لا يفرق بين
 ولا واجب عليه لكون ذلك بالشرع ولا يتصور ذلك في فعله فان قيل الكفر والظلم
 والمعاصي كلها قبيح وقد خلقها فكيف يتوجه الاتفاق على انتفاء فعل القبيح عنه تعالى

قال في القارة اية
 والشريع باب
 الاكتفاء او بتصرف
 احمر لا يتصرف
 كما يدرك عليه تقديم
 اول ما ينسب اليك
 الشرع على مقتضى الآداب
 اول ما شرع الا في حقه
 صحر

ثم قلنا لا شك في خلقه تعالى اياها لان خلق القبيح بغيره وان القبح والاتصاف به
 على ما نقرر فهو موجد القبيح وخالق لها لا فاعل ولا كاسب لها فان قيل فلما فعل
 احسن ايضا لانه تعالى لا يتوجه عليه حكم لغوه نهيا والامحاء على خلاف قلنا ورد الشرح
 بالثناء عليه في افعاله تعالى فكانت حسنة لكونها متعلق المدح والثناء عند الله تعالى واما
 اذا التفتي في احسن بعدم استحقاق الذم في حكم الله تعالى فالامر اظهر انهم **قال السعدى زاسني**
 في شرح العقائد النسبية فان قيل فكيف كان كاسب القبيح قبيحا سرفها موجبا لاستحقاق
 الذم والعقاب بخلاف خلقه قلنا لانه قد ثبت ان الخالق حكيم لا يخلق شيئا الا وله عاقبة
 حميدة وان لم نطلع عليها في مناب ان ما استقبل من الافعال قد يكون له فيها حكم ومصالح كما
 في خلق الاجسام الخبيثة الفسادة المولدة بخلاف الكاسب فانه قد يفعل احسن وقد يفعل
 القبيح فبعلنا كاسب القبيح مع ورود النهي عنه قبيحا سرفنا موجبا لاستحقاق الذم والعقاب
 انهم وهكذا ذكر اهل العقائد الاسلامية في كتبهم **وكيف لا يكون** في افعال الله بحسن وقد
 قال الله في كتابه العزيز وله الاسماء الحسنة فادعوه بها وذروا الذين يلحدون في
 اسمائه ومعنى الآية ان اسماء الله المقدسة كلها حسنة وليس المراد ان فيها ما ليس بحسن
 والمعنى ان الاسماء الحسنة ليست الا الله لان هذا اللفظ يفيد احصاء الاسماء الفاظ دالة
 على معان فهي اسما تحسن بمعانيها ولا معنى للحسن في حق الله تبارك وتعالى الا ذكره
 بصفات الكمال ونعوت الجلال وقد قال المحققون الالحاد في اسماء الله تعالى على وجوه منها
 مراعاة الادب في الدعاء فلا يجوز ان يقال يا ضار يا مانع يا خالق القرص على الانفراد بل
 يجوز ان يقال يا ضار يا مانع يا مانع يا خالق الخلق كذا في الحازن واما قول شيخنا المرحوم
~~لو كان كل افعال حسنا لقليل كل اختزير لان الله خلقه فهو مرسوم~~
 اذ مع الله تعالى والحاد في اسمائه تعالى ومن خبطه خط عشواء لانه لا يلزم من عدم
 حل الاكل ان يكون قبيحا اما تركه ~~ان الاث~~ كرم بنص القران ولقد
 كرمنا بين ادم الاله ومخلوق على احسن صورة بنص القران ايضا لخلقنا الاث
 في احسن تقويم ومع هذا لا يحل اكله وله نظائر كثيرة فلا حاجة لنا بذكره فان خلق
 اختزير من الله مولانا عز وجل حسن لانه حكيم لا يخلق شيئا الا وله عاقبة حميدة ومصالح
 وحكم وان لم نطلع عليها ليس كمثل شي في الارض ولا في السماء وهو التبعيض
 تب عنه دينك وارجع اليه الاسلام **يا ربك عليك باللطف السلام** والا انقطع من
 بين المسلمين يا شيخ قبل ان ياتي بك رفته يسبح كذا يا شيخ **يا ربك** مالك بن

يا شيخ

وآء اجعل علاج انما انت رجل فملاخ محتاج بالقرّب بلا اختلاج اما آن
 ان تقاد ما من الادلة هو شيء واخر وان لم تقبل يقال لك بله يا كافر
 وديتك ان تخرج من الدين اجابا وتمذهب بمذهب اهل الكتابين عيانا
 سبحان من اقام عبده على الريانة وبعضه الآخر عدل لانه على اخيانه
الواردة الرابعة من شيخ الملاعة وما ادريك من شيخ الملاعة فانه شيخ حفي
 وله جنات كثيرة وديون عسيرة من الكفار المسلمين بل انكسر اهلك الله اهلا
 غير سير وهو على الله تعالى غير عسير لانه قاطع طرق الله على الجاهل الضمير
 وحق قوله ان تجوز وتقع الآخرة برن النبي عليه السلام والاعمال على الانبياء عليهم
 السلام وهلاك بعض النبي عليه السلام من القتل كغيره فملاخ **اما بعد** فلا بد لنا
 يا اخي الشفة في هذا المقام في بيان ما يجب على الانبياء وما يستحيل عليهم
 وما يجوز لهم واما الرسل عليهم السلام فيجب في حقهم الصدق والامانة وتبليغ ما امروا
 بتبليغه ويستحيل في حقهم اضرار هذه الصفات وهي الكذب واخيانه بفعله
 ما نهى عنه نهى تحريم او كراهة وكتمان شيء مما امروا بتبليغه للخلق ويجوز في حقهم
 ما هو من الاعراض البشرية التي لا تؤدّي الى نقص مراتبهم العلية كما لم ينسوخ
 اما برهان وجوب صدقهم فلا يتم لولم يصدقوا للزم الكذب في خبره تعالى لتصديقه
 تعالى لهم بالهجرة النازلة منزلة قوله عز وجل صدق عبدك في كل ما بلغ عينه واما برهان
 وجوب الامانة لهم فلا يتم لو كانوا يفعلون محرّم او مكروه لانقلب المحرم والمكروه طاعة
 في حقهم لان الله تعالى قد امرنا بالاعتناء بهم في اقوالهم وافعالهم ولا يامرنا الله تعالى
 بمحرّم ولا مكروه وهذا بعينه هو برهان وجوب الثالث واما دليل حوازل الاعراض
 البشرية في مشاهدة وقوعها بهم اما تعظيم اجورها والتشريع اول للشيء او
 للتنبيه لشيء قدرها عند الله تعالى وعدم رضاه تعالى بها دار جوار اوليائه باعينا
 احوالهم فيها عليهم السلام كذا في شرح بدء الامامة لعبد العفيف المكي احنفي عن عقيدة
 السنوية ويشير الى هذه جوهرة التوحيد لا بد اذ هم اللقايه المالكين رحمة الله تعالى
 وواجب في حقهم الامانة وصدقهم وصدق القطانة ومثلها تبليغهم لما اتوا
 ويستحيل ضدّها كما روي وجايز في حقهم كالاكل وكالجماع للنساء في اجل
 وقال الشيخ عبد الله العفيف المكي عند قول الاوّل الفرغاية في عقائده المنطوية
 وما كانت نبيا قط انبى ولا عبد وشخص ذوا فعال

على ان يكون
 في حقهم
 ما هو من الاعراض
 البشرية التي لا
 تؤدّي الى نقص
 مراتبهم العلية
 كما لم ينسوخ

خاتمة

اي ذوفعل قبح و اراد بالافتعال السحر والكذب كما يوردون في الصيغة قال ابن جماعة من كتب
اهل التحقيق ان المذكورين شرط للنبوة خلافا للشعري ثم القرطبي ومن تبعهما قال السعد
من شروط النبوة المذكورة وكمال العقل والذكاء والفظنة وقوة الراجح لو في الصبي
كعبته يحيى عليهما السلام والسلامة عن كل ما يفر عنه كدناءة الآباء وغيره الا انها
والفظنة والفظظة والعيوب المنفرة كالبرص والجذام ونحو ذلك والامور المحلولة
بالمرودة كالاكل على الطريق والحرف الدينية كالجامة وكل ما يخل بحكمة البعثة في احوال الشرايع
وقبول الامة انتهى ومن الشرائط ايضا احرية لان الرق اية الكفر وعدم الكذب وعدم السحر
لعدم الوثوق بقوله ثم قال وقع الاختلاف في وقوع اربع نسوة مرعى والسنة و
سارة وهاجر وزاد العلامة الشيقن السراج بن الملقن في شرحه لعدة الاحكام
حواء وام موسى عليه السلام قال العلامة اللقاني وبحق لانبوة لواحدة منهم وان تويت
احاديث بعضهم لنا ويلها بما حكاه كتب احديث انتهى ثم مما يؤكد شرط احرية ان الرقية
وصف نقص ويستكف الناس لها ان يقتدوا به ومن شروط النبوة ايضا البشرية
قال تعالى انما انا بشر مثلكم يوحى الي الاية فمحمدا صلى الله عليه وسلم وسائر الانبياء عليهم
السلام من البشر ارسلوا الى البشر ولولا ذلك لما اطاق الناس مقارنتهم والقبول عليهم
وفخاطبتهم قال تعالى ولو جعلناه ملكا لجعلنا رجلا اي لما كان الا في صورة البشر الذين
يمكن فخاطبتهم اذ لا يطبقون مقارنته الملك وفخاطبتهم ورؤيته اذا كان على صورة الملكية
قال تعالى لو كان في الارض ملائكة يمشون مطمئنين لنزلنا عليهم من السماء ملكا رسولا اي
لا يمكن في سنة الله تعالى ارسال الملك الامن هو من جنسهم من خصه الله واصطفاه
وتوابعه على مقارنته كالانبياء والرسل والانبياء والرسل وسائط بين الله وبين
خلقه يبلغونهم او امره ونواهيهم ووعده وعييده ويعرفونهم بالعلموه من امره و
خلقه وجماله وسلطانه وجبروته وملكوته فظواهرهم واجسامهم وبنيتهم متصفة
باوصاف البشر بطرا عليها ما يصح ان يطرا على البشر مما لا يترى بمناصبتهم ولا يخل
بعلومهم ومعارفهم من الاعراض والاستقام والموت ونعوت الانسانية وارواحهم
وبواطنهم متصفة باعلى من اوصاف البشر متعلقة بالملا الاعلى مشبهة بصفات الملائكة
بل اعلى واجل سلبية من التغيير والافات لا يلحقها غالبا في البشرية ولا ضعف الانسانية
اذ لو كانت بواطنهم خالصة للبشرية لظواهرهم لما اطاقوا الاخذ من الملائكة ورؤيتهم
وفخاطبتهم كما لا يطبقه غيرهم من البشر ولو كانت اجسامهم وظواهرهم مشبهة بنعوت

الملكية

دون صفات البشر ومن أرسلوا اليه لما اطاقوا مخالطتهم كما تقدم من قول الله تعالى
فجعلوا من جهة الأجسام والظواهر مع البشر ومن جهة الأرواح والبيوتن مع الملائكة
كما قال عليه السلام لو كنت متخذا من أمية خليلاً لا اتخذت أبا بكر خليلاً ولكن أخوة
الاسلام لكن صابكم خليل الرحمن وكما قال عليه السلام تنام عيني ولا ينام قلبي وقال
اين كنت كرهتكم اين اظن يطعن ربي ويسقيني فيبواطنهم منزلة عن الاتفات مطهر
من النقائص والاعتلالات فهذه جملة مهمة يكتب بها كل ذي همة والله اعلم انتهى و
هكذا في شفاء القايض عياض تمت العجالة بعون ذي الجلاله صلى الله عليه وآله
وصحبه وسلم تسليماً كثيراً دائماً ابداً وعلى سائر الانبياء والمرسلين

KAYNAKLAR

- Abdulkadir b. Abdülhâdî. *Turuku't-Tahrîci'l-Hadîs*. Kahire: Dâru'l- İ'tisâm, 2011.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ' Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 1416/1995.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1794.
- Ahmed Vasîf Efendi. *Mehasinü'l-asar ve haka'iku'l-ahbar [Osmanlı tarihi (1209-1219/1794-1805)]*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017.
- Ali el-Kârî. *Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil*. Kahire: Dâru'l-Aksâ, 1901.
- Ali el-Kârî. *el-Hazzu'l-Evfer fî'l-Hacci'l-Ekber*. Mektebetü'l-Muâdil, 2011.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirqâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*". Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin*. Beyrût: Dâru'l-Kütüb, ts.
- Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Beyhaqî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû ' Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbîlik*. Klasik Yayınları, 2018.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhâbîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/611-615. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cook, Michael. "Muhammed b. Abdülvehhâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Dalkıran, Sayın. “Tarih-i Cevdet’te İslam Mezhepleri-I”. *Erzurum A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 20 (2002).
- Dârekuṭnî, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sunenu’d-Dârekuṭnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sunenu’d-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.
- Dilek, Uğur Bekir. “Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî’nin Fıkha Dair Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî ala Muhtasari Gunyeti’l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti’l-Musallî”. *KTÜ İlahiyat Fak. I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu 1*, 2016.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed ‘Adil - ‘Ammâr ‘Abbâs. I-VIII Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2015.
- Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî es-Sa’lebî. el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Ḳur’ân (et-Tefsîrû’l-kebîr, Tefsîrû’s-Sa’lebî). thk. Ebî Muhammed İbn Âşûr. Beyrût: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabiy, 2002.
- Ebû Nuaym el-İşfahânî, Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî. *Hilyetu’l-Evliyâ ve Ṭabakâtu’l-Aşfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî; Dâru’l-Fikr li’t-Ṭabâ‘ati ve’n-Neşri; Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1394/1974.
- Ebu’s-Su‘ûd, Muhammed b. Muhammed b. Muştafâ el-‘Îmâdî. *İrşâdu’l-‘Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*. 15 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Ecer, Ahmet Vehbi. *Tarihte Vehhâbî Hareketi ve Etkileri*. Ankara: Asam Yayınları, 2001.
- Ed-Duğaym, Mahmud Seyyid. “شيخ محمد الطريزوني المدني و رحلته إلى مصر و الشام”. *Cerîdetü’l-Hayât*. <http://www.alhayat.com/Details/53080>
- Evkuran, Mehmet. *Sünni Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Eyüp Sabri Paşa. *Târîh-i Vehhâbîyân*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, 1296.
- Gümüšoğlu, Hasan, *Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi*, Hikmet Yurdu Dergisi, Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 8,
- Gümüšoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, 2013,
- Ḥâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nîsâbûrî el-. *el-Mustedrek âle’s-Şaḥihayn*. thk. Muştafâ ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1411/1990.
- Haydarizade İbrahim Efendi. “Vehhâbîlik-I”. *Sebilürreşad Dergisi* 17 (h. Zilhicce 1337), 441.
- Ḥâzin, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Muhammed el-. *Lubâbu’t-Te’vîl fî Me‘âni’t-Tenzil*. thk. Muhammed ‘Alî Şâhîn. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-'Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Gannâm, Ebu Bekr Hüseyin en-Necdi. *Ravzatu'l-Efkâr ve'l-Efhâm li Murtâd Hâl el-İmam ve Ta'dât Gazavât Zâviye'l-İslâm*, thk. Süleyman b. Salih el-Harâşî. thk. Süleyman b. Salih el-Harâşî. Riyad: Darüs's-sülüsiyye li'neşr ve't-tavzi', 2010.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Şahîh*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nevâsihu'l-Kur'ân = Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*. thk. Muhammed Eşref 'Alî el-Mîlbârî. Medine: y.y., 1423/2003.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaṭṭa'*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif. Kahire: y.y., 1382/1962.
- Kaştalânî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menḥi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.
- Koçak, Ebru. *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*. Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Lekânî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-. *Cevheratu't-tevhîd*. İstanbul: Haşimî Yayınevi, 2015.
- Muhammed b. Abdülvehhâb. *Kitabu't Tevhid*. çev. Ahmet İhsan DüNDAR. İstanbul: Guraba Yayınları, 2023.
- Muhammed b. Abdülvehhab. *Müellefâtü's-Şeyhil-İmam Muhammed b. Abdülvehhâb: er-Resâilü's-Şahsiyye*. thk. Abdülazîz Rumi vd. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, ts.
- Muhammed Emîn İbn Âbidîn, Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr Hâşiyetü İbn Âbidîn*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Alemü'l-Kütüb, 2003.
- Muvaffakuddin İbn Kudâme. *el-Muğnî*. Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, 1985.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed. *Tuhfetü'l-Afezî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Münâvî. *Feyzu'l-kadîr Şerhu Câmi'is Sağîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Musnedu's-Şahîhu'l-Muhtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. thk. Heyet. I-VII Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Tarih*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed en-. *Medâriku't-Tenzil ve Haḳâîku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî - Muhyiddin Mustev. I-III Cilt. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbnü Kesîr, 2019.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Eşref en-. *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiy, 1976.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Seffârîni, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. *Levâmiu'l-Envâri'l-Behiyye*. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1991.
- Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân Al- 'alfazı'l-letî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Musennâ vel-Cem'u ve'l-Müzekkeru ve'l-Müennes İsimli Risâlesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010).
- Suyûtî, Celâleddin es-. *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*. Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 1996.
- Süleyman bin Abdülvehhâb Necdî. es-Savâiku'l İlâhiyye fî Reddi Ale'l Vehhâbiyye. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1975
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Kahire: Merkez Hicr li'i-Buhûs, 2003.
- Şehabeddin es-Sühreverdî. *Esmâü erba'in-i idrisiyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 43a-55a varak Nesih; mensur; 15 satır, ts.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. *Tarih-i İslam*. İstanbul: Hikmet Matbaası, 1326.
- Ṭaberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2006.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu'l-Makâsîd fi İlmi'l-Kelâm*. Kahire: Dâru'l-Mirâsu'n-Nübüvve, 2022.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Aḥmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.

Trabzonlu Mehmed Efendi. *es-Sârimü'l Vâridât*. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl., nr: 1041-016, ts.

Trabzonlu Mehmed Efendi. *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fi Sîreti Hayri'l-Beriyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071, ts.

Trabzonlu Mehmed Efendi. *Ruseyyiletün fi Beyân Al- 'alfazı 'l-letî Yestevî Fîha 'l-Mufredu ve 'l-Musennâ vel-Cem 'u ve 'l Müzekkeru ve 'l-Müennes*. thk. Murat Sula. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, ts.

Trabzonlu Mehmed Efendi. *Tertîbu Evâili Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfî'l-Hicâ*. (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a, ts.

Zeyla'î, 'Osman b. 'Alî b. Mehcen el-Bârî'î Faḥruddîn el-Ḥanefî ez-. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*. Bulak; Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313.

Zurkânî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdulbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî ez-. *Şerhuz-Zurkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye bi'l-Menḥi'l-Muḥammediyye*. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 2013 yılında girdiği Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2019 yılında mezun oldu. 2019 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışmaktadır.

